Brieven. Deel 2. 1876-1886

Cd. Busken Huet

Editie Gideon Busken Huet en Anne Busken Huet-van der Tholl

bron
Cd. Busken Huet, *Brieven. Deel 2. 1876-1886* (eds. Gideon Busken Huet en Anne Busken Huet-van der Tholl). H.D. Tjeenk Willink, Haarlem 1890

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/busk001brie05_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

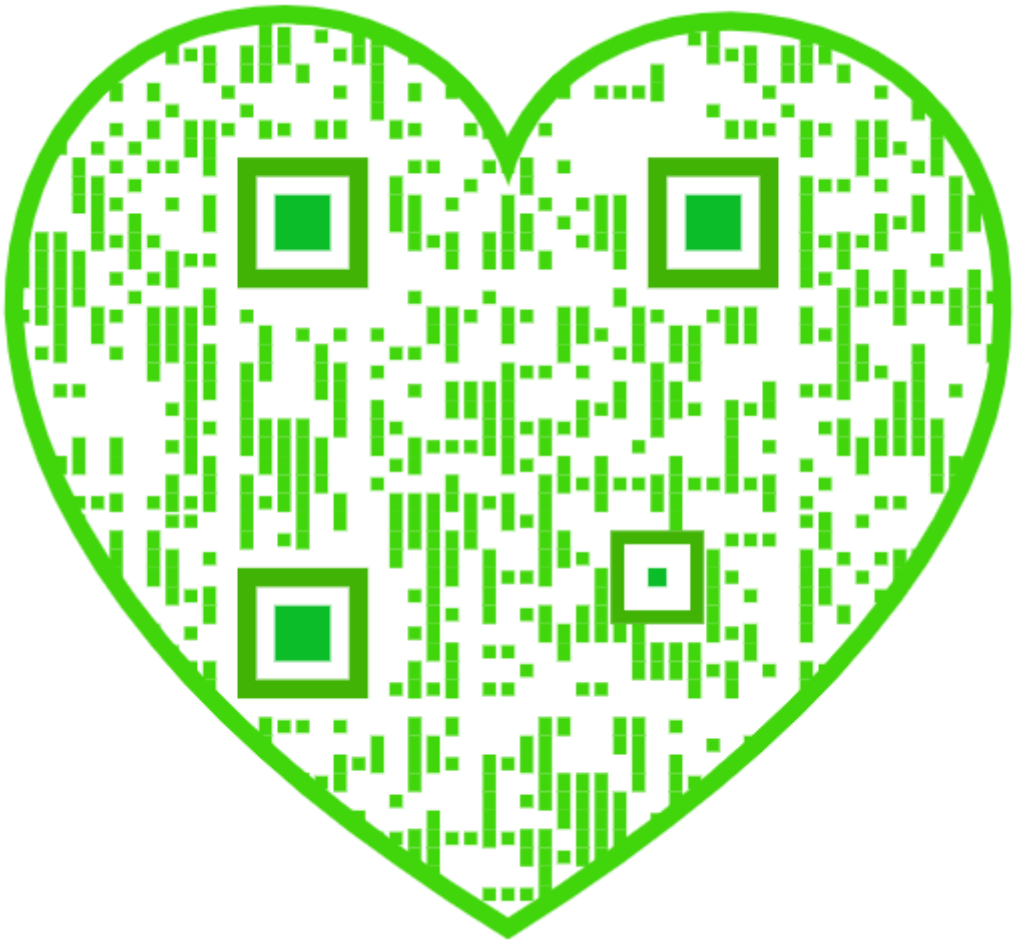

t.o. III

Vierde tijdvak
1876-1886.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

H a a r l e m, Vrijdag 21 Julij 1876.

Geachte Mevrouw,

In het begin van Maart uit Indie vertrokken en in het begin van April te Napels aangekomen, bragten wij, na Italie en Zwitserland langzaam te zijn doorgetrokken, eene maand te Parijs door en bevinden ons thans sedert een dag of tien twaalf te Haarlem. Onze wensch is, U een dezer dagen in Den Haag een bezoek te brengen en (achteraankomend bij zoo velen die dit vroeger konden doen) onze opwachting te komen maken bij het zilveren bruidspaar. De mogelijkheid bestaat dit te doen uit Haarlem, waar wij blijven tot het laatst van deze maand, maar ook uit Dordrecht, waar wij ons voorstellen naar Parijs terugkeerend, de eerste week van Augustus te gaan doorbrengen. Wil ons slechts melden, welken dag der volgende of der daaraanvolgende week wij U het minst ongelegen komen; en op welk uur. Ons zijn met uitzondering van de *woensdagen* en de *donderdagen,* alle dagen van alle weken dezelfden en

de uren kunnen wij regelen naar het vertrek der spoortreinen. Wij laten U derhalve, gelijk betaamt, eene ruime keus.

Wil s.v.p. onze hartelijke groeten aan den heer Bosboom overbrengen en verblijd ons spoedig met een gunstig antwoord.

Uw gehoorzame.

Adres: Haarlem, *Nieuwe Gracht.*

Aan dezelfde.

H a a r l e m , Maandagmiddag 24 Julij 1876.

Geachte Mevrouw,

Zoo U mij veroorlooven wilt een klein amendement op uw hartelijk aanbod voor te stellen, dan is het dat wij in plaats van aanstaanden *vrijdag*, zouden wenschen te komen aanstaanden *zaturdag* den 22sten, en wel per trein die te 11 u. 7 m. te 's Hage aankomt. Alleraardigst zouden wij het vinden bij U te *dejeûneren*, hetzij wij ons onmiddellijk na aankomst van den trein, hetzij iets later, indien U dat aangenamer is, naar Uwe woning begeven. Komt de verschuiving van aanstaanden vrijdag op zaterdag U ongelegen, dan stellen wij ons bezoek eene week uit, en komen in plaats van uit Haarlem, uit Dordrecht. Doch vraagt U wat mij het meeste genoegen zou doen, dan is het, aanstaanden zaturdag te kunnen komen.

Mijne vrouw dankt U en den heer Bosboom zeer

voor beider vriendelijke groeten. Ontvang wederkeerig de onze, en geloof mij steeds
Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 13 Augustus 1876.

Geachte Mevrouw,

Zeer zeker hebben wij tusschen de plooijen van *Laura's Keuze* - voor zoo ver eene keus plooijen hebben kan, en die van Laura althans had ze *niet* en was buitengewoon ‘raide’, - de gekleurde afbeelding van het feestgeschenk van 3 April gevonden. Zeer danken wij U voor die lieve attentie, en betreuren het alleen dat wij het geschenk-zelf niet konden zien, dat zeker schooner is dan de prent. Dat omkranste cijfer 25 doet mij onwillekeurig aan een postzegel denken, en ik kan niet gelooven dat Benvenuto Cellini, van wien wij te Napels en te Florence eenige fraaije stukken werk zagen, dergelijk sieraad zou hebben goedgekeurd. Doch Van Kempen is niet gehouden met Cellini te konkurreren.

In *Laura's Keuze* heb ik meest van allen het talent bewonderd, waarmede de koketterie dier jonge dame door U geschilderd is. ‘Ik wil de bruid zijn, vóór dat Marianne trouwt’: arme menschelijke natuur, van wie men erkennen moet dat zij, dus geteekend, naar het leven geteekend is! Het geheele IV^{de} hoofdstuk (N°. 8) vind ik voortreffelijk. Minder vrede heb ik met uw slotwoord in N°. 11. Helaas, er zijn zoo vele voorbeelden

van huwelijken, die met de meeste goede trouw ter wille van de beste keuze werden aangegaan, en die nogtans bij de uitkomst noodlottig bleken!

Wij hebben eene warme maar voorspoedige terugreis naar Parijs gehad. Te Dordrecht bragten wij bij mijn zwager van Deventer in een lief gezin eenige regt gelukkige dagen door. Er is daar eene twintigjarige Suzette, die met 1 September e.k. in funktie treedt als leerares voor het Engelsch bij de hoogere burgerschool voor meisjes te Goes! Waarlijk, er zijn Hollandsche meisjes die heel wat aandurven.

Op onze bovenwoning Rue de Valois 13 vonden wij alles in orde en herdachten er met welgevallen onze dertigdaagsche Hollandsche tournée. Behoef ik te zeggen dat het Haagsche zaturdagje van 29 Julij in onzen retrospektieven almanak staat aangeteekend met eene roode letter?

Wil s.v.p. veel liefs van ons zeggen aan den heer Bosboom en voor hem zoowel als voor uzelve de groeten aannemen van vrouw en zoon.

Met de meeste onderscheiding

Uw gehoorzame.

PS. Met bijzonder genoegen las ik het bijschrift van Dr. Beijnen bij het portret van Mr. Groen. Er komen daarin nieuwe gezigtspunten voor over den heer Groen als historicus.

Aan Mevrouw Cd. Busken Huet, te Parijs.

U t r e c h t, Stations-Hôtel [September 1876] Zaturdagavond 8 uur.

Lieve Vrouw,

Heb eene uitmuntende reis gehad. Geen zon en geen stof. Tusschen twaalven en eenen gedejeuneerd te Quéry, Belgische grens. Heb onderweg veel en prettig gelezen in de *Comtesse de Rudolstadt* en in de zondagsnummers van *Figaro*. 'Lina' en 'Le Bal du Gouverneur' zijn uitmuntend. Ook 'La Pipe du lieutenant Rogue'. Ook de fragmenten van Fromentin. Enfin, het meeste.

Ben hier zooeven aangekomen en zal hier logeren. Het is donker en regent; twee redenen voor ééne om van avond niet door te reizen naar Arnhem, maar liever te wachten tot morgenochtend.

Ik heb een biefstuk met aardappelen besteld, en ga, als ik die op heb, naar bed. *Chateaubriands*, mevrouw, zijn hier niet te bekomen; alleen biefstukken met aardappelen. Te Quéry wordt minder goed gedejeuneerd, te Utrecht minder goed gedineerd, dan in het Palais Royal.

Morgenochtend te tien ure kan ik te Arnhem zijn. Morgenavond slaap ik te Amsterdam.

Holland maakt weder denzelfden indruk op mij als in Julij. De spoorwegbruggen (ik ben er, tusschen den Bosch en Utrecht, thans drie of vier overgekomen die wij *toen* niet gezien hebben) zijn prachtig, maar de menschen zijn mij vreemd geworden. Alles hokt, alles hapert, alles staat stil, zoodra men onze grenzen over is; en dat ligt aan de menschen, niet aan de bruggen.

Ik hoop, lieve vrouw, dat het U eenige verademing zal hebben verschaft, eens voor een dag of wat ontslagen te zijn van uw altijd lezenden, altijd schrijvenden, altijd zwijgenden man. Maar ik hoop toch, dat gij hem eerlang weder in liefde en genade zult aannemen.

Vele groeten aan Gideon, die met aandacht *Figaro* en de *Haarlemmer* moet lezen, om bij mijne terugkomst mij op de hoogte te kunnen brengen van de politiek.

Uw getrouwe.

Aan G. Busken Huet, te Parijs.

S t . C l o u d , Dingsdagmiddag 21 November '76.

Lieve Zoon,

Van uwe informatie omtrent het boek van Maxime Ducamp zal ik in dank gebruik maken. Zes deelen! Zal ik ooit den tijd vinden die allen te lezen?

Moesje vindt het heel dapper van U, dat gij bovenop de omnibus geklauterd zijt.

Ook doet het haar genoegen, dat gij naar den heer L. hebt geïnformeerd. Vroeger of later zullen wij met dien heer kennis zien te maken.

Wij vonden het heel aardig een briefje van U te ontvangen, en hopen dat gij voort zult gaan met schrijven. Van onze tante te Chaumont is nog geen antwoord gekomen. Wij denken dat zij aan het onderhandelen is over het verkoopen van haar huis.

Zaturdag kom ik tusschen 3 en 4 ure U afhalen. Onze groeten aan de familie Lehugeur.

Uw liefhebbende Vader.

PS. Moesje, wie ik het bovenstaande voorlas, vindt mijn briefje ‘zoo droog als grutten’ en geheel in den telegrammenstijl van mijne brieven aan haar in Indie. Ziehier, om dat kwaad eenigzins te verhelpen, iets amusants uit den *Figaro* van vandaag:

‘Le jeune Paul est en train de s' habiller.

- ‘Eh bien, mon enfant, pourquoi mets-tu ton bas à l'envers?
- ‘Maman, c'est qu'il y a un trou de l'autre côté.’

Aan denzelfden.

S t . C l o u d , Vrijdagochtend 29 December '76.

Lieve Zoon,

Zeg s.v.p. aan Mr. Lehugeur dat ik morgen, zaturdag, tusschen eenen en half twee, na afloop van het dejeuner dus, ZEd. gaarne even spreken zou. Ik zal het kort maken.

Moesje vraagt, of gij onafhankelijk van mijne komst, morgen in elk geval naar den Louvre wilt gaan, waar zij U wil komen afhalen om zamen eene wandeling naar de Boulevards te gaan doen.

NB. Er ligt een geweldige plagerij voor U in het zout; maar om uw genoegen niet te bederven, moet ik er over zwijgen.

Uw liefhebbende Vader.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

S t . C l o u d , 25 Maart 1877.

Geachte Mevrouw,

Dank voor uw vriendelijk schrijven van 22 dezer. Al wat U doet en laat, vinden wij loffelijk en wijs, behalve dat U in den aanstaanden zomer niet naar hier wilt komen. Waarlijk, met één nacht rusten te Brussel, is de reis naar Parijs minder vermoeijend dan een togt naar Groningen. En U zoudt te Parijs zooveel kunnen zien wat U interesseerde! Bedenk toch s.v.p., dat wij óók menschen zijn, die het overléggen en alle buitengewone uitgaven vermijden moeten. Wij zullen U waarlijk niet op kosten jagen. En als het nieuwe atelier eenmaal ingerigt is, dan kan de heer Bosboom immers best een week of wat van huis! Ik zou niet aandringen, zoo het niet eene gelegenheid was, die misschien nimmer terugkeert. Dezen zomer kunnen wij te St. Cloud blijven; maar om Gideon moeten wij vóór 1 Oktober naar Parijs, en dan is het met de logeerkamers gedaan. Belooft U dus, het verzoek nog eens ernstig in overweging te nemen?

Noordendorp heeft zijn pligt gedaan, en het ex. van uw *Leidschen Student* bezorgd bij W.C. de Graaff te Haarlem, die sedert 1° Januarij jl. mijn correspondent is en mij deze week een kistje zendt, waarmede *Monsieur de la Rivière* te St. Cloud zal arriveren. Wilt U s.v.p. van die verandering van korrespondent nota nemen, voor het geval dat U mij weder iets mogt hebben toe te zenden, waarvoor ik mij aanbevolen houde? Het adres is: *W.C.*

de Graaff, boekhandelaar, Battejorisstraat, Haarlem. U behoeft anders niet te meenen, dat de tweede druk van den *Leidschen Student* bij mij aan huis voor een nieuweling zal worden aangezien. De eerste ging meê naar Indie; en al vroeg leerde Gideon van mij, hoe mevrouw Bosboom in monsieur de la Rivière's persoon het ideaal van een opvoeder schetste. Het is en blijft een mooi boek; en Loman had groot gelijk, dat hij er een nieuwe uitgaaf van bezorgde.

Ik zit een opstel te schrijven over de 6de aflevering van Potgieter's *Leven van Van den Brink*, verschenen in April van 1875 en tot mijne verbazing vooralsnog door niemand aangekondigd[1]. U laast ongetwijfeld wat daarin op bl. LXXII over uwen Leycester en uwen Sidney voorkomt. Doch laast U ook den aanhef? En wist U den jongen man thuis te brengen, die, negentien jaren oud, in den zomer van 1765, op Soetendael aan de Vecht, in Addison's *Spectator* (*?*) zat te lezen? Dan waart U gelukkiger dan ik. Had ik het XXIXe deel van Kok's *Vaderlandsch Woordenboek* bij de hand, bl. 152 (door Potgieter aangehaald op bl. III en IV zijner studie), dan verbeeld ik mij, dat aan mijne onzekerheid spoedig een einde zou komen. Doch U begrijpt, dat het *Vaderlandsch Woordenboek* van Kok zelfs te Parijs niet te bekomen is; laat staan te St. Cloud. Indien het dus niet te veel van uwe goedheid gevergd is, dan zoudt U mij zeer verpligten door van de Kon. Bibliotheek even dat XXIXe deel te ontbieden, en daarin voor mij na te slaan, welke

1 [Dit opstel werd als *Voorrede* opgenomen in de eerste uitgave der *Oude Romans*, 1877.]

Amsterdammer, vader van den jongeling in kwestie in 1765 eigenaar van Soetendael geweest is[1] .....

Wanneer Funke mijne Italiaansche Reisherinneringen in de wereld zal gezonden hebben, dan volgt er een boekje van mij over George Sand. U zult hoop ik van meening zijn, dat ik George Sand daarin regt doe.

Uit het *Handelsblad* zie ik, dat men Scribe's *Verre d'Eau* gaat vertoonen, vertaald door Mevrouw Toussaint. Ik wist niet, dat er van uwe hand eene vertaling van dat stuk bestond, en ben verlangend er kennis mede te maken. In Indie vertaalde ik den *Médecin malgré lui*, en het stukje werd door dilettanten zóó goed vertoont, dat zoo uw succes het mijne evenaart, U geen reden van klagen zult hebben.

Alle drie verzoeken wij, - moeder, zoon, en vader, - onze vriendelijke groeten aan den heer Bosboom te willen overbrengen. Ontvang de verzekering van onze hartelijke genegenheid, en geloof mij, Mevrouw,

Uw gehoorzamen dienaar.

Aan Prof. G.D.L. Huet.

S a i n t-C l o u d, 14 April 1877.

Amice,

Door een aardig toeval bragt de post mij uw briefje van 27 Maart, waarin gij over Scholten spreekt en

1 [Sedert bleek dat de door Potgieter bedoelde persoon L. van Santen was. Cf. de *Wetenschappelijke Bladen* van Februari 1889.]

Scholten's eigen redevoering van 8 Februarij. Toen ik verleden zomer in Holland was, ben ik in het geheel niet naar Leiden kunnen gaan; anders had ik hem zeker opgezocht. Het lezen van zijne redevoering heeft mij zeer vermaakt. Welk een naief egoïsme in zijn blijdschap over het slaken zijner kerkelijke banden! En in zijn stelsel, welk een onsterfelijk idealisme! Hetgeen hij in zijne redevoering ergens zegt (p. 26), dat er ook zonder muzikanten muziek bestaan zou, is zonder dat hij het zelf weet, uit zijne ziel gegrepen en karakteriseert hem geheel en al. Doch in weerwil van dat alles heb ik hem in den loop der jaren als een groot docent leeren waardeeren, en hij is de eenige mijner professoren van wien ik gevoel, dat hij een vormenden invloed op mij heeft uitgeoefend. Daarbij is hij dikwijls zeer beleefd voor mij geweest, en hebben hij en Mevrouw Scholten hun huis voor mij open gezet. Wilt gij hem bij gelegenheid overbrengen dat ik hem en de zijnen steeds met liefde gedenk, dan zal het mij aangenaam zijn. Geef ik ooit mijne mémoires uit, dan zal daarin te lezen staan, dat Scholten en Potgieter de twee Nederlanders zijn, aan wie ik voor mijne vorming het meest te danken heb gehad.

Ziet gij Land somtijds? En Kuenen? Ook van Kuenen heb ik indertijd veel vriendschap ondervonden, maar in jaren las ik niets van hem als alleen in Indie enkele boekaankondigingen in zijn *Theologisch Tijdschrift.* Van Land, dien ik maar weinig heb gekend, las ik dezer dagen met groot genoegen zijn *Ter gedachtenis van Spinoza.* Dat is, dunkt mij, een uitmuntend boekje; en de aanteekeningen doen niet onder voor den tekst.

Wilt gij uw vrouw en uw pupil hartelijk van ons groeten?
De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

S t . C l o u d , 6 Mei 1877.

Geachte Mevrouw,

Een woordje slechts, om U geluk te wenschen met de voorspoedige verplaatsing naar de Veenlaan, en U dank te zeggen voor het aangenaam berigt daaromtrent per briefkaart. Moge de nieuwe woning voor U en den heer Bosboom spoedig dat *home-like* karakter bezitten, zonder hetwelk een huis geen huis is. *U* heeft de verhuizing reeds achter den rug - *wij* hebben haar nog voor den boeg tegen 1 Oktober a.s. Doch met de keus van een kwartier zijn wij gelukkig reeds gereed. Het zal wezen in de buurt van den Jardin du Luxembourg, waar zich ook het Parijsche Gymnasium bevindt, waarvan Gideon tegen het najaar de lessen zal moeten volgen.

Met nieuwe vragen omtrent dat buitentje aan de Vecht, waarover Potgieter in de laatste aflevering van Van den Brink's *Leven* spreekt, mag ik U niet lastig vallen. Alleen zult U mij zeer verpligten, bij gelegenheid er uwen Rademaker nog eens op na te slaan. Of vergis ik mij, dat Rademaker en de *Nederlandsche Stads- en Dorpsbeschrijver* één persoon zijn? De laatste (die '*Beschrijver*' een boek van 1795) bevindt zich ongetwijfeld op de Kon. Bibliotheek. Ik houd mij overtuigd, dat wanneer de bedoelde laatste

aflevering van *Van den Brink's leven* U op nieuw in handen komt, het U even als mij intrigeren zal, wien Potgieter bedoeld mag hebben met dien jeugdigen eigenaar van Soetendael.

Ik meldde U, dat het schrijven eener aankondiging van Potgieter's laatste proza mij in die kwestie belang had doen stellen. Sedert ben ik aan het bijeenverzamelen van mijne persoonlijke herinneringen omtrent Potgieter gegaan, en zit daarover thans eene brochure zamen te stellen. Het is mijne eerste proeve van biografie, evenals *Van Napels naar Amsterdam* mijne eerste proeve als reisbeschrijver geweest is. Beide genres lokken mij aan; alleen vind ik het eerste nog moeijelijker dan het laatste, en zou ik kans zien twee uitvoerige reisverhalen zamen te stellen tegen één korte levensbeschrijving.

Zeker vind ik, dat U aan uzelve verpligt zijt, voor het tooneel schrijvende, ook nog iets anders te geven dan uwe vertaling van het *Glas Water.* Maar ik vind ook, dat U een voortreffelijk voorbeeld zoudt stellen, door het geven van een oorspronkelijk stuk. Een tooneelspel, getrokken uit *Majoor Frans*, zooals George Sand er een uit haar *Mauprat* trok (dat op dit oogenblik in het Théatre de l'Odéon met nieuw en duurzaam succès vertoond wordt), zou ons tooneel vrij wat verder brengen dan een in tableaux gekapte *Sinjeur Semeyns.*

Gisteren bragten wij een eerste bezoek aan de schilderijen-tentoonstelling in de Champs Elysées. Er zijn 2200 doeken, behalve de aquarellen, teekeningen, gravures, beeldhouwwerken, en bronsen. Wij zagen een klein gedeelte, en daaronder sommige zeer fraaije zaken. Maar er is te Parijs zoo veel mooije oude kunst, dat de nieuwe

al heel mooi moet zijn, om de andere te doen vergeten.

Mijn vrouw en mijn zoon dragen mij op, U en den heer Bosboom hunne beleefde groeten aan te bieden. De twee teekeningen van uwen echtgenoot, die ons naar Indie vergezelden en uit Indie weder naar Europa kwamen, - hangen sedert eenige dagen op nieuw in onze zitkamer, Veldheer aan de eene, het zonnetje op de Kleverlaan aan de andere zijde van den schoorsteen, beiden ons om strijd verheugend door de herinneringen die zij wekken. Dezer dagen namelijk heeft Saint Cloud hollandsche schoonmaak zien houden; en bij die gelegenheid hebben wij ons zitvertrek in het zondagsgewaad der kunst gestoken, die in gemeubelde appartementen anders schaars vertegenwoordigd is.

Met bijzondere hoogachting en vriendschap

Uw Gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

S a i n t-C l o u d, 22 Mei 77.

Waarde Francisca,

Hoewel de beslissing omtrent het plaatsen van *Dosia* en van *Fedotia* niet van mij afhangt, geloof ik nogtans de verzekering te kunnen geven dat beide vertalingen geruimen tijd vóór 1 December tot U zullen teruggekeerd zijn. Van *Prinses Ogherof* ontvingt gij reeds 20 hoofdstukjes en de nog ontbrekende zullen spoedig volgen.

Geloof mij, een dagelijks verschijnend feuilleton[1] is een verslindend monster.

Zóó verslindend, dat ik alweder met een nieuw boek van Henry Gréville aankom: *De familie Koumiassine*, zooals ik in overweging geef den titel te vertalen. Het gaat hiernevens, twee deelen, in vier stukken, dus gekloofd ten einde geen moeijelijkheid te hebben met de verzending. *Les Koumiassine*, zooals gij zien zult, zijn een prettig huiselijk boek, met een uitmuntend moeders-, een geestig zoontjes- en twee voortreffelijke vrouwenkarakters. Het verhaal is zóó uitvoerig, dat zoo gij het raadzaam vindt hier en daar eene bladzijde over te wippen, ik die uitlatingen gaarne aan uw goeden smaak vertrouw. Ik beschouw de vertaling van dit boek als eene waardige oefening. Niets is ambitieuser, vind ik, dan in ons dikwijls onhandelbaar Hollandsch, den altijd vrijen en toch altijd perfekt fashionablen toon te bewaren.

De schrijver van *Un coeur simple* is geen schrijfster maar niemand minder dan Gustave Flaubert, de chef d'école van het Fransche réalisme. Gij hebt groot gelijk, dat verhaaltje te bewonderen, en het boven het Diakenhuis-mannetje te stellen. Flaubert is vergelijkenderwijs een onvruchtbaar schrijver, en hij heeft herhaaldelijk misgetast. Maar zoo vaak hij slaagt, reikt hij zeer hoog.

Hoe komt het, dat men eerst nu te Arnhem over mijne aankondiging van Holda's *Hohelied* spreekt? Ik dacht dat dit reeds tot de oude geschiedenis behoorde. Holda is evenals Mina Kruseman eene vrouw met een middelmatig talent, en evenals Mina Kruseman affekteert

1 [In het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indie.*]

zij, iets buitengewoons te zijn en anderen de wet te stellen. Zoo iets is duldeloos in de Republiek der letteren.

Van harte gefeliciteerd met uw nieuwe woning. Zoo zij nog liever is dan die van de Ridderstraat, dan zijt gij thans uitmuntend gelogeerd.

Uw roman houd ik bij. Wat gij van den heer Steengracht schrijft, is juist. Doch zeg mij, indien Ismaël een kind is, dat Winfried bij Hagar heeft gehad, waarin bestaat volgens U de zedelijke schuld van Hagar? Eene vrouw maakt zich *maatschappelijk* ongelukkig en vertreedt hare waardigheid als lid der *maatschappij*, indien zij, buiten den echt, zich overgeeft aan een man. Maar ik begrijp niet, waarin volgens U Hagar's *zonde* bestaan heeft; en dit is oorzaak dat ik vooralsnog geen motief zie voor het noodlot of den vloek, dien gij op haar laat rusten. Bedenk s.v.p. onder het voortschrijven, dat dit een gezigtspunt is, waardoor uw geheelen roman beheerscht wordt.

Met zeer vriendelijke groeten, ook aan Caroline

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

S a i n t - C l o u d , 4 Junij 1877.

Hooggeachte Mevrouw,

Zeer verpligt voor de moeite, die U wel heeft willen nemen, dat vers van 1719[1] voor mij uit te schrijven;

1 [Van Claes Bruin over Soetendael.]

en dat nog wel te midden van vele beslommeringen! Nu ik eenmaal zóó ver ben, zal ik ten aanzien van Soetendael ook wel klaar komen. Ik geloof niet aan eene mystifikatie in dezen van Potgieter's zijde; evenmin als ten aanzien van den Landjonker. Al in 1842 zweefde Potgieter het denkbeeld voor den geest, verzen van zichzelven op rekening te stellen van een jonggestorven vriendje zijner jeugd; en van hetgeen hij toen deels gaf, deels achterhield, heeft hij in 1874 voor zijne aanteekeningen gebruik gemaakt. Maar de Landjonker heeft in de werkelijkheid even goed bestaan, als de jonge man van Soetendael.

De reden dat ik U schier per omgaande antwoord, is eigenlijk eene impertinentie; maar... ik kan niet wel verdragen, dat U het voornemen aankondigt, ter wille van een kortzigtig publiek *Langs een Omweg* ‘zooveel mogelijk te bekorten’; waaruit ik lees: minder zorg te besteden aan het verdere uitwerken van uwe gedachte. Zeker zou het onopregt zijn, indien ik den aanhef van uw tweede gedeelte, in het Mei-nummer, gelukkig noemde. Maar het slot van uw eerste gedeelte was meesterlijk; en in het Junij-nummer is U weder zoo goed op dreef, dat zoo U er in slaagt, het tweede gedeelte even hoog op te voeren als het eerste, er geen twijfel kan zijn aan uw succès. Heeft U zich onder het bewerken hier of ginds gefourvoyeerd, bij eene afzonderlijke uitgaaf van het verhaal kan die fout immers gemakkelijk verholpen worden? U is de éénige auteur in Nederland, die een konflikt van karakters weet te schetsen als in die ontmoeting tusschen Eckbert en Regina, aan het slot van het eerste gedeelte; en tegenover een planken-succes als

dat van *Sinjeur Semeyns*, tegenover eene advertentie als die waarin dezer dagen de werken van Cremer opgehemeld worden, rust mijns inziens op U de verpligting, met die gaaf te woekeren, en niet, op grond dat U voorshands weinig pleizier aan uw *Omweg* beleeft, minder of iets anders te geven, dan aanvankelijk in de bedoeling lag. Om den *Gids* behoeft U zich waarlijk niet te generen. Zóó vlug of zóó beleefd is de redaktie niet geweest met het aankondigen van *Majoor Frans!*

Laast U de *Kroon van Gelderland* door Huf van Buren? En weet U wie Huf van Buren is? De auteur schijnt mij toe, bij het kiezen van een vorm, tusschen het genre Scott en het genre Shakespeare geaarzeld, en dientengevolge tegen de eenheid van toon gezondigd te hebben. Doch vooral in de laatste helft van het tweede deel komen in den trant van Shakespeare's historie-spelen verscheidene hoofdstukken voor, wier schoonheid *hors ligne* is. Sedert uw *Delftschen Wonderdokter* is in Nederland zulk een fraaije historische roman niet verschenen, dunkt mij; en zoo U tijd kunt vinden om de twee dikke deelen door te komen, - te zamen over de achthonderd bladzijden - dan houd ik mij bij gelegenheid aanbevolen voor de mededeeling van uw oordeel.

Hoe denkt uw echtgenoot over de door Quack aangekondigde etsen van Storm van 's Gravesande? Quack moest dien jongen artiste niet over het paard tillen, door zijn werk nu maar dadelijk te vergelijken met dat van - Rembrandt! Het is onwaar, dat Rembrandt etste gelijk in de aangehaalde versregels van Vosmaer beschreven wordt. Verleden jaar nog, bij het doorwandelen van de verzameling der Uffizi-galerij te Florence, over-

tuigde ik mij daarvan. Rembrandt *etste* zooals Michel-Angelo, Rafaël, en Da Vinci *teekenden*: geheele koncepties, vol figuren, ware scheppingen van het genie. Vosmaer's beschrijving past alleen op de etsen van een geïllustreerd tijdschrift, zooals *Paris à l'eau forte.*

En las de heer Bosboom de door Quack genoemde stukken van Van Santen Kolff in de *Banier*, over onze moderne Hollandsche schilderschool? Ik kon in die artikelen niets anders vinden dan eene aaneenschakeling van verwarde begrippen, voortgekomen uit het verwarde hoofd van iemand met een onvasten smaak. Waarlijk, Quack moest zich vergenoegen met het schrijven zijner *Socialisten.* Daarin is hij een meester. Onze jonge artisten zijn al verwaand genoeg, ook zonder dat Utrechtsche professoren réclame's voor hen schrijven. U zoudt niet gelooven hoe de geheele Nederlandsche zamenleving, op iemand die er eenige jaren buiten heeft gestaan, den indruk maakt eener potsierlijke maatschappij tot bevordering der zelfvergoding en der wederzijdsche ophemeling.

Ontvang met den heer Bosboom de zeer hartelijke groeten van mijne vrouw en van mijn zoon, wiens 17^{den} verjaardag op 31 Mei wij gisteren vierden.

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

Saint Cloud, 6 Junij 1877.

Hooggeachte Mevrouw,

Niets weglaten, alles geven, voortschrijven tot dat uw oorspronkelijk plan geheel is uitgewerkt; doch tegelijk

Van Kampen waarschuwen, dat U zich het recht voorbehoudt, bij de afzonderlijke uitgave sommige wijzigingen te maken, - ziedaar in weinig woorden mijn advies. Vosmaer, die in leelijk Fransch een tweeden druk van zijn *Rembrandt* uitgeeft, behoorde zich te onthouden van aanmerkingen op uw Hollandsch. Aan hem heeft U zich evenmin te storen, als aan de redaktie of de lezers van den *Gids*. Bij den herdruk van den roman zal het U gemakkelijk vallen, in die gedeelten waar U zelf het woord neemt en verhaalt, de fransche of gefranciseerde uitdrukkingen door andere te vervangen; waardoor het Fransch der sprekend door U ingevoerde, of in hunne eigenaardigheid geschetste personen vanzelf het door U verlangd, en teregt gehandhaafd, objektief karakter bekomen zal.

Uw denkbeeld, brieven van Regina te geven, waarin zij over haar nieuwe Haagsche omgeving en over haar élève spreekt, vind ik uitmuntend. Als bijdrage tot de kennis van Regina's karakter, is dergelijke korrespondentie niet slechts geen hors-d'oeuvre: zij is onmisbaar. Doch juist die brieven van Regina zullen de brieven van mevrouw R. en dokter F. (die overvloeijen van menschkundige opmerkingen, doch het verhaal benadeelen door het te doen slepen) overbodig blijken te maken. Al hetgeen de lezer noodig heeft te weten omtrent de wending in Regina's fortuin, al hetgeen hem belang moet inboezemen in de karakters van den minister en zijn vrouw, van hun dokter en hun dochtertje, kan door Regina zelve, schrijvend aan haar voormalige gouvernante, aangestipt worden en haar gelegenheid geven, hare eigen inborst, haar gemoed, haar vernuft, haar opmerkingsgave, haar talent als opvoedster, ongemerkt te openbaren.

Op die wijze zou het uitstapje naar Groningen, en Regina's leerzame ontmoeting en avontuur met den Duitschen prins (die mij een oogenblik aan onzen Prins van Oranje heeft doen denken: maar dat was zeker uwe bedoeling niet!) een Intermezzo worden. Het eerste gedeelte zou eindigen, zooals het geëindigd is: met de magistrale oorlogsverklaring der twee gelieven; en het tweede gedeelte aanvangen met, en ingenomen worden door, Regina's korrespondentie, die dan onwillekeurig het karakter van bekentenissen zou aannemen, uitgestort in het hart eener oude vriendin. Kunt U er toe besluiten, het eerste gedeelte bij den herdruk te bekorten, - inzonderheid het tooneel in de Buiten-Societeit, waar de weddenschap wordt aangegaan; een tooneel dat ik te lang vind, in aanmerking genomen het inferieur gehalte der ‘heeren’, die met uitzondering van Eckbert verder met het verhaal weinig te maken hebben, - dan zou er een kader ontstaan, de bladzijden waardig, ter wille waarvan de roman door U ontworpen werd.

Doch de post vertrekt, en ontheft U van het aanhooren van verdere beschouwingen, door schoolmeesterswijsheid in de pen gegeven.

Dank voor uw vertrouwen in de opregtheid mijner belangstelling. Mijne vrouw draagt mij op, U en den heer Bosboom zeer hartelijk te groeten.

Uw gehoorzame.

Aan Prof. G.D.L. Huet.

S t .-C l o u d , Donderdag, 28 Junij '77.

Amice,

Uit uwe aangename letteren van gisteren - waarvoor dank - zie ik dat de Kluizenaar van Oisterwijk[1], toen hij uw vriendelijke Cleefsche invitatie aannam (‘vous êtes un coeur d'or, monsieur!’), om redenen die ik niet doorgrond, heeft nagelaten U te raadplegen over zijn gaan naar St. Cloud; wat ik hem reeds vrij wat weken geleden in overweging gegeven had, en stellig meende dat hij gedaan zou hebben. Welnu, gij zult hem binnen weinige dagen zien; gij weet thans, dat hij kennis draagt van uwe bezwaren; gij kunt welligt beslissen, of het teleurstelling dan wel alleen indolentie geweest is, die hem weerhield mij andermaal te antwoorden; in elk geval, gij kunt, zoo uwe indrukken gunstig zijn, open kaart met hem spelen. De lust, hem eene afleiding te bezorgen, is mijnerzijds onveranderd gebleven.

Met Anne's en mijne vriendelijke groeten aan vrouw en pleegdochter,

De Uwe.

Kent gij Potgieter's *Een dag te Cleef*, te vinden blz. 219 vgg. van het laatste deeltje der *Schetsen en Verhalen* in de verzameling der *Verspreide en Nagelaten Werken?* In mijne *Herinneringen* spreek ik over dat opstel; en nu gij toch naar Cleef gaat, zou het aardig wezen, het geheele stuk in loco te lezen of te herlezen, desnoods met inachtneming (het werd bijna twintig jaren geleden geschreven) van ‘Bleibendes’ en ‘Vergängliches’ in Natuur en Kunst.

1 [P. Busken Huet, broeder des schrijvers, onder behandeling van Prof. G.D.L. Huet.]

Aan denzelfden.

Saint-Cloud, 12 Julij 1877.

Amice,

Aangemoedigd door hetgeen gij mij eenigen tijd geleden van zijne vriendschappelijke gevoelens te mijnen aanzien verhaaldet, zit ik, en wil U dit mededeelen, een briefje te schrijven aan mijn ouden leermeester Scholten. Ziehier waarom en waarover. Naar ik heb opgemerkt, wordt het door U en anderen afgekeurd, dat ik mij bij, of te Parijs ben gaan vestigen, en schrijft men dit aan eene onvaderlandlievende gezindheid toe. Zoo ook nu weder, in bedekte termen, aan het slot eener overigens zeer vleijende recensie van mijne 'Italiaansche Reisaanteekeningen' in den *Gids* van Julij uw Utrechtsche kollega Koster (kent gij dien kollega? hecht gij waarde aan zijn oordeel?), die te verstaan geeft, dat ik volgens art. 43 der nieuwe Hooger-Onderwijswet in Nederland aesthetiek en kunstgeschiedenis behoorde te doceren. Welnu, daar ik mij niets te verwijten wil hebben, en ik om geene andere reden buiten Nederland vertoef dan omdat bijzondere noch openbare betrekking er mij roept of wacht, heb ik gemeend dat het beste was, aan een man van Scholten's jaren en gezag om inlichtingen betreffende dien leerstoel te schrijven, waarvan art. 43 zegt, dat er minstens aan één universiteit een moet opgerigt worden. Een professoraat te Groningen of te Utrecht zou ik niet kunnen aannemen. Ik beschouw die twee hoogescholen als toekomstlooze instellingen; en

na tien jaren aan de Walsche kerk te zijn verbonden geweest, moet ik wenschen, van het deelgenootschap aan toekomstlooze instellingen voortaan verschoond te blijven. Een professoraat te Leiden, in een nieuw vak, een vak waarvoor ik sympathie heb, en waarvan ik op mijn tegenwoordigen leeftijd, de litteratuur, voor zoo ver mij die ontbreekt, nog onder de knie zou kunnen krijgen, - ik zou het als een pligt tegenover het aankomend geslacht beschouwen, indien ik voor dergelijk professoraat in aanmerking kwam, er mij niet aan te onttrekken. *Gij* weet dit nu; Scholten zal het weten: méér kan ik er niet aan doen. Wordt er niet aan gedacht, een afzonderlijken leerstoel voor de bedoelde vakken op te rigten, dan ben ik dadelijk uit de onzekerheid. Is de leerstoel in de maak, en koos men reeds een anderen titularis, het zij zoo. Doe ik wijzer mij onder geenerlei vorm kandidaat te stellen, óók goed. Maar kunnen gij of anderen iets doen om mij in aanmerking te brengen, dan kunt gij er op rekenen, dat ik U niet teleurstellen zal. Ik heb gezegd.

En hoe zien de menschen en de dingen er uit (voor alle zekerheid adresseer ik dezen te Leiden), hoe zien zij er uit te Kleef? Wat weet gij van den kluizenaar te Oisterwijk? Dat verneem ik wel van U. Ik ontving een brief uit Paramaribo, met goede berigten omtrent broeder en zuster. Uit Batavia deze week geen tijding door het vergaan van de Fransche mailboot *Meikong.* Wanneer ik het verhaal dier schipbreuk lees, dan vind ik het eene dubbele felicitatie waard, een jaar geleden met vrouw en kind die Bab-el-Mandische klippen heelhuids te zijn langs gekomen.

Met onze vriendelijke groeten aan de Uwen.

Aan Prof. J H. Scholten.

Saint Cloud, 12 Julij 1877.
15 rue du Calvaire à St.-Cloud près Paris.

Hooggeachte Heer,

Mag ik aangemoedigd door uwe vriendschappelijke groeten, mij onlangs overgebragt door mijn neef Huet, uw ambtgenoot van de medische fakulteit, uit de verte van tijd en ruimte u lastig vallen met een verzoek? Het zou zijn, mij te doen weten of het voornemen bestaat, reeds aanstonds uitvoering te geven aan de bepaling der nieuwe wet op het Hooger Onderwijs, die het oprigten van een leerstoel voor aesthetiek en kunstgeschiedenis aan minstens één universiteit voorschrijft; en zoo ja, of al dan niet voor die betrekking reeds eene voordragt gedaan is, die het openbaren van wenschen mijnerzijds overbodig zou maken. Sedert mijne terugkomst uit Indie, nu een jaar geleden, is mij door vrienden in Nedeland herhaaldelijk met afkeuring te verstaan gegeven, dat ik moedwillig in den vreemde vertoef en daardoor pligten verzuim. De zaak is, dat tenzij eene openbare of bijzondere betrekking mij naar Nederland roept, andere pligten mij hier binden, en voor iemand die gedurende eene reeks van jaren zich afzonderde, de kans om weder in het algemeen vaderlandsch verband te worden opgenomen, gering is. Echter wil ik mijzelven niets te verwijten hebben. Indien het waar is, dat ik door het bekleeden van een leerstoel als den genoemden, voor anderen nuttig zou kunnen zijn, - nuttiger dan

alleen door het uitgeven van geschriften, - dan zal ik toonen, indien althans de nieuwe leerstoel bestemd is een Leidsche te worden, geenszins uit eigenzinnigheid aan het leven buiten Nederland de voorkeur te geven. Dat ik tot een man van uw gezag en uwe positie in ons Hooger Onderwijs mij om inlichtingen wend, is het beste bewijs van den ernst mijner gezindheid. Zou ik naar uw oordeel, door naar dat professoraat te staan, niemand eene dienst bewijzen en mijzelven slechts bloot geven, dan zal uwe humaniteit middel weten te vinden, de openhartige mededeeling van dat gevoelen te verzachten. Is er reeds eene andere voordragt gedaan, of in overweging, dan zal ik daarin berusten. Is men nog vrij, en mag ik op uwe aanbeveling rekenen, dan zal ik U te danken hebben voor de aangename gewaarwording, dat niets onbeproefd is gelaten om mij van de blaam eener onvaderlandlievende terughouding te zuiveren.

Met beleefde groeten aan Mevrouw Scholten, op wier vriendschappelijke herinnering ik vast niet te vergeefs een beroep doe

Uw steeds erkentelijke.

Aan denzelfden.

Saint-Cloud, 23 Julij 1877.

Hooggeachte Heer,

Naar aanleiding uwer belangstellende letteren van 14 dezer, waarvoor ik zeer gevoelig was, schreef ik aan den heer Alberdingk Thijm. ‘Ik zou mij gelukkig reke-

nen,' luidt zijn antwoord, 'als ik iets tot uwe benoeming aan de Leidsche Hoogeschool kon toebrengen. Daar is geen overvloed van krachten, die zich aan de verbreiding van aesthetische en kunsthistorische voorstellingen wijden kunnen, en ik zou het een groot gewin voor ons achten, indien de uwe daaraan konden worden dienstbaar gemaakt. Eer ik echter de wenschelijkheid dezer benoeming door den Minister, zoo ver mijn invloed gaat, doe waarderen, - moet ik U eerst vragen: eischt de Leidsche Alma Mater, in hare "Voorlezers" (om met Hooft te spreken), geen doktoralen graad? Ik meende dit. In allen geval zal ik eens op verkenning uitgaan, en zien wat ik doen kan.'

Het bezwaar van den heer Thijm is mijns inziens niet overwegend. Aesthetiek en kunstgeschiedenis zijn geen vakken, waarin men tot heden in Nederland een doktoralen graad halen, of ook maar examen afleggen kon. Mogelijk echter doet alleen onbekendheid met de bijzonderheden der nieuwe wetgeving op het Hooger Onderwijs mij dus redeneren, en behoor ik, wegens het gemis van het noodige radikaal, van verdere pogingen af te zien. Zeer zou ik het op prijs stellen, indien U de beleefdheid hadt, mij dienaangaande nader in te lichten.

Daar indien de wet zwijgt en haar zwijgen de keus vrij laat, alleen mijne geschriften tot aanbeveling kunnen strekken, zult U de mededeeling verschoonen, dat er een tamelijk uitvoerig boek van mij in aantogt is, handelend over hoofdwerken van sommige voorname auteurs uit het laatste deel der 18de en den aanvang der 19de eeuw: Rousseau's *Nouvelle Heloïse*, Goethe's *Werther*, Jufvrouw

Wolff's *Willem Leevend*, Bernardin's *Paul et Virginie*, Chateaubriand's *Atala* en *René*, Mevrouw de Staël's *Delphine* en *Corinne*, Benjamin Constant's *Adolphe.* De beide deeltjes liggen, met voorrede en al, afgedrukt te Amsterdam, de verzending werd alleen uitgesteld om het jaargetijde. Kan het van eenig nut zijn, dan zal ik den uitgever verzoeken, U een exemplaar te doen geworden. Gaarne word ik naar dat boek beoordeeld, evenals naar mijne Italiaansche Reis-aanteekeningen en naar mijne studie over George Sand, omdat ik ze als het rijpste of minst onrijpe beschouw, wat op het gebied van historische kunst en historische litteratuur tot heden door mij geleverd werd.

Mij bij voortduring in uwe en Mevrouw Scholten's vriendschappelijke herinnering aanbevelend,

Uw gehoorzame.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

S a i n t-C l o u d, 3 September 1877.

Hooggeachte Mevrouw,

In de voortzetting van *Langs een Omweg* brengt het September-nummer van den *Gids* mij het aangenaam berigt van uwen welstand, en herinnert mij tegelijk met nadruk, dat ik zeer nalatig ben geweest in het bedanken voor uwe instemming met mijn boekje over Potgieter. Tot mijne verontschuldiging moge dienen, dat ik in den loop van Augustus drie- of viermalen telkens een

paar dagen van huis ben moeten gaan: welke uitstapjes echter, daar mijne vrouw van de partij kon zijn, wel oponthoud en verstrooijing, maar tegelijk veel genoegen gebaard hebben.

Is het niet aardig? Verleden week ontving ik van mijn broeder te Paramaribo een brief, waarin hij met andere woorden juist hetzelfde oordeel over mijne karakterschets van Potgieter uitspreekt, als door U gedaan wordt. Ook hij, die bij Potgieter vaak aan huis kwam, heeft blijkbaar den indruk ontvangen dat ik Potgieter uitsluitend van zijne beminnelijke zijde heb leeren kennen; zoodat mijn 'Potgieter' zooals U het uitdrukt, werkelijk geheel en al 'mijn' Potgieter is. Al het water van den Atlantischen Oceaan, die den Haag van Paramaribo scheidt, kan het feit niet wegspoelen dat ik geen anderen Potgieter gekend heb, dan den door mij geschilderde. Maar nu van twee zoo ver uiteen gelegen punten van den aardbodem diezelfde opmerking tot mij komt, behoort die zamentreffing mij tot nadenken te stemmen.

Uwe Regina, dunkt mij, is thans kostelijk op streek, en met belangstelling zie ik het oogenblik te gemoet, dat zij weder met haren Eckbert in aanraking komen zal. Weet U wel dat die heldin van U kans heeft eene dagteekening in de geschiedenis der Nederlandsche zeden te worden? Majoor Frans was eene excentriciteit, en gaf er zich voor uit. Regina daarentegen beweert, normaal te wezen. Hoe zou de Nederlandsche zamenleving van 1795 hebben opgezien van zulk een jonge dame! De vrouwen van het ancien regime werden ten huwelijk gevraagd. Regina, de vrouw der 19de eeuw dresseert vooraf haar minnaar. Haar woorden zijn als een karwats,

waarmede zij hem in het gezigt slaat; en wanneer zij hem zal hebben afgeleerd, naar haar geld te happen, zal zij hem toeroepen: Pluk mij! - Maar U kunt het niet helpen. Zij is naar het leven geteekend.

Dezer dagen zond mijn Hollandsche boeken-leverancier mij N° 1 der Salon-Bibliotheek: *Elize* door de schrijfster van *Te Laat;* en wat mij telkens treft, als ik U lees, trof mij ook bij het herlezen dier novelle van Jufvrouw Hasebroek. Ik meen: dat het opkomend geslacht der Nederlandsche schrijfsters iets ploertigs over zich heeft, dat bij de volée van 1840 *niet* gevonden wordt. Al meer dan eens heb ik mij verweten, nooit iets over Hasebroek of over zijne zuster geschreven te hebben. Na de hernieuwde kennismaking met *Elize* zou ik dat verzuim willen herstellen. Zoudt U mij daarin behulpzaam willen zijn door het bijeenzoeken van een zooveel mogelijk kompleet exemplaar van beider werken? Of vreest U, dat een kritiek de betrokken personen niet aangenaam zou wezen? In dat geval laat ik het plan varen.

Nog eene andere- indiskrete vraag: Is Jonkvrouw Cornélie Huygens een werkelijk bestaand persoon? Ik las *Hélène van Bentinck*, en hield Jufvrouw Baart of Jufvrouw Kruseman voor de schrijfster. Doch U spreekt zoo stellig over de dame, die U het boek zond, dat ik aan het twijfelen ben gegaan.

Sedert eergisteren is Gideon voor goed bij ons aan huis, na gedurende bijna een jaar *en pension* geweest te zijn bij vreemden. Doch het waren, gelukkig voor hem en voor ons, vreemden van de liefste soort. Over vier of vijf weken, hopen wij, gaat hij de openbare lessen van het lycée Louis le Grand volgen, en wij

trekken dan met hem naar Parijs, waar ons adres zal zijn: *147 Boulevard Saint-Michel.* De geheele maand September en de eerste week van Oktober blijven wij te Saint-Cloud.

Ontvang voor uzelve en voor uwen echtgenoot de vriendelijke groeten van het weder vereenigd drietal, en geloof mij steeds met de meeste onderscheiding

Uw gehoorzame dienaar.

Aan dezelfde.

S a i n t - C l o u d , 12 September '77.

Hooggeachte Mevrouw,

Waarom moeten uwe aangename letteren van eergisteren weder minder gunstige berigten omtrent uw echtgenoot inhouden? Ik wil hopen, dat het maar eene vlaag zal zijn.

Van uw aanbod betreffende de werken der schrijfster van *Elize* zal ik gaarne gebruik maken. Voeg s.v.p. bijeen al wat U van haar bezit, ook de oude uitgaaf van den roman dien ik reeds las, en doe het pakje geworden aan W.C. de Graaff, te Haarlem. Het ontbrekende zal ik langs anderen weg trachten aan te vullen.

Wilt U er *Jonathan* bijvoegen? Des te liever. Doch vraag s.v.p. liever *niet* aan Hasebroek zelf, mij te gerieven met het overige. Ik wil eerst iets over de zuster, en daarna, kan ik mijzelven daarin voldoen, iets over den broeder schrijven. Tusschentijds vind ik dan wel ergens een exemplaar van de *Windekelken* enz. Hasebroek inter-

resseert mij minder als dichter, dan als prozaschrijver. Dezer dagen nog herlas ik met genoegen zijne studie over da Costa, vóór de kompleete werken.

Was het briefje van Jufvrouw Cornélie Huygens, dat hierbij in dank teruggaat, niet iederen twijfel omtrent hare identiteit komen wegnemen, ik zou van mijn scepticisme genezen zijn door de lektuur van Mina Kruseman's *Mijn Leven.* Jufvrouw Huygens, aangeduid door de letters C.H. te Valkenburg (bij Maastricht) beslaat in die gedenkschriften eene voorname en, bij uitzondering, eene eervolle plaats. Ik ben met U eens, dat er in *Helène van Bentinck* goede hoofdstukken voorkomen (het leven van dat jonge echtpaar te Brussel, bijv.). De groote intimiteit, die sedert eene reeks van jaren tusschen de dames M. Kruseman en C. Huygens bestaan heeft, verklaarde mij het raadsel, hoe ik een werk der eene voor werk van de andere heb kunnen aanzien.

U zult tijd noch geduld hebben om *Mijn Leven* te lezen. Anders, hoe gaarne vernam ik uw oordeel over dat boek! En niet het uwe alleen, maar ook dat van Betsy Hasebroek, bij voorbeeld. Wij mannen kunnen eene vrouw als Jufvrouw Kruseman niet billijk beoordeelen. Zij zegt ons beleedigingen, waarop alleen een oorvijg als antwoord zou kunnen dienen; want aan over de knie nemen, daaraan valt bij eene dame van dien omvang niet te denken. Alleen vrouwen zijn in staat, het onvrouwelijke in dergelijk verschijnsel met juistheid aan te wijzen. Ik kan U alleen in vertrouwen mededeelen, dat ofschoon ik voor het goede in Jufvrouw Kruseman niet blind ben, haar boek mij nogtans met eene naauwlijks begrensde minachting voor de Nederlandsche vrouwen van den

nieuweren tijd vervult. Welk eene inbeelding, welk een onvermogen, en welk eene kanaljeuse natuur tot achtergrond. En ik, die weinige weken geleden de zoo gedistingeerde *Souvenirs* van Daniel Stern las.

Mijne vrouw en Gideon dragen mij op U hunne beleefde groeten aan te bieden, en den heer Bosboom zeer hartelijk beterschap te wenschen met zijne ongesteldheid. Hadden wij het in onze magt, hij zou morgen aan den dag genezen zijn.

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

S a i n t-C l o u d, 25 September '77.

Hooggeachte Mevrouw,

Sedert 1 Januarij van dit jaar ontvang ik een presentexemplaar van den *Gids*, en *verbeeld* mij (want de toezending gaat of ging van geenerlei kennisgeving vergezeld), dat ik die beleefdheid te danken heb aan U, wier *Langs een Omweg* juist met het Januarij-nummer een aanvang nam. Zoudt U nu óók nog de beleefdheid willen hebben, de uitgevers kennis te geven van mijn nieuw adres (1 Oktober: *147 Boulevard Saint-Michel, Paris*), en tevens voor Uzelve van dat adres aanteekening te houden? Het nummer (147) is essentieel; want de B^{d} St. Michel telt in zijne honderdvijftig woningen minstens vijf malen zoo veel appartementen of huishoudingen (ook wijzelven komen op eene vijfde verdieping te wonen; en de Parijsche brievenbestellers maken, wanneer het

nummer der huizen niet of verkeerd opgegeven is, met de brieven weinig komplimenten.

Tusschen 1 en 15 Oktober hoop ik uit Haarlem al mijne daar nog opgestapelde boeken, en dan ook het pakje van U te ontvangen, waarin zich de Opera Omnia van Jufvrouw Hasebroek bevinden. Haar beleefd schrijven gaat hierbij terug. Welk een leven van opofferingen, dat zij zich zelfs het genoegen niet gunnen kan, een dag of wat uit te breken, om eens naar den Haag te komen.

Van Catharina las ik *Waarlijk geëmancipeerd,* de *Schoonzusters, Katy's Verloving* en *Juf.* Alleen de *Oude Geschiedenis*, waarvan u spreekt, bleef mij onbekend. Voor mijne courant heb ik eene korte aankondiging dier verhalen geschreven. Echter maar een paar woorden. Krijg ik die te eeniger tijd uit Indië gedrukt terug, dan zal ik ze U zenden. Met U vind ik, dat mevrouw X inderdaad talent heeft; maar wanneer ik hare *litterarische vorming* bij die van Jufvrouw Hasebroek vergelijk, dan komt zij in de schaduw. Blijkbaar heeft zij nooit iets anders gelezen, dan Engelsche en Amerikaansche dames-romans; en als hooger onderwijs beschouwd, is dat te weinig. Kunt U haar niet aan het studeren brengen? Onze Hollandsche dames schrijven er tegenwoordig maar op los, zonder te bedenken, dat dichten en schrijven kunst is, en zij het op *hare* wijze niet verder kunnen brengen dan de jonge dames dilettant-pianisten, die in salons met hare natuurlijke talenten schitteren ten aanhoore van gedesoeuvreerde genoodigden. *Juf* is het eenige verhaal van Catharina, dat mij toeschijnt van wezenlijke superioriteit te getuigen. Dit is inderdaad eene meesterlijke novelle.

Eerstdaags, hoop ik, zal mijn uitgever Funke U een exemplaar mijner *Oude Romans* doen geworden, die over Rousseau, Goethe, Jufvrouw Wolff, B. de Saint Pierre, Chateaubriand, Mevrouw de Staël en Benjamin Constant handelen. Altemaal oude kennissen van U. Er behoort een opstel bij over Tollens, eigenlijk de man, wiens voltairianisme, door den weêromstuit, mij tot het behandelen dier schrijvers en schrijfsters, welke voor hem niet bestaan schijnen te hebben, gebragt heeft; maar dat stuk over hemzelven zal eerst later het licht kunnen zien.

Gelief de vriendelijke groeten van ons drieën over te brengen aan den heer Bosboom, en geloof mij steeds

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink, te 's Hage.

P a r i j s, 18 November 1877.

Waarde Heer Ten Brink,

Aangemoedigd door uwe meer dan heusche beoordeeling mijner *Oude Romans* in het *Zondagsblad van het Nieuws van den Dag*, - mij toegezonden door den uitgever, - kom ik U uitnoodigen mij uwe hulp te verleenen voor het bereiken van een liefdadig doel.

Een oud-kollega van mij, die sedert meer dan twintig jaren, op een dorpje in Noord-Holland, met vrouw en kinderen heeft moeten leven van *f*800, is achteruit geraakt en komt bij mij aankloppen om ondersteuning.

Ik heb het denkbeeld aan de hand gedaan, een bundel

opstellen van vrijzinnige vaderlandsche auteurs bijeen te brengen, te exploiteren door den persoon in kwestie.

Kunt U voor dat doel eene bijdrage afzonderen? Zoo ja, zend haar dan regtstreeks aan het volgend adres: *A.J. Berman*, predikant te *Watergang* a/h Noord-Hollandsche kanaal bij Amsterdam.

H. de Veer is bekend met Berman; is ook bekend met het plan der uitgaaf, en zal U gaarne inlichtingen verschaffen, - tenzij gij U bij voorkeur tot B. zelven wendt. Berman's toestand is beklagenswaardig, en wie hem helpt, of helpt helpen, verrigt een goed werk.

In den afgeloopen zomer schreef Alberdingk Thijm mij, dat uwe benoeming tot hoogleeraar te Leiden verzekerd was. Is het indiskreet te vragen, waarom die benoeming niet gevolgd is? Indiskreet, ongetwijfeld; maar al zijn uwe grieven tegen mij velen in getal, gij kunt niet gelooven, dat ik zoo iets vragen zou, tenzij uit belangstelling. Zoo ik grieven heb tegen U, zij komen al te gader hieruit voort, dat gij uwe kostelijke krachten mijns inziens versnippert. Een professoraat zou het middel zijn om U aan uzelven en aan de studie terug te geven, en de jongelui konden van U meer profiteren dan van Jonckbloet, bij wien het oordeel mij toeschijnt allengs schuil te zijn gegaan.

Vergeef die uitweiding, en geloof dat ik deze gelegenheid gaarne aangrijp, om mij in uwe vriendschappelijke herinnering aan te bevelen.

De Uwe.

Aan den heer J. Kneppelhout.

P a r i j s, 1 December 1877.

Waarde Heer Kneppelhout,

Te Watergang, aan het Noord-Hollandsch kanaal, leeft sedert 21 jaren, met een gezin, van een traktement van *f* 800, een predikant, A.J. Berman, dien ik indertijd, zelf predikant te Haarlem en lid eener Amsterdamsche predikanten-vereeniging zijnde, herhaaldelijk ontmoet en van eene gunstige zijde heb leeren kennen.

Toen Berman nu onlangs, door den nood gedrongen, zich tot mij om ondersteuning wendde, heb ik gedaan wat ik kon en voorts het denkbeeld geopperd, een bundel Proza en Poëzie bijeen te brengen, waarvan de uitgaaf door hemzelven zou worden bezorgd. Spoediger dan ik had durven denken, hebben de volgende auteurs zich bereid verklaard eene bijdrage te leveren: H. de Veer (die Berman persoonlijk kent en alle verlangde inlichtingen wil geven), J.J. Cremer, Haverschmidt, Réville, Van Vloten, Constantijn (auteur van *Hilda*), Mejufvrouw Knappert, A. Pierson, Dr. Jan ten Brink, Stelwagen, Winkler Prins, M. Coens; terwijl er uitzigt bestaat, dat ook Gerard Keller, Johan Gram, Marcellus Emants, en nog anderen zullen medewerken, die niet door mij, maar door De Veer uitgenoodigd zijn en van wier namen ik nog geen opgaaf bezit.

Zou ik, nu de zaak zoover gevorderd is, ook tot U om eene bijdrage mogen komen? en niet-alleen om eene bijdrage, maar om nog andere, krachtiger hulp? Met

andere woorden, zou het U mogelijk wezen, bij een uitgever van uwe keus, goed te spreken voor de kosten der publicatie, en Berman aan een voorschot te helpen? Zal hij van de uitgaaf noemenswaardige vruchten plukken, dan moet hij niet in de noodzakelijkheid komen, zich met een welligt karig honorarium te vergenoegen. Daar hij aan den anderen kant dringend verlegen is om eenig geld, moet hij niet verpligt worden te kiezen tusschen dat honorarium en eene tot in het volgend jaar verschoven afrekening (1879, want de uitgaaf kan eerst in het begin van 1878 gereed komen). Een voorschot, en de mogelijkheid den bundel te publiceren voor zijne eigen rekening, - dit zou van alle middelen om hem bij te staan, het krachtigste wezen.

Wil, bid ik, met uwe bekende hulpvaardigheid dit voorstel in overweging nemen en, ter wille van het doel, mijne vrijpostigheid ten goede houden.

Anderhalf jaar geleden met vrouw en kind in Europa teruggekomen, heb ik een zomer en een winter te Saint-Cloud doorgebragt en woon nu sedert kort, zeer naar mijn genoegen, te Parijs, waar mijn zoon de lessen van het lycée Louis le Grand volgt.

Mij aanbevelend in uwe vriendschappelijke herinnering, en met eerbiedige groeten aan Mevrouw Kneppelhout, noem ik mij

Uw dienstwillige.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 1 December 1877.

Waarde Heer Ten Brink,

Behoef ik U te zeggen, dat uwe mededeelingen omtrent den loop van dat Leidsche professoraat mij ten hoogste verbaasd, en die omtrent uwe huiselijke omstandigheden nogmaals bij mij den wensch hebben doen rijzen, dat men van uwe krachten anders en beter partij mogt trekken? Het zou voorwaar geen weelde zijn, zoo men te Amsterdam een hoogleeraar in de vaderlandsche letteren aanstelde; en hoewel ik de meening toegedaan ben, dat er in ons land twee universiteiten te veel waren, en aan eene vierde allerminst behoefte bestond, nu de vierde er eenmaal is, moet zij ook goed bezet worden. De Amsterdammers zullen dit zelven inzien; en ik stel mij voor, dat U daar eene vergoeding wacht.

Zeer ben ik U verpligt voor uwe medewerking wat den bundel van Ds. Berman betreft. De goede herinnering die mij van uwe *Ongelukken van den heer Montaland* is bijgebleven (in mijn Bataviaasch leesgezelschap cirkuleerden de *Letteroefeningen*), doet mij het afstaan van juist die bijdrage dubbel op prijs stellen.

Gaarne zal ik kennis maken met uwe studiën over Emile Zola. In Indie las ik *la Fortune des Rougon*, *la Curée, le Ventre de Paris,* en *l'Abbé Mouret*; in Europa teruggekomen *Son Excellence Eugène Rougon* en *l'Assommoir*, Zola heeft ongetwijfeld een kolossaal talent; niet-alleen bij Daudet, maar ook en vooral bij Gustave Droz ver-

geleken. Die drie voeg ik onwillekeurig bijeen, en stel daartegen over: Feuillet, Cherbuliez, en Theuriet. Flaubert blijft alleen staan, en in zijne eenzaamheid allen overtreffen. Laast gij de drie *Contes* die onlangs van hem verschenen? Ook de eerste van dat drietal, maar vooral de laatste (de dochter van Herodias) vond ik buitengewoon fraai. Zola mogt wel wat van Flaubert's soberheid overnemen. Het levendigst genot heeft, van alle Franschen, in den laatsten tijd, Victor Hugo mij verschaft. In *l'Art d'être grand-père*, maar vooral in de *Légende des Siècles*, komen stukken voor, die mij toeschijnen, op één lijn te staan met het schoonste, wat eenige litteratuur ooit heeft voortgebragt.

Zoo ik uw Zola nog lezen moet, ik las uwe *Kleine geschiedenis der Nederlandsche Letteren* en werd op nieuw getroffen, dat onze litteratuur zoo weinig geschikt is, om eene geschiedenis van haar te schrijven. Ik zeg van uw boek: ‘Souffrez que je l'admire, et ne l'imite pas!’ In onze litteratuur trekken mij alleen de litteratoren aan; de schrijvers en schrijfsters, elk op zichzelf beschouwd. Een eigen verband, een eigen leidende gedachte, datgene wat het de moeite waard maakt, eene geschiedenis te schrijven, vind ik niet. Een aantal boomen, waaronder statige eiken, fraaije beuken, en bevallige berken, maar geen bosch. Wanneer gij professor wordt te Amsterdam, hoop ik dat gij het afgebroken werk van Willem de Clercq opvatten en uitbreiden en eene vergelijkende geschiedenis onzer letteren geven zult. Voor mij ligt de eenheid onzer litteratuur niet in, maar buiten haar: ik meen, in onze navolging van de litteratuur der grootere volken om ons henen, en, voor zoover de

17de eeuw betreft, in onze navolging der Latijnen.
Doch ik maak misbruik van uw geduld en teeken mij

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 6 December 1877.

Hooggeachte Mevrouw,

Men moet niemand gelukkig prijzen vóór zijn... herstelling. ‘Gij met uw drieën, zoo levendig, zoo opgewekt, zoo gezond, wat zijt gij toch bevoorregt!’ luidde het slot uwer vriendelijke letteren van 3 November. En op hetzelfde oogenblik lag de ondergeteekende te bed, geplaagd met hetgeen men hier zeer hoffelijk ‘une névralgie’ noemt, maar zich aan mij alleen geopenbaard heeft als een zamenstel van hevige pijnen, een gevolg van in den loop van Oktober, vóór en onder en na de verhuizing, gevatte koude. De tol is echter nu betaald, en ik mag lijden, dat het klimaat mij niet andermaal komt manen.

Zal het aan mijn stukje over Jufvrouw Hasebroek te bespeuren zijn, dat het geschreven werd door een konvalescent? Zoo ja, dan niet in *haar* nadeel, durf ik verzekeren. Ik ben er bijna mede gereed, en de zamenstelling heeft mij zeer geïnteresseerd. Mag ik U nog eens afzonderlijk bedanken voor de toezending van zoo vele bescheiden? en wilt U mij veroorloven, wanneer ik het pakje weder zamenbind, er bij te voegen een exemplaar der oorspronkelijke uitgaaf van *Te Laat*, 1831? Ik schreef

er om aan mijn korrespondent te Haarlem, en had het genoegen een exemplaar dier zeldzaam geworden editie magtig te worden.

Over niet langen tijd zal in Holland een bundel *Proza en Poëzie* verschijnen, bijeengebragt met een humaan doel door verschillende auteurs. Voor dien bundel ben ik voornemens, mijn opstel over de schrijfster van *Te Laat*, af te staan. Op die wijze kan het spoediger het licht zien, dan zoo ik begon met het naar Indie te zenden, aan mijne courant, die in den regel alles het eerst ontvangt. U zult misschien van oordeel zijn, dat ik uwe vriendin *te* veel geplaagd heb, maar zeker zult U erkennen, dat ik aan hare vele voortreffelijke eigenschappen regt heb laten wedervaren. Mijn vrouw althans, die uit haar jonge meisjesjaren steeds een gevoel van piëteit voor Jufvrouw Hasebroek heeft overgehouden, zegt, dat de algemeene indruk moet zijn: waardering en onderscheiding.

Ik noemde een bundel Proza en Poëzie. Het denkbeeld, door die uitgaaf een oud-kollega aan wat ontheffing van zorgen te helpen, is van mij uitgegaan; en het heeft weinig gescheeld, of ik had ook U om eene bijdrage gevraagd. Doch het gold een predikant van de moderne rigting, en ik vond het bij nader inzien niet delikaat, U met dat verzoek lastig te vallen. U weet, niet waar? dat uwe grootmoedigheid in alles, mij een geloofsartikel is. Maar ik had de keus van het *gezelschap* niet in mijne hand; en daarom onthield ik mij...

Onder het schrijven ontvang ik, later dan gewoonlijk (doch uit eene advertentie zag ik, dat er een of ander oponthoud bij de uitgaaf moet hebben plaats gehad) den

Gids en daarin het slot van *Langs een Omweg.* Van harte wensch ik U geluk met den voltooiden, en zóó voltooiden arbeid. Regina aan de voeten van Eckbert: dat *moest* het einde wezen. *C'était la scène à faire*, zooals hier de tooneelcritici zeggen; en U heeft de heldin zeer geleidelijk en zeer natuurlijk in die moeijelijke, maar onvermijdelijke positie gebragt. Wat zullen de Nederlandsche dames daarvan zeggen? Zullen zij regt laten wedervaren aan uwe meesterlijke analyse van Regina's gemoedsbestaan? want dat is het, wat mij in uw, en in alle buitengewone romans, het meest aantrekt, en meer en meer voor mij een voorwerp van studie wordt. Ook weder in *Langs een Omweg* geeft U ons een belangwekkend hoofdstuk uit de maatschappelijke en de zielsgeschiedenis van het laatste vierendeel der 19de eeuw; en daaraan ontleent uw boek blijvende waarde. Te vergeefs zit ik op dit oogenblik Jonckbloet's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* te lezen en, in dat dikke boek, naar eene goede karakteristiek van ons nationaal leven te zoeken, gelijk onze litteratuur dit afspiegelt. Niets dan schoolsche definities; dan betwistbare persoonlijke meeningen over schrijvers en schrijfsters, over dichters en dichteressen; niets dan de zelfbehagelijke slotsom, dat wij tegenwoordig meer en meer en beter proza schrijven, meer aan de aesthetica doen, en het in de kritiek o zoo ‘herrlich weit’ gebragt hebben! Het is er mij bij te moede, alsof ik eene lofrede op de *bas-empire*-litteratuur hoorde houden. Een volgend geslacht, hoop ik, zal wijzer wezen. Uit elk tijdvak zal het de interessantste auteurs en de interessantste boeken kiezen, en daaruit de intieme geschiedenis van het voorgeslacht rekonstrueren. Aan *onzen* tijd genaderd, zal het

inzonderheid aandacht schenken aan de roman-poëzie, die meer en meer het litterarisch voertuig onzer eeuw, ook in Nederland geworden is. En komen dan ook *uwe* romans aan de beurt, de moderne zoowel als de historische, allen met zoo veel zorg bewerkt, met zoo veel geweten opgezet en voltooid, dan voorspel ik, dat zij in eene nieuwere Nederlandsche kultuur-geschiedenis (en hoe kan eene goede geschiedenis onzer letteren nalaten den vorm eener kultuur-geschiedenis aan te nemen?) eene eereplaats zullen beslaan. Wat bedoelt Jonckbloet toch met zijn: ‘Het is thans meer de tijd voor de geschiedenis dan voor de praktijk der Fraaije Letteren: de kritiek staat hooger dan de Poëzie’? Mij dunkt dit zoo onwaar, dat eene kritiek, die niet tevens poëzie is, die niet uit echte inspiratie geboren werd en zich niet een eigen kunstvorm wist te scheppen, mij doodgeboren toeschijnt; en dit zal de reden wezen, dat ik de meeste recensies (eene aaneenschakeling van recensies: meer is Jonckbloet's *Geschiedenis* niet) zulk een vervelende lektuur vind. Hartelijk hoop ik, dat U, die de zeldzame gaaf bezit, iets voort te brengen en uit uwe eigen fantasie beeldengroepen in het leven te roepen, door magtspreuken als ‘de kritiek staat tegenwoordig hooger dan de poëzie’, U noch ontmoedigen, noch van het spoor zult laten brengen, maar voort zult gaan, wanneer de geest getuigt, door feiten, of liever daden, tegen dergelijke katheder-frases te protesteren. Ik zeg: niets gaat in de litteratuur boven den scheppenden kunstenaar en door *Langs een Omweg* worden de letteren meer gebaat, dan door esthetische klassifikatiën, die de leerling den meester of de student den professor napraat.

Doch U zult mij uitlagchen, dat ik uit de verte dus tegen Jonckbloet te velde trek, die mij nooit eenig leed heeft gedaan. De schuld ligt aan mij, die eerst dezer dagen met het tweede deel zijner *Geschiedenis* kennis maakte, reeds in 1874 verschenen!

Alle drie verzoeken wij U, - moeder, zoon en vader - onze vriendelijke groeten aan den heer Bosboom over te brengen en hem een lustigen, werkzamen winter toe te wenschen. Persoonlijk betuig ik U mijne erkentelijkheid voor uw gunstig oordeel over mijn *Oude Romans.* Den *Trompeter von Säckingen* vind ik, even als U, maar zoo la la. Oneindig fraaijer is *Ekkehard.* Hoe verwondert het mij, dat men U in uwe jonge meisjesjaren, op school, Lantier liet lezen! den schrijver van *l'Anarcharsis des boudoirs!* Doch de Nederlandsche onderwijzeressen zijn somtijds van eene verbazende (en beschamende) naïeveteit.

Wil mij steeds gelooven, Mevrouw,

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i s, 23 December 1877, Zondagavond.

Hooggeachte Mevrouw,

Toen ik eenige maanden geleden de drie deelen van Jufvrouw Kruseman's *Mijn Leven* gelezen had, was mijne meening, dat op het jonge vrouwelijke Nederland de pligt rustte, door eene schitterende daad die vernedering uit te wisschen. De eer, dit gedaan te hebben, komt

mijns inziens Jufvrouw Opzoomer toe, die als een litterarische Jeanne d'Arc het vaderland en onze letteren daardoor aan zich verpligt.

Ziedaar in weinig woorden de algemeene indruk, dien ik van *In dagen van strijd* ontving.

Daar U mij de eer doet, mijn oordeel te vragen, kom ik er rond voor uit, dat de hoofdgedachte van het boek, uitgedrukt in de slotwoorden, mijne sympathie niet heeft. Even goed als het geluk en de liefde, is ook de vrijheid iets relatiefs; en wanneer ik mij afvraag, wat er in onze dagen geworden is van dat Nederland voor welks nationaliteit in de tweede helft der 16de eeuw zoo veel bloeds heeft gevloeid, dan komt het mij voor dat vele nuttelooze offers gebragt zijn.

Dit is echter een punt waaromtrent men (van vrijheid gesproken) het inzigt der schrijfster, als van eene andersdenkende, eerbiedigen moet; alleen vragend, wat *zij* van *haar* denkbeeld gemaakt heeft.

Een liberalen *Gideon Florensz?* Mij komt het voor, dat de schrijfster menigvuldiger aan George Eliot's *Romola* gedacht heeft. Maar in geen van beide onderstellingen bevredigt zij. Gideon Florensz is een geloofsheld. Romola doorleeft het humanisme en het fanatisme, om vrede te vinden in eene boven beiden staande onafhankelijke denkwijze. Jufvrouw Opzoomer's Edward daarentegen vertegenwoordigt een gematigd liberaal protestantisme, dat zich van een gematigd liberaal katholicisme door niets wezenlijks onderscheidt. Het was de moeite niet waard voor zulk eene schakering van geloof de wapenen op te vatten en het leven te laten. Aan zuster Klara ontbrak niets van hetgeen waarvoor Edward streed en

sneuvelde. Wanneer men uit Edward's strijd de politieke motieven wegdenkt, - de motieven waarvoor in de vorige eeuw ook de Girondijnen gestreden hebben, die gewijzigde staatsinstellingen vroegen, - dan schiet er naauwelijks genoeg geloof of godsdienst over, om een stuivertje mede te bedekken. Kortom, Edward Melville schijnt mij toe, op zeer onvolledige wijze de eigenlijke kracht te vertegenwoordigen, die in den strijd tegen Alva de overwinning aan de Geuzen verzekerd heeft.

Veel gelukkiger geslaagd vind ik de schildering der renaissance-denkbeelden, optredend in den persoon van Reinout van Meerwoude. Reinout's theorien konden historischer gekleurd zijn. De eeuw, die Erasmus en Thomas Morus, die Rabelais en Servet voortbragt, en weldra Montaigne, de Socinussen en Giordano Bruno voortbrengen zou, - de vrije gedachte was in die eeuw, geloof ik, anders getint dan jufvrouw Opzoomer het voorstelt. Maar in weerwil van het gebrek aan lokale kleur, en van sommige anachronismen, maakt Reinout's denkwijze nogtans veel begrijpelijk. Vreemd blijft het, dat Reinout niets gevoelt voor kunst; en zulks in een land, waar van de Van Eyk's op Quinten Metsys, de kunst zoo krachtig gebloeid had! Vreemd dat in jufvrouw Opzoomer's schilderingen van het Vlaamsche volksleven, de kunst in het geheel geene eigen plaats beslaat. Doch ik vermoed, dat dit zamenhangt met hare denkwijze in het algemeen. Haar helden en heldinnen zijn bereid, te sterven of van het tooneel der wereld te verdwijnen; maar zij missen de kracht of het talent, kunstwerken van blijvende waarde voort te brengen. Uit alles blijkt, dat de schrijfster bijna uitsluitend waarde hecht aan

denkbeelden en gevoelens, en de verzoenende roeping der fantasie voor haar niet bestaat.

Ik bedoel hiermede geen blaam, maar het aanduiden van een karaktertrek; iets dat eigen is aan het geheele werk. Ofschoon de roman zeer goed in elkander is gezet, er verschillende zeer fraaije partijen in voorkomen, en de tragische toon bij toeneming tot zijn regt komt, is het toch minder het boek dat boeit, dan de schrijfster, in verband met haar geslacht en hare jeugd. *Hare* belezenheid is het, die meest van al bezig houdt; *haar* talent van opmerken, analyseren, en redegeven. Niet hare helden en heldinnen zijn phenomenen, maar zij zelve is een phenomeen; en een veel grooter phenomeen, dan men gedacht zou hebben, na haar twee Duitsche drama's, die mij geen oogenblik hebben kunnen bekoren. Ik erken, dat zij behept is met de gebreken harer groote deugd; dat zij de gevoelens en gedachten meer beschrijft dan schildert; dat zij door aanhoudend zelve het woord te nemen, het denkvermogen van den lezer meer verstompt dan opwekt. Ook stel ik mij voor, dat *In dagen van strijd* slechts bij uitzondering aandacht en waardeering vinden zal. Maar dit neemt niet weg, dat om dit boek te kunnen schrijven, een zeer buitengewone geest noodig is geweest; en gelijk ik mij herinner een professor in de kerkgeschiedenis te hebben hooren zeggen, sprekend van uw *Jonkvrouw van Lauernesse*, dat hij wenschte, zoo welsprekend kollege te kunnen geven over het hervormingstijdvak, zoo kan men ook met een lantaarn aan onze akademien de professoren in de moraal en in de wijsbegeerte zoeken, die, zoo goed als jufvrouw Opzoomer, een zamenstel van denkwijzen zouden weten uiteen te

zetten. Vooralsnog vind ik haar bovenal eene wijsgeerige moraliste; meer dan eene dichteres of kunstenares, meer ook dan eene schrijfster, want zij geeft zich weinig moeite om met de verborgen schatten onzer taal te woekeren, en haar stijl heeft geen ander karakter, dan een stijl met hindernissen te zijn. Zoo de geest bij haar niet ontijdig het ligchaam verwoest, dan is er nog veel goeds en groots van haar te verwachten; en het zou zeker eene schoone voldoening voor haar zijn, te eeniger tijd een werk voort te brengen, dat ook in uitgebreiden kring iets van den gloed overstortte, waarvan deze drie deelen tintelen, en waarvan zijzelve schijnt te blaken.

U bemerkt, dat ik slechts invallende gedachten geef. Een nieuwe arbeid, die binnen weinige weken gereed moet komen, neemt op dit oogenblik al mijn tijd in beslag. Aan eene uitvoerige beoordeeling van jufvrouw Opzoomer's boek mag ik thans niet denken. Het zal reeds veel zijn, zoo ik er voor mijne Indische courant een kort woord over opschrijf. Doch ik wilde dezen zondagavond niet voorbij laten gaan, zonder uw vriendelijk schrijven van 13 dezer, althans gedeeltelijk te beantwoorden. Vermoogt U iets op Opzoomer, bewerk dan s.v.p. dat zijn dochter dien pseudoniem late varen. Pseudoniemen, waarvan het geheim bewaard wordt, kunnen diensten bewijzen. Die, wier geheim het geheim van polichinel is, zijn beneden een waar talent, of alleen te dulden in het humoristische.

Vrouw en Zoon dragen mij op, U en den heer Bosboom hartelijk te groeten. Gaarne kwijt ik mij van die taak, en vraag verlof mij te mogen teekenen

Uw gehoorzame.

Aan den heer J. Kneppelhout.

P a r i j s, 24 December 1877.

Hooggeachte Heer,

Vous en parlez à votre aise! In 1840, toen Klikspaan jong was, toen bestond er in Nederland, zoo niet een litterarische Melkweg, althans een litterarische Pleiade, die in staat, en meer dan in staat zou zijn geweest, ten faveure van een anderen Ds. Berman, een ander bundeltje van de Ronde Tafel bijeen te brengen, zamengesteld uit louter onuitgegeven karakteristieke bijdragen.

Maar nu? U behoeft niet aan de klok te hangen, maar ik mag U wel influisteren, dat het eenige wat in mijne eigen oogen, als medepligtige aan het bijeenkomen van Berman's bundel, mij ontzondigt, het humane doel is; - en zoo U er evenzoo over denkt als ik, dan zult U daarnaar handelen.

Meer behoef ik niet te zeggen, om U elke illusie te benemen, als zou ik mij in staat gevoelen, de auteurs van reeds gedrukte bijdragen te bewegen andere bijdragen daarvoor in de plaats te geven. De besten hunner gaven het beste wat zij hadden, en missen konden. Aan een standaard-boekje onzer litteratuur van 1878 is door niemand gedacht. *Et pour cause!* Wij kunnen het misschien niet helpen. Misschien nemen andere zaken teregt al onze aandacht in beslag. Maar onze litteratuur *heeft* op dit oogenblik geen standaard; en Berman kan dood en begraven zijn, zoo hij wachten moest, tot zij er weder eens een had.

Omtrent het andere punt, - het uitgeven voor eigen rekening, - voeg ik mij gaarne naar uw beter inzigt. Laat Berman met een uitgever zijner keus over een honorarium onderhandelen; maar laat hem dit spoedig doen, en het niet afhankelijk maken, van dat Amsterdamsch bibliothekarisschap. Haast hij zich niet een weinig, dan loopt hij gevaar, dat bijdragen, die nu nog ongedrukt zijn, elders verschijnen; en dan is hij nog verder van de wijs. Ik zelf, bijvoorbeeld, kan niet verhinderen, dat hetgeen ik hem afstond en nu versch is, niet over eene maand of drie in mijne Bataviasche courant verschijnt. De beste dienst, die uzelf hem bewijzen kunt, is, hem ten spoedigste eene bijdrage van uwe hand te zenden, waarmede hij woekeren kunne bij zijn uitgever.

Wilt U mij een genoegen doen? Zend mij dan een exemplaar uwer biografie van De Graan. In Indie heb ik dit boekje met zooveel genoegen gelezen, dat ik, in het voorjaar van 1878 te Rome gekomen, moeite heb gedaan, het portret van De Graan's dubbelganger,[1] door U aangeduid, te zien te krijgen. Maar de verzameling was verkocht en verspreid, en niemand kon mij zeggen, waar het portret gebleven was. Bevindt het zich welligt te Parijs? Mij, die De Graan nooit gezien of gehoord, maar nadat ik U gelezen had mij zeer voor hem geïnteresseerd heb, zou het genoegen doen, zoo ik mij ook van zijn uiterlijk eene voorstelling vormen kon.

Met beleefde groeten, hoogachtend,

Uw gehoorzame.

1 [Rafaëls zoogenoemde *Vioolspeler.*]

Aan denzelfden.

P a r i j s, 8 Januarij '78.

Hooggeachte Heer,

Waarom luidde de aanhef van uw tweede briefje minder gemeenzaam dan van het eerste? Ik noem U ‘hoog geachte heer’ omdat... ik het niet helpen kan; omdat, toen ik een jong studentje was, U reeds een man van gevestigde maatschappelijke positie waart; omdat ik U steeds als mijn oudere en mijn meerdere beschouwd heb. Maar mag dit voor U eene reden zijn, mij slechts éénmaal ‘amice’ te noemen?

Uw *Beroemden Knaap*, dien Nijhoff mij zond, heb ik met vernieuwd genoegen en nieuwe verbazing gelezen; verbazing over het tevens aantrekkelijk en ondoorgrondelijk karakter van den genialen virtuoos, welgevallen in uwe voortreffelijke beschrijving van dit zielkundig fenomeen. Ik bewonder de ideale karakterbeschrijvingen die Van der Palm in zijn *Gedenkschrift* van Van der Duyn, van Van Stirum, vooral van Hogendorp gaf. Maar de uwe van De Graan paart aan het ideale de historische getrouwheid. Houd mij de eigenzinnige opmerking ten goede, dat dit boekje van U in 1840 *niet* met onverschilligheid bejegend zou zijn. In andere opzigten vooruit, zijn wij wat litterarischen smaak betreft, sedert in Nederland *zeer* achteruit gegaan.

In het *Cabinet des Estampes* vond ik, overeenkomstig uwe aanwijzing, verschillende gravures van het Sciarraportret. Maar ik vond er óók eene lithografie (uit de

Collection Bargue Ecole Romaine N°. XLIV, Goupil et Cie); en die lithografie overtreft de gravure zeer ver. Op de lippen na is de gelijkenis, ik erken het, treffend. De neus, de oogen, de wang, de kin, het haar, volmaakt De Graan. Zeer dank ik U voor het gezonden portret, en zou gaarne, als het U niet ontrieft, ook het andere bezitten, dat naar het lijk van den jonggestorvene genomen is. De geheele De Graan interesseert mij in hooge mate; en ik verbeeld mij, iets te begrijpen van de overwinning, die gij op uzelven hebt moeten behalen, om in het verlies van zulk een aangenomen zoon te berusten.

Laast gij ooit, van Wilhelm Broes, de in 1811 (geloof ik) verschenen psychologische studie over eene giftmengster, die hij *qualitate quâ* in hare laatste oogenblikken bijstond? Mr. N.P. Van den Berg, te Batavia, directeur van de Javasche Bank, leende mij eenige deelen uit de pamfletten-kollektie Meulemans, te Amsterdam door hem aangekocht. Daarin vond ik die brochure van Broes; en, hoe absurd het klinke, de karakterbeschrijving eener moordenares bij die van den onschuldigen De Graan te vergelijken, toen ik kort daarna uw boekje las, dacht ik, bij het volgen uwer onthullingen, telkens aan Broes. Ik kan U zeer aanbevelen, bij gelegenheid eens aan Nijhoff of Fred. Muller te vragen, U dat opmerkelijk geschriftje van den Amsterdamschen *Clergyman* te bezorgen. Ik weet zeker, dat het tusschen 1811 en 1813 verschenen is, want er wordt in gezinspeeld op de bediening van het regt te Amsterdam onder de keizerlijk-fransche overheersching.

Ds. Berman schrijft mij, dat hij vóór 1°. Februarij op eene bijdrage van U rekenen kan, en dat berigt was

mij zeer aangenaam. Funke zal den bundel uitgeven: Noothoven van Goor er voor reizen. Vóór 15 Maart kan hij verschijnen. Maar nu komt met volle kracht het oude bezwaar terug, dat, zoo Berman den bundel aan hen verkoopt, hij niet het vierde deel van het honorarium ontvangen zal, waarop hij zou mogen rekenen, indien Funke, zooals deze bereid is te doen, in Berman's voordeel de uitgaaf enkel administreerde, in plaats van haar voor eigen rekening over te nemen. Om Berman wezenlijk te helpen, moet hem een voorschot verleend worden; en Funke (niet Berman) moet zich verbinden, dat voorschot vóór alles uit de opbrengst van den bundel te restituëren. Funke zelf *kan* niet voorschieten. Noothoven van Goor evenmin. Die menschen zijn energiek en ondernemend genoeg, maar kunnen niet over kapitaal beschikken. Ik kan óók niet voorschieten; want ik bezit niets dan een maandelijksch traktement, waarvan vrouw en zoon leven moeten. Ware het *U* mogelijk, dat voorschot te verleenen, het zou eene uitkomst wezen. Meen niet, dat ik niet weten zou, hoe edelmoedig gij zijt, of niet begrijpen, welke aanslagen voortdurend op uwe mildheid gedaan worden. Zeg mij alleen ronduit, bid ik U, wat gij zoudt willen, zoudt kunnen doen. Is het niet mogelijk, het zij zoo! Dan moet het maar anders. De verbindtenis van Funke zal altijd een gebrekkig onderpand blijven; maar ik houd Funke voor een eerlijk man, en voor te hooghartig om, indien het debiet van den bundel werkelijk voorspoedig gaat, zijne verpligtingen niet na te komen.

Ik heb U nog niet bedankt voor uw gunstig oordeel over mijne *Italiaansche Reisherinneringen.* Eene lichtzijde

van het verblijf in Indie is, dat wanneer men in Europa terugkomt, men tegenwoordig zonder buitengewone uitgaven iets van Italie zien kan. Het boekje is niet zonder reden opgedragen aan vrouw en zoon. Beiden hebben zich om mijnentwil buitengewone vermoeijenissen getroost; en mogten wij veel genieten, wij hebben ons ook sterk moeten inspannen. Gelukkig is Indie eene goede oefenschool om zich te leeren redden.

Ook dáar, op Java althans, bevinden zich wonderschoone oudheden. De bouwvallen van den Boroboeddhor o.a., bij Djodjokarta en Madioen, zijn onder de Hindoesche monumenten eenig in hunne soort, veel schooner dan al hetgeen Siam, Cambodja, of Britsch-Indie aanbieden. Met het Bataviaasch Genootschap ben ik in korrespondentie, - en met Goupil en Cie alhier in onderhandeling, - over het doen reproduceeren der fotografien van den Boroboeddhor (veertig onvergelijkelijk schoone platen) door middel der fotogravure: het nieuwe procédé, waarvan Rousselon het brevet verkocht aan Goupil. Zoo ooit bij U de lust ontwaken mogt, uwe schouders onder die onderneming te helpen zetten, dan houd ik mij aanbevolen.

Met beleefde groeten, en onder aanbieding mijner beste nieuwjaarswenschen.
De Uwe.

P.S. Ten overvloede sluit ik hierbij de helft van een briefje van Ds. Berman in, gisteren ontvangen. In die cijfers staat het dilemma duidelijker uitgedrukt, dan ik het met woorden zou kunnen doen.

Aan Prof. G.D.L. Huet.

P a r i j s, 20 Januarij '78.

Amice,

Dank voor uw schrijven van 20 December, en voor al het goede dat gij van mijn *Oude Romans* zegt. Zeker hoop ik te eeniger tijd een vervolg daarop te leveren, handelend over *Clarisse Harlowe* en *Tom Jones*, over *Manon Lescaut* en *Gil-Blas* en over hunne navolgers in Nederland. Ditmaal bepaalde ik mij tot hetgeen zich van verre of nabij aan Rousseau liet vastknoopen. De andere groep nadert misschien meer tot Voltaire, ofschoon ik niet geloof, dat het Nederlandsche publiek vrij gesticht zou zijn, indien ik ging handelen over de romans van Voltaire zelven, of van Diderot, of van Rétif de la Bretonne.

Op uw belangstellende vraag, of ik van dat Leidsche professoraat iets anders gehoord heb, moet ik ontkennend antwoorden. Ik hoorde niets en paste op mijzelven de woorden van Coray toe, die ik in een goed artikel van uw Amsterdamschen kollega Naber, in de *Gids* van November jl. vond aangehaald: 'J'ai pour principe que quand on se sent bon à quelque chose, on doit toujours attendre d'être cherché.' Moet ik naar Nederland komen, en voorlezingen gaan houden? Maar ik ben tien jaren predikant te Haarlem geweest; ben in alle voornaamste steden van Nederland als spreker opgetreden; en ieder, wien het aangaat, kan weten, dat zoo ik geen redenaar ben, ik ligt goed genoeg spreek om kollege te geven. Moet ik nog méér boeken schrijven? Ik zal er misschien

geleerder, maar niet bekwamer door worden. Is de litterarische fakulteit te Leiden een politieke club geworden? Ik kan het niet gelooven; maar indien het zoo is, wat zal ik er aan kunnen veranderen? Gij spreekt over Jonckbloet. Zoo mijn politiek hem niet aanstaat, de zijne mij evenmin. In zijne *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* heeft hij mij ter loops een paar malen aangehaald. In mijn eerstvolgend geschrift zal ik de beleefdheid reciproceren. Komt hij als lid der tentoonstellingscommissie te Parijs, dan zal ik hem een bezoek gaan brengen, en hem verzoeken iets voor mij te willen nazien in eene bibliotheek in Holland. Dertig jaar geleden, toen ik jong student was en hij tijdelijk te Oestgeest woonde, ben ik hem gaan opzoeken. Sedert heb ik zijn aangezigt niet weder aanschouwd. Wat kan hij, wat kunnen De Vries, Cobet, Dozy, Fruin, Kern, wat kunnen die heeren tegen mij hebben? Geen hunner heeft mij ooit iets in den weg gelegd, en ik hun evenmin. Nogtans geloof ik, dat gij gelijk hebt en zij mij niet genegen zijn. Maar ik vraag nog eens: Wat kan ik daaraan doen? En erkent gij niet zelf dat, in zulke omstandigheden het openbaren of laten openbaren van een verlangen, het geschiktste middel is om neen te doen zeggen?

Zoolang ik niet naar Indie behoef terug te keeren, en mij in Holland geen openbare betrekking wordt aangeboden, blijft Parijs mijne woonplaats. Hier is voor mij het vreemdeling-zijn niet onnatuurlijk. Hier vind ik in het zorgen voor Gideon's opvoeding een doel. Hier kan ik voor mijne Bataviasche courant even goed schrijven als in Holland, en beter. Bedenk s.v.p. dat ik moet leven van mijn arbeid, en ik niet in de termen val van

een uit Indie teruggekeerden rentenier, die naar welgevallen kan reizen en trekken.
Met onze vriendelijke groeten aan echtgenoot en pupil.

De Uwe.

Aan den heer J. Kneppelhout.

P a r i j s, 9 Maart 1878.

Hooggeachte Heer,

Ik moet verschooning vragen, uw schrijven van 7 Februarij zoo langen tijd onbeantwoord gelaten te hebben. Ik had werk onder handen, dat af *moest*, en niet af *wilde*. Geheel ben ik het met U eens, dat aan het verzoek van Ds. Berman niet voldaan kan worden. Zoo ik geweten had, dat hij zelf over dat punt U schreef, zou ik mij onthouden hebben. Ik waande, als tusschenpersoon te dienen. Mijn wensch zou geweest zijn, Berman geholpen te zien aan een voorschot van bijv. *f*500. Dan zou het gemakkelijker zijn gevallen, de schuldeischers alvast te vreden te stellen. Het verzoek om *f* 2000 komt mij exorbitant voor. Op die wijze zou hij er nooit uit geraken. Het moet nu maar gaan zooals het kan, en de krediteuren moeten geduld oefenen. Mij wil het niet uit de pen, Berman iets te verwijten. Zijn toestand is deerniswaardig. Anders schreef ik hem, dat zoo het hem niet aan moed tot vragen ontbreekt, hij mij toeschijnt, te kort te schieten in den hoogeren moed, iets aan te bieden. Ik bedoel: aan zijne schuldeischers ronduit te zeggen, hoe het met zijne zaken staat, en, met het oog op de eventuële op-

brengst van zijn boek, hun eene honorabele afbetaling in termijnen voor te stellen. Volgens zijne laatste berigten, - van ult^{o} Februarij - zal de bundel in twee gedeelten het licht zien, en het eerste deeltje dezer dagen verschijnen.

Kwamen de brieven van Keats aan Fanny Browne U in handen, te Londen bij Reeves en Turner verschenen? Gij zult er meer dan één herinnering aan uw De Graan in vinden. Op het protestantsch kerkhof te Rome zocht ik het graf van Keats, maar vond alleen eene bus, waarin giften worden gestort voor een buste van hem.

Met groot genoegen las ik in de *Dietsche Warande* uwe bladzijden over den Mont St. Michel. Ik droom tegenwoordig van niets dan van Fransche kunst en Fransche architektuur; en daaraan is ook het werk gewijd, dat mij laatstelijk zooveel hoofdbreken heeft gekost. De litteratuur der Franschen, over hetgeen er moois te zien is in hun eigen land, is ontmoedigend overvloedig. Mijn boek handelt over Saint-Cloud, Versailles, Fontainebleau, Blois, Chambord, Compiègne, Pierrefonds, den Louvre en Nieuw-Parijs, met den Nouvel Opéra tot besluit. Maar welk van die onderwerpen men ook aanroert, de Franschen hebben ze allen uitgeput, en de vreemdeling moet zich tevreden stellen met naar eene frissche uitdrukking voor het bekende en overbekende te zoeken. En aan den anderen kant is de Fransche kunst toch ook weder niet zóó rijk, dat men, zooals in Italie, volstaan kan met ‘le dessus du panier’ te nemen. Dat maakt dan, dat bij al het overige ook nog wat litterarische en wat kultuurgeschiedenis moet komen. Enfin, *la mer à boire.*

Ik ben blijde dat mijn werk af is en ik alleen nog maar de proeven behoef te korrigeren. Met aanbeveling in uw vriendschappelijke herinnering.

Uw Dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 10 Maart 1878.

Hooggeachte Mevrouw,

Het boek, waarin mijne recensie van jufvrouw Hasebroek's romans voorkomt, zal dezer dagen uitkomen bij Funke te Amsterdam. Volgens mijne laatste informatien zou de titel luiden: *Landjuweel*, Bijdragen in Proza en Poëzie, enz. Ik weet niet, of men zich te elfder ure aan dien algemeenen titel gehouden heeft; maar zoo U aan uw boekverkooper opgeeft: de bundel van Ds. Berman, die bij Funke het licht moet zien, dan komt alles teregt.

Het briefje van jufvrouw Hasebroek heeft mij bijzonder veel genoegen gedaan. Ik antwoord haar regtstreeks. Mijn geheime wensch is van het begin af geweest, dat zij om mijne plagerijen lagchen zou; en tot mijne blijdschap is zij op de hoogte gebleken van het karakter, dat ik onderstelde.

Zeer dank ik U voor uwe ijverige bemoeijingen in dezen. Uwe ongerustheid zelve, ingegeven door genegenheid voor uwe vriendin, is oorzaak geworden, dat alles zich ten beste heeft geschikt.

Funke schrijft mij, dat van *Parijs en Omstreken* presentexemplaren zullen gezonden worden aan alle door mij

opgegeven personen. U kunt dus daaromtrent zonder zorg zijn.

Zoo ik mij verstouten mag een raad te geven, zou het zijn: *eerst* eene beslissing van den kant van Réville af te wachten, of te provoceeren, en eerst *daarna* U tot Thieme te wenden. Verschijnt uw novelle in de *Deux-Mondes*, dan zullen de Hollandsche uitgevers aan het kortste eind trekken.....

Na eenige maanden zwijgens, ontving mijne vrouw van ochtend weder eens een briefje van Sophie Potgieter. De arme heeft half December een val gedaan, die haar een paar maanden aan huis gebonden heeft. Zij gevoelt zich voortdurend ongelukkig en verlaten. Het heeft haar zeer gespeten, bij uw laatste bezoek te Amsterdam U niet te hebben ontmoet. Mijne vrouw antwoordt haar per omgaande, dat uzelve maar half wèl waart; en deelt haar meteen uw gelukkig denkbeeld mede, den buste van haar broeder niet op het kerkhof, maar in de bibliotheek te plaatsen. Mogelijk valt die wenk nog bijtijds in goede aarde. Arme Potgieter, dien men met zijn groot en edel kaal hoofd op dat gure kerkhof wil nederzetten. De onderteekenaars der circulaire meenen het gewis goed; maar Potgieter begrijpen, Potgieter eeren, zooals hij in zijne eigenaardigheid gewenscht zou hebben geëerd te worden, - daar doen zij niet aan. Hiernevens het ‘roomsche’ geleibriefje, dat ik van Thijm ontving, vast omdat de ‘gereformeerde’ onderteekenaars boos op mij zijn.

Met onze hartelijke groeten, ook aan den heer Bosboom,

Uw gehoorzame.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 14 Maart 1878.

Hooggeachte Heer,

Ik ben bezig de proeven te korrigeren van een boek - bestemd 1° Mei a.s. het licht te zien, - waarin ik onder den titel *Parijs en Omstreken* beproef, vastgeknoopt aan de bouwwerken uit verschillende perioden te Parijs zelf, te Versailles, te Fontainebleau, te Blois, te Chambord, te Pierrefonds (ik bezocht die plaatsen in den vorigen zomer), een overzigt te geven van de Fransche kunstgeschiedenis, met zooveel kultuur- en litteratuurgeschiedenis er bij, als het bestek gedoogde.

Mijn geheime wensch is, dat in een Fransch blad of een Fransch tijdschrift, eene aankondiging van dit werk verschijnen mogt; en Réville is de eenige mij bekende persoon, die door zijne betrekkingen met *le Temps* en de *Revue des Deux Mondes* eene beoordeeling zou kunnen leveren. Niet lang geleden heeft Réville, die hier van tijd tot tijd in de kleine gemeente der afgescheiden vrijzinnigen eene predikbeurt komt vervullen, mij een zeer vriendschappelijk bezoek gebragt; en zoo het alleen gold, mij een genoegen te doen of eene dienst te bewijzen, dan houd ik mij overtuigd, dat ik volstaan kan, mij regtstreeks tot hem te wenden. Maar ik heb aan dit geschrift veel zorg besteed; en wat ik verlang is niet eene beleefdheid, maar, kan zij gunstig wezen, eene kritiek, in elk geval eene eenigzins grondige beschouwing. Is U bij voortduring in betrekking met Réville? Zoo ja, zoudt

U mij vrijheid willen geven, U de losse bladen van mijn boek te doen toezenden, opdat U van den inhoud tijdig kennis kondt nemen, en, indien het werk U niet tegenvalt, er Réville's aandacht op vestigen? Achtereenvolgens heb ik kennis gemaakt met Renan, met Taine, en met Scherer. Die heeren bewezen mij allerlei kleine beleefdheden. Door Scherer (die te Versailles woont en lid van den Senaat is) zag ik gedeelten van het paleis te Versailles, waar het publiek sedert 1871 niet toegelaten wordt. Ook bezorgde hij mij vrijen toegang tot het Luxembourg, thans insgelijks voor het publiek gesloten. Van Renan kreeg ik eene persoonlijke aanbeveling voor den direkteur der Nationale Bibliotheek, die zoo groot is, dat vreemdelingen, zonder dergelijke introduktie, er verdrinken. Taine introduceerde mij in de bibliotheek der Kunst-Academie en vestigde mijne aandacht op een aantal zaken, die mij anders gewis ontsnapt zouden zijn. Ook met Colani, thans een der onderbibliothekarissen van de Sorbonne, maakte ik kennis, en kreeg door zijne tusschenkomst boeken van de bibliotheek der Universiteit. Kortom, van het voornaamste wat ik doen kon, geloof ik niet iets wezenlijks verzuimd te hebben. Maar van al die heeren is Renan de eenige, die genoeg Hollandsch verstaat om van uwe en Kuenen's werken met vrucht gebruik te maken, eene bedrevenheid, die volgens zijne eigen gulle verklaring niet volstaat, om ook niet-theologische Hollandsche boeken binnen zijn bereik te stellen. Ik verhaal U dit alles met het oog op Réville, die door zijne bekendheid met onze taal, inderdaad eene *rara avis* in Frankrijk is. Bovendien handelt mijn geschrift over *zijn* land en bijna in het geheel

niet over het mijne, zoodat ik mij verbeeld, dat mits hij geheel en al vrij blijve in zijn oordeel, en niet gedrukt worde door het gevoel eene daad van camaraderie te moeten plegen, hij er met voldoende belangstelling kennis van nemen zal. Van mijn uitgever verneem ik, dat mijn *Oude Romans* goed verkocht worden, en van mijne Italiaansche Reisherinneringen weldra een herdruk noodig zal zijn. Om U de waarheid te zeggen, valt mij dit erg mede; en ik wil maar hopen, dat *Parijs en Omstreken* even goed ontvangen zullen worden.

In het najaar van 1877 heb ik Saint-Cloud verlaten, en woon nu sedert 1 November in de schoolbuurt te Parijs zelf, niet al te ver van het Gymnasium, waar mijn zoon tweemalen daags heenmoet. De afstanden hier zijn zoo tijdroovend, dat ieder zich eene woning kiest, naar gelang van dergelijke omstandigheden. Mijn jongen zit in één klasse met veertig kameraden, en de geheele bevolking van dat gymnasium, in- en externes, bestaat uit 800 à 1000 leerlingen. En zoo is er niet één, maar zoo zijn er vijf of zes! Te veel leerlingen, inderdaad. Maar de methode van onderwijs beantwoordt regtstreeks aan het oogmerk. Mijn paedagogisch stelsel bestaat uit maar één artikel: dat namelijk de Hollandsche jongens tegenwoordig, zoo zij aanleg voor studie hebben, minstens twee moedertalen moeten kennen, Hollandsch en Duitsch, of Hollandsch en Engelsch, of Hollandsch en Fransch. Ik heb voor mijn zoon Fransch gekozen, en het berouwt mij niet. Het gymnasiaal onderwijs hier heeft maar één doel: door middel van Grieksch, en vooral van Latijn, de jongens Fransch te leeren. De gebreken van het stelsel - die voor de hand liggen - zijn voor mijn

bijzonder doel aanbevelingen. In zoover dit een jongen van zeventien of achttien jaar mogelijk is, kent mijn zoon de Hollandsche geschiedenis en de Hollandsche litteratuur van buiten: maar in de anderhalf jaar dat hij hier, eerst privaat, en nu klassikaal onderwijs ontvangt, heeft hij zonder buitengewone inspanning zoo veel Fransch geleerd, dat hij, als dit zoo voort mag gaan, bij het voltooijen zijner studiën eene tweede moedertaal zal kunnen schrijven, - het beste fortuin, dat ik bij mijn dood hem zal kunnen nalaten.

Vergeef deze onwillekeurige uitweiding. Met mijnen dank voor uwe belangstelling, en mijne eerbiedige groeten aan Mevrouw Scholten,

Uw gehoorzame.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 18 Maart 1878.

Hooggeachte Mevrouw,

Geluk gewenscht met den redelijken afloop der onderhandelingen over *Langs een Omweg*. Men moest niet noodig hebben U met zulk een resultaat te feliciteren; maar *dit* is althans verkregen, dat U de eer aan U gehouden hebt. Aardiger vind ik dat verzoek uit Weenen, om uw portret. In Vapereau's *Dictionnaire des Contemporains*, 4de editie, 1870-73, komt een artikeltje over U en een over den heer Bosboom voor, beiden zeer honorabel, maar niet zeer volledig of naauwkeurig; en U doet wèl, meer waarde

te hechten aan het oordeel en de belangstelling van den Weener bibliothekaris.....

Heeft U de kennis met Kneppelhout aangehouden? Toevallig weet ik (over dien bundel van Ds. Berman moest ik met hem in korrespondentie treden, wat in jaren niet gebeurd was), dat zijne vrouw en hij zich op dit oogenblik in den Haag bevinden, en in de Oude Doelen gelogeerd zijn.

Met onze hartelijke groeten, ook aan den heer Bosboom,

Uw gehoorzame.

Aan den heer J. Kneppelhout.

P a r i j s 18 Maart 1878.

Hooggeachte Heer,

Het door U gekochte portret van mij door Israëls kan, dunkt mij, geen ander zijn, dan het onvoltooid geblevene van 1863, bestemd geweest tot pendant te dienen van het portret mijner vrouw, insgelijks door Israëls.

Dat Israëls beproefde, mijne vrouw en mij te portretteren, was niet het gevolg van eene bestelling, maar van zijne eigen bekentenis, dat het maken van een goed portret een der beste toetssteenen van het talent is. Ik was in die dagen zeer vervuld met de Haarlemsche portretten van Frans Hals; Israëls niet minder. Mij dunkt, gij moet het mijne beeldtenis kunnen aanzien, dat er, in de penseelbehandeling, naar iets van hetgeen Hals met Rembrandt gemeen had, gestreefd is.

Dank voor het overdrukje van uw Mont St. Michel. Misschien ga ik uw raad volgen, en voortaan in het Fransch schrijven. Doch dan moet het over Hollandsche onderwerpen zijn: en waar of bij wien vind ik daarvoor hier belangstelling? Mijn boek over *Parijs en Omstreken* zal U den indruk niet geven, geloof ik, dat ik mijn Hollandsch schade doe; maar veeleer, dat de Hollandsche uitdrukking er de eenige verdienste van is. Een Fransch publiek zou ik alleen kunnen voldoen, verbeeld ik mij, zoo ik mij bewust was, op aangename wijze den lieden iets nieuws te kunnen vertellen, en iets nieuws, dat hunne aandacht waardig was.

Met beleefde groeten,
Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 6 Mei 1871.

Hooggeachte Mevrouw,

Bijzonder gaarne zal ik als de hand fungeren, die uw boekgeschenk moet overreiken aan het kongres van begin Junij, dat ik stellig voornemens ben bij te wonen. Hoe jammer, dat U niet zelve komen kunt! De ontdekking, dat de in uw vriendelijk schrijven van eergister de aangekondigde goede voornemens daaromtrent, slechts schertsend bedoeld waren, was ons eene ware teleurstelling. Nu het schijnt vast te staan, dat U alleen door uwe werken vertegenwoordigd zult zijn, geef ik in overweging, mij een exemplaar van uw Franschen

Majoor Frans, en een van den 4den druk van het oorspronkelijk te zenden. In twee afzonderlijke pakjes s.v.p.; dan worden ze door de post sneller bezorgd. Zóóveel Hollandsch verstaat men hier wel, dat de beteekenis van ‘vierde druk’ er gevat zal worden; en zijn er dan dames of heeren, die het boek nog niet kennen, dan kunnen zij uit Réville's vertaling de leemten hunner wetenschap aanvullen.

Het fabeltje, dat ik te Amsterdam geweest ben, dankt waarschijnlijk alleen hieraan zijn ontstaan, dat men dat artikeltje over mevrouw K.B. (en teregt; al verbieden mijne vroegere betrekkingen met den *Gids*, mijzelven als den schrijver te noemen) op mijne rekening gesteld heeft. U zult wel willen gelooven, dat, moest ik te Amsterdam zijn, ik niet naar Parijs terug zou keeren, zonder even in Den Haag en op de Veenlaan aangewipt te zijn.

Het idee, dat jufvrouw Opzoomer U aan Prins Willem III doet denken, vind ik zeer vruchtbaar. Het wordt gemist in Pierson's aankondiging van den roman in *Nederland;* ofschoon die recensie blijkbaar met zorg en waardeering geschreven is.

Zou dat meisje geen scherts verstaan? Zoo iemand, in het vriendelijke, met haar Helene en haar Meerwoude een loopje nam, zou zij dan niet glimlagchen? Zoo neen, dan stel ik jufr. Hasebroek hooger, die mij schreef gelagchen te hebben om mijne parodie van *haar* romans.

Zeer, zeer langzaam werk ik voort aan mijn *Bruce's.* In dat gedeelte hetwelk U bekend is, heb ik het snoeimes gezet, de weggenomen hoofdstukken voor een volgend gedeelte bewarend. Dat wat ik nu onder handen heb, is bestemd de inleiding te vormen van het geheel.

Wanneer U de moeite nemen wilt, de hoofdstukken die thans in *Nederland* verschijnen en met nog twee of hoogstens drie nummers kompleet zullen zijn, *à vol d'oiseau* te overzien, dan zult U erkennen, hoop ik, dat uwe kritiek ter harte genomen, en er meer licht en meer lucht in het verhaal gekomen is.

Het verwondert mij niet dat Mr. Levyssohn Norman Jr. een aangenamen indruk op U gemaakt heeft. Innemend, buitengewoon begaafd, man van takt, en uitstekend Indisch ambtenaar is hij zeker. Zijne vrouw is de beminnelijkheid zelve, en een gelukkig specimen der Nederlandsch Indische Créole.....

Laast U die redevoering van Nicolaas Beets, over ‘groote mannen’?[1] Mij kwam slechts een bladzijde onder de oogen, aangehaald in den *Gids*. Het trof mij, daarin eene herinnering aan Pascal's ‘trois ordres de grandeur’ aan te treffen; evenals ik in Beets' professorale intreêrede indertijd, over ‘Karakters’, eene herinnering aan La Bruyère vond. Nu, beiden zijn voortreffelijke modellen.

Met de zeer vriendelijke groeten van ons drieën voor uzelve en uwen Echtgenoot,

Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 13 Mei 1878.

Waarde Francisca,

Het slot uwer vertaling van *la Fille d'un Proscrit* is mij in orde ter hand gekomen; en met genoegen zie ik, dat

1 [*Groote mannen en ware grootheid.*]

ge reeds dadelijk aan *Raïssa* gegaan zijt. Ik ben met U eens, dat ‘de beproevingen’ maar achterwege moeten blijven, en de naam ‘Valérien’ veranderd moet worden. Ik geef in overweging er ‘Wladimir’ van te maken.

Gij zult hebben opgemerkt, dat te beginnen met XXII, bl. 132, de handeling voor een poos minder snel wordt. En snel! snel! snel! is een der eischen van een feuilleton. Komt ge dus, te beginnen bij XXII, détails tegen, die gemist kunnen worden, sla ze dan gerust over.

Veel genoegen op uw uitstapje naar Deurne, en vele groeten aan de uwen daar! Klaag niet te zeer, dat uw zwitsersche reis nog wachten moet tot Augustus. Kan men Zwitserland niet in Mei zien, dan is Augustus de mooiste maand.

Parijs en Omstreken zal U nu wel geworden zijn. Ten minste, tegelijk met uw schrijven van eergisteren, ontving ik berigt van Funke, dat het boek in de wereld was. Hoewel een boek niet geëxposeerd kan worden, vind ik het aardig, op die wijze het mijne te hebben bijgedragen voor de Nederlandsche tentoonstelling hier. Gij zult zien, dat de Franschjes er bij mij goed afkomen.

De tentoonstelling is buitengewoon. Reeds dadelijk de gebouwen. Jammer dat het zoo veel tijd en zoo veel geld kost er heen te gaan. Blijft men er niet eenige uren aan één stuk dan ziet men niets. Zoo groot is alles. Maar blijft men, dan moet men een rijtuig hebben en een maaltijd nemen. De rijtuigen zijn schaarsch; de maaltijden uitmuntend, maar peperduur. Een portie vleesch 4 fr., een portie visch 4 fr., een portie groenten 4 fr. Er komen echter zoo veel vreemdelingen, met gouden spaarpenningen, dat die prijzen veilig gehandhaafd kunnen worden.

Naar het auteurschap van dat artikeltje over de recensie van Mevr. K. moet ik U laten raden. Wanneer ik iets schrijf zonder mijn naam, heb ik daar altijd een reden voor. En wanneer het publiek iets, dat niet van mij is, op mijne rekening stelt, dan laat ik, tenzij mijne eer er mede gemoeid is, mij dit altijd aanleunen. Potgieter hield óók van die mystifikatietjes. Hebt gij mijn stijl niet herkend? Tant mieux! Herkenden anderen dien wel? Tant pis! Nog drie dames, behalve gij, hebben mij gevraagd, of dat artikeltje van mij was. Ik heb geantwoord: Wie weet?

Dat men mijn stijl precies namaken kan voor een keer, dat heeft J.P. de Keijzer indertijd getoond, toen hij voor Lindo's *Spectator* een stuk schreef, dat ikzelf, zoo ik niet beter geweten had, zou hebben aangezien voor mijn eigen werk.

Gij vraagt of ik redacteur van *Nederland* geworden ben, of worden ga? O neen. Daar mijne vroegere betrekking tot den *Gids* mij verbiedt voor Van Kampen te werken, werk ik thans voor Loman, die, evenals Ten Brink, gaarne zou zien, dat *Nederland* er wat bovenop kwam.

Wees, met Caroline, hartelijk van ons gegroet, en geloof mij steeds
Den Uwen.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 20 Mei 1878.

Hooggeachte Mevrouw,

Uw boeken, uw briefkaart, uw brief zijn mij in dank geworden. De boeken volkomen gaaf, dank zij de zorg-

vuldige verpakking van uw echtgenoot. Het losse blaadje, met uw opdragt, zal ik in den Hollandschen tekst leggen, en het pakje te bekwamer tijd overhandigen of doen toekomen aan den heer Zaccone, rue Geoffroy-Marie 5.

De opening van het kongres, die 4 Junij zou plaats hebben, is acht dagen uitgesteld. Victor Hugo moet 30 Mei een Voltaire-speech afsteken, en kon niet reeds 4 Junij met een kongres-speech gereed zijn.

Van speeches gesproken; die van Beets heeft men mij toegezonden uit Haarlem. Dank dus voor uw vriendelijk aanbod. De lezing heeft mij minder voldaan, dan de voordragt zou gedaan hebben. Doch het kan niet anders. Toch heb ik onder het lezen meermalen gedacht Beets te *hooren.* Hij heeft het zeer ver gebragt in de moeijelijke kunst, zijn oratorischen stijl te regelen naar zijne stemmiddelen. Sommige schijnbaar eindelooze volzinnen zijn zorgvuldig berekend naar de krachten zijner ademhaling. Hij kiest en rangschikt werkwoorden, substantieven en adjektieven zoo, - en is met de laatste zoo kunstig zuinig, - dat in weerwil van zijn zwak geluid, alles nadruk bekomt. Sommige onzer redenaars (professor X. bijvoorbeeld) hebben daar geen begrip van. X. overgiet U met een mateloozen woordenstroom; en wanneer hij amen zegt, heeft men geen anderen indruk ontvangen, dan een van zenuwachtige opgewondenheid. Ik zie, dat bij advertentie in het *Handelsblad* sollicitanten worden opgeroepen voor de betrekking van directeur der Tooneelschool te Amsterdam. Beets zou het baantje beneden zich achten, maar waarom? Hij ware in die betrekking beter op zijne plaats, dan als professor in de theologie. Charles Perrin, de tegenwoordige direk-

teur van het Théâtre Français, is *Membre de l'Institut*; wat méér zegt, dan Utrechtsch professor. Zoolang in Nederland niet een man ‘van de bovenste plank’ zich aan de vorming van akteurs en aktrices wijdt, komt er van ons tooneel nooit iets teregt.

Om op het kongres terug te komen, ik geloof niet, dat daar voor Nederland, of voor de kleinere staten in het algemeen veel te oogsten zal vallen. De Franschen schijnen tot bescherming van het auteursregt eene algemeene bepaling in het leven te willen roepen, die voordeelig zal zijn voor *hen*, leveranciers van romans en tooneelstukken aan de geheele wereld. Doch welke reciprociteit kunnen zij de andere volken aanbieden? Buitenlandsche bellettrie wordt door hen maar zelden vertaald. Hollandsche bijna in het geheel niet. Uw *Majoor Frans* is ook in dat opzicht een witte raaf. Enfin, wij zullen zien.

Met onze vriendelijke groeten aan den heer Bosboom, en onze beste wenschen voor uwe gezondheid

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 19 Junij '78.

Waarde Heer Ten Brink,

Hierbij in dank den brief van den heer Rooses terug, die zich ten onregte over mijne aankondiging beklaagt. Dat ik zijn boek bij de Antwerpsche katalogussen vergeleken heb, was het tegenovergestelde van een slecht kompliment; want die katalogussen zijn uitstekend. In-

tusschen zal ik, wanneer het werk van M. Rooses voltooid is, het gaarne nogmaals aankondigen, en mij dan (doch begrijpt U dat een auteur zichzelven zulke geringe eischen stelt?) plaatsen op het standpunt der prijsvraag: ‘Een lees- en leerboek voor het volk.’

Met de meeste belangstelling zie ik uw oordeel over mijn *Parijs en Omstreken* te gemoet, en dank U alvast voor de toezending uwer *Haagsche Bespiegelingen*, waarvan mij h. XLVI, over de dames Loveling, zeer gesticht en h. XLVIII, *broodschrijvers-mijmering*, zeer vermaakt heeft. Hetgeen gij h. XXX over de *poolsche republiek der nederlandsche letteren* zegt, is in sommige opzigten volkomen juist. Doch bewijst het wel iets anders, dan dat onze litterarische wereld te klein is, om objektieve kritiek te kunnen verdragen? In Frankrijk, in Engeland, in Duitschland, leven de litteratoren onderling niet eendragtiger dan wij. Doch in die groote landen wordt men niet onmiddelijk met den vinger nagewezen, wanneer men ronduit zijne meening zegt. Ik zelf heb sedert 1863, toen ik geregeld voor den *Gids* ben gaan schrijven, - ten einde zoo min mogelijk personeel te worden, - mij stelselmatig van het persoonlijk kennis maken met medelitteratoren onthouden, en vroegere persoonlijke kennismakingen stelselmatig laten doodbloeden. Wat heeft het mij gebaat? Zoovele boeken ik beoordeeld heb, zoo vele vijanden heb ik mij gemaakt. Onze eeuw wil onafhankelijke kritiek; en daarin heeft zij gelijk. Maar kleine volken kunnen aan dat ook niet mede doen, of het wordt, zooals gij teregt zegt, eene poolsche landdag.....

Zoo *Robert Bruce*, na de vier vel die Loman thans nog

in petto heeft, - voor Julij en Augustus onderstel ik - tijdelijk gestaakt wordt, dan ligt dit alleen hieraan, dat de hoofdstukken, die ik nog in portefeuille heb, in nog mindere mate dan die, welke ik gaf, een afgerond geheel vormen. Minstens zes maanden heb ik noodig, om met een tweede gedeelte gereed te komen; en dan nog zal die stap voorwaarts een stap achterwaarts zijn, want ik begon in *Nederland* niet met het begin, maar met hetgeen op de inleiding volgt. Die inleiding (een zelfstandige eerste periode) ben ik bezig te voltooijen; doch dit is geen soort van werk, waaraan ik achter elkander kan voortschrijven. *Uw* oordeel is gunstig: maar hoe oordeelt het publiek? Dit kan ik alleen van de buitenwacht vernemen, en daarmede moet geduld geoefend worden. Laat mij dus s.v.p. rustig voortgaan, met mijne *Bruce's* in stilte proeven te nemen op den openbaren smaak in Nederland en - mijne eigen geschiktheid. Omtrent geen van beiden ben ik in mijn gemoed ten volle verzekerd.....

Met vriendelijke groeten,
Uw dienstwillige.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 29 Junij '78.

Hooggeachte Heer,

Gisteren ontving ik van Dr. Réville het aangenaam berigt, dat eene aankondiging van mijn *Parijs en Omstreken* door hem aan de redaktie der *Deux Mondes* ge-

zonden is, met verzoek, haar spoedig te plaatsen. Dank voor uwe medewerking, die mij uit Réville's schrijven blijkt, den doorslag gegeven te hebben; want Réville heeft het zeer volhandig, en ik geloof, dat men hem uit Nederland somtijds meer werk opdraagt, dan hij afkan. In zijn briefje treedt hij niet in bijzonderheden; maar er straalt toch in door, dat zijne meening over mijn boek gunstig is. Mijns inziens deed de uitgever verkeerd, een geschrift van dien aard uitsluitend te bestemmen voor de geabonneerden eener zoo populaire courant als het *Nieuws van den Dag*. De kennismaking moet voor de meesten met eene teleurstelling geëindigd zijn. Des te beter echter, zoo er nu in de *Deux Mondes* iets goeds van gezegd wordt.

Van mijn boekje over Italie is het gedeelte, dat over Florence handelt, overgenomen in de *Rivista Europea* van Februarij en Maart jl., vertaald door een te Florence woonachtig oud-hoofdofficier van administratie van ons Indisch leger, den luit.-kolonel De Jong. Die heer was dezer dagen hier, en bragt mij eenige overdrukjes. Ik neem de vrijheid, U er een toe te zenden. De auteur is een zeer innemend man, met wien wij, mijne vrouw en ik, zeer aangenaam over Indie en Italie hebben zitten praten.

Van de nieuwe reeks mijner *Litterarische Fantasien* zult U nog een 3de deeltje ontvangen, insgelijks handelend over Nederlandsche auteurs.

Met eerbiedige groeten aan mevrouw Scholten, en U nogmaals dank zeggend voor uwe belangstelling.

Uw gehoorzame.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 11 Julij 1878.

Hooggeachte Mevrouw,

Welkom weder in den Haag, en dat eerlang U de lust moge bekruipen, nogmaals zoo aangenaam en belangstellend over uw Zeeuwsch uitstapje te schrijven, als U het dezer dagen deed; - alleen niet uitvoerig genoeg, naar onzen zelfzuchtigen zin. Ik zou U zoo spoedig niet lastig vallen met een antwoord, ware het niet dat ik U wenschte te ontheffen van iedere zorg omtrent Ds. Berman. In diens kopijnood is door mij reeds voorzien, en (dit in vertrouwen) het '*Landjuweel*' viel niet zoo juweelig uit, dat U daarin te elfder ure moogt medegesleept worden. 'Rommelzoo' zou een beter titel geweest zijn. Verschillende medewerkers hebben de zaak veel te veel als een aalmoesgeven opgevat; veel te weinig als eene gelegenheid tot aanduiden van den stand onzer litteratuur.

L

Voorts heb ik U verslag te doen van het wedervaren van Uw huldeblijk aan het Congrès Littéraire. Ook dáár was de litteratuur grootendeels toe; heb ik op den inval kwam, uw Hollandschen en aan Franschen '*Majoor Frans*' regtstreeks toe te zenden aan den eerevoorzitter Victor Hugo, met een toelichtend schrijven. Hugo is na afloop van het Congrès vrij ernstig ongesteld geworden; maar ik twijfel niet, of zoodra hij weder op krachten komt, zal hij U regtstreeks dank betuigen voor uwe beleefdheid. Hij heeft den naam, in zulke dingen delikaat en naauwkeurig te zijn.

Het is hier ja, met de tentoonstelling, vreeselijk druk; maar wie te Parijs *woont* heeft daar minder last van, dan de vluchtige bezoeker, die een dak, voedsel en een rijtuig moet vinden. Ons bevalt de drukte, wanneer zij ons gelegen komt; en doet zij dit niet, dan mijden wij haar.

Zeer gevoelig voor de sympathie en de groeten van den heer De Jonge van Ellemeet! Kom ik ooit in Zeeland, dan zal ik niet nalaten, hem het compliment te gaan terugbrengen. Die voormalige buitenplaats der Van de Perre's, waar Van der Palm vertoefde, zou ik gaarne eens opnemen. In 1860 verzamelde ik in de bibliotheek van het Zeeuwsch Genootschap eenige aanteekeningen omtrent Te Water en Bellamy. Vergis ik mij niet, dan is dat Genootschap gevestigd in de fraaije voormalige stadswoning der Van de Perre's, en leidde Van der Palm in de kleine, daarbij behoorende kapel, de huiselijke godsdienstoefening. Bestaan er in Nederland nog Mecenassen, als die Van de Perre was? Uit de courant zie ik, dat nu ook de heer De Vos overleden is, die althans voor muziek en kunst gevoelde, al deed hij, voor zoover ik weet, niet aan geleerdheid.

Wil den heer Bosboom (dien het vooral niet berouwen moet, te Parijs niet geëxposeerd te hebben: een duf boêltje!) hartelijk van ons groeten; en gelooven, mevrouw, dat ik met de meeste onderscheiding en vriendschap mij teeken

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 15 Julij 1878.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik bezit eene vertaling van Sandeau's fraaije novelle: *Jean de Thommeray.* Wilt U daarmede eene proef nemen voor het nommer van 1 September? Zoo ja, dan is zij tot uwe dienst. De bedoeling is, dat de vertaling zich aankondige als van mij. Door dit als regel aan te nemen, zullen anderen zich misschien opgewekt gevoelen, het voorbeeld te volgen.

Kent U de *Bibliotheek van vertaalde Buitenlandsche Novellen*, die te Munchen of te Stuttgart door Paul Heyse wordt uitgegeven? Ik weet alleen, dat zij bestaat. In Nederland is het vertalen een handwerk geworden. Doch waarom zou uw tijdschrift niet den beteren weg wijzen, ook te dien aanzien? Lees nu eens die vertalingen van X. en van Z., en zeg mij, of die heeren (*zelfs* die heeren, wien niemand verwijten zal dat zij vertalen om den broode) toegerust zijn met eene genoegzame kennis van hun moedertaal? Inderdaad, ik geloof dat *Nederland* wèl zou doen, indien het nevens oorspronkelijke, voortaan ook vertaalde novellen gaf. Heyse is wel geen tweede Goethe, maar toch een auteur, met wiens voorbeeld men voor den dag kan komen. Jacob Geel liet er zich op voorstaan, dat hij den *Sentimental Journey* vertaald had.

Het noemen van Geel brengt mij te binnen, dat Ds.

Berman in zoover onder uwe duiven heeft geschoten, als ik hem voor het 3de deeltje van zijn *Landjuweel* mijn analyse van *Onderzoek en Phantasie* heb afgestaan. Hij kwam (een kleinigheid!) zeventig bladzijden kopij, of liever, kopij voor zeventig bladzijden te kort, en met het drukken was men gevorderd tot de uiterste grens van dien afgrond. Ik heb toen gedaan wat ik kon, en wel doen *moest,* na anderen tot medewerking aangespoord te hebben.

Hierbij in dank het schrijven van Alb. Thijm terug, die, blijkens zijn woordje over U in het laatste nummer der *Warande*, U zeer genegen is. Ze moeten U nu maar zoo spoedig mogelijk te Amsterdam benoemen, en daardoor een tegenwigt in het leven roepen der eenzijdig grammatikale rigting, vertegenwoordigd door de leerlingen van De Vries.

Met vriendelijke groeten
Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 21 Julij 1878.

Waarde Heer Ten Brink,

Houd mij ten goede, bid ik U, dat ik uw beleefde uitnoodiging namens ‘Oefening kweekt kennis’ bij nader overweging niet aanneem. Eerst was mijn plan dit wel te doen, en daardoor te toonen, dat ik de edelmoedigheid van uw bestuur niet minder dan zijne belangstelling waardeer. Doch daar kwam het *Handelsblad* van 18 of

19 dezer mij in handen, en toen vond ik, dat het toch eigenlijk niet aangaat, spreekbeurten te komen vervullen in een land, waar op dien toon in het openbaar over mij geschreven wordt. U zult zeggen, dat het *Handelsblad* mij alleen aanvalt op het gebied der politiek; en als bestuurder van uw litterarisch genootschap heeft U daarin gelijk. Doch de spreker mag die onderscheiding niet toelaten. Ik vind het eene schande, of zoo die uitdrukking U te sterk voorkomt, ik vind het eene vernedering, openlijk als een waardig voorwerp der algemeene minachting te worden aangeduid. Ter wille van mijn denkbeeld wil ik die vernedering wel in stilte dragen, en haar op rekening stellen van mijne eigen onwillekeurige buitensporigheid, die het gevolg heeft dat ik andersdenkenden toornig maak en hen zichzelven doe vergeten. Maar de smet zit er niettemin op; en zoo lang men voortgaat mij dus te bejegenen, wil ik niet als een lid der nederlandsche zamenleving aangemerkt worden. Ik sta er buiten, en blijf er tot nader orde buiten. Niemand kan mij bewegen, iets te verzwijgen van hetgeen ik wettig acht te zeggen; en in mijne Bataviasche courant vind ik daartoe de gelegenheid. Niemand kan beweren, dat ik mijn tijd of mijne krachten verspil aan onvruchtbare polemiek. Wat ik eigenlijk misdrijf is mij een raadsel, doch ik schijn iets te misdrijven, en blijkbaar is de ure der oplossing van het quiproquo nog niet gekomen.

'Voilà bien du bruit pour une omelette au lard,' zult U zeggen. Wil er alleen het bewijs in zien, dat ik uw aanbod ernstig in overweging genomen heb, en breng

s.v.p. aan uw medebestuurders de betuiging mijner erkentelijkheid over.
Met vriendschappelijke groeten,
Uw dienstwillige.

PS. Terwijl ik dit schrijf, brengt de post mij den *Spectator* van gisteren. Neen, waarde Heer, kom ik te eeniger tijd in Den Haag, dan zal ik niet verzuimen, U een bezoek te brengen, maar zoolang men in Nederland vrijheid gevoelt mij een kwâjongen te noemen, op grond dat ik een eerstbeginnende, wiens werk voor het overige met de meeste welwillendheid en bescheidenheid door mij aangekondigd is, opmerkzaam heb gemaakt op eene klip, waarvoor elk jong talent zich te wachten, en zorgvuldiger te wachten heeft, naarmate het meer belooft, - zoolang bestijg ik ten uwent geen katheders.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 31 Julij 1878.

Hooggeachte Mevrouw,

Inliggend stukje[1] bestem ik voor het September-nummer van *Nederland*, en ik neem de vrijheid het U vooraf ter lezing te zenden, omdat op blz. 6, onderaan, beginnende met: 'Misschien wordt de positie van den Nederlandschen letterkundige enz.,' eene U betreffende paragraaf voorkomt.

Daar ik in sektie n° 3 de eenige aanwezige Nederlander was, vond ik het dáár en toen niet onbescheiden, zonder uwe voorkennis uw voorbeeld aan te halen. Toen ik uw naam noemde en aan het verschijnen van uw *Majoor Frans* in de *Deux-Mondes* herinnerde, werd er geapplau-

1 [*Het Internationaal letterkundig kongres.* Sedert herdrukt in *Litterarische Fantasien en Kritieken*, deel X.]

disseerd. Een bewijs, dat U er zich in sympathiek gezelschap bevondt.

Iets anders echter is het, zulke dingen te zeggen in den vreemde, iets anders ze te laten drukken in eigen land, - tenzij men de zekerheid bezit, niet te zullen mishagen aan de persoon, die men noemt, eert, en lief heeft.

Mij zou het bijzonder veel genoegen doen, zoo U mij vrijheid liet, de paragraaf in kwestie, - die woordelijk aldus werd voorgedragen, - te laten staan. Aan U echter de beslissing. Maakt U zwarigheid, dan onderwerp ik mij.

Eén kwelling moet U dragen en mij ten goede houden, omdat ik er U niet van ontheffen kan: het is, mij het stukje terug te zenden, zoodra uw besluit genomen is. Wij zijn namelijk voornemens, wanneer over een dag of acht Gideon's vakantie begint (eene zuur verdiende vakantie, want men laat de jongens hier, tien maanden aan één stuk, hard werken) een poosje van huis te gaan.

Dat Congrès Littéraire International, schreef ik U laatst, heeft zeer weinig te beduiden gehad. Vernaamt U reeds iets van Hugo? Ik moet vreezen van neen, want de couranten maakten tot heden geen melding van zijn herstel. Het eenige goede, wat voor ons uit dat Congrès zou kunnen voortkomen, is, dat het bij ons den stoot gaf aan de oprigting eener Société des Gens de Lettres. Daartoe het mijne bij te dragen is het oogmerk der voor *Nederland* bestemde bladzijden.

Breng s.v.p. onze zeer vriendelijke groeten aan den heer Bosboom over, en geloof mij met de meeste onderscheiding

Uw dienstwillige en gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 8 Augustus 1878.

Waarde Heer Ten Brink,

Wilt U de beleefdheid hebben, mij aan een introduktiebriefje bij Max Rooses te helpen? Of wel, wat misschien ruim zoo eenvoudig is, bij gelegenheid dat U een dezer dagen aan hem schrijft hem te verwittigen, dat ik voornemens ben hem een bezoek te brengen. Mijn plan is namelijk, wat Belgische kunst te gaan zien, natuurlijk ook te Antwerpen; en bij die gelegenheid zou ik gaarne kennis maken met een der vleugellieden van de Vlaamsche beweging. Uiterlijk 15 dezer ga ik van hier. Mogelijk kom ik te laat met mijn verzoek, en zijt gij ook zelf van huis. Zoo ja, antwoord mij dan s.v.p. te Brussel, *poste restante.* Aan dat adres zal ook Loman mij desnoods de proeven van mijne bijdrage voor het September-nummer van *Nederland* zenden. De proeven mijner vertaling van Sandeau bedoel ik.

Voor uw *Kunst en Letterbode* der volgende maand kan ik slechts 6 bladzijden geven. Daarentegen ontvangt U voor datzelfde nummer de toespraak, hier door mij op het Congrès Littéraire gehouden. Eerst dezer dagen worden de gedrukte notulen mij toegezonden, en kon ik daaruit zien, of mijne mededeelingen al dan niet naauwkeurig geresumeerd waren. De naauwkeurigheid laat niets te wenschen over: de volledigheid des te meer. Het is echter niet om die reden dat ik aan het door mij gesprokene waarde hecht, maar omdat ik de op-

rigting eener nederlandsche Société des Gens de Lettres, met aansluiting aan de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, als een vruchtbaar denkbeeld beschouw. In mijn stukje komt een paragraaf betreffende mevr. Bosboom voor. Veilig kunt U die paragraaf onveranderd laten drukken. Ik heb er mevrouw Bosboom over geschreven, en zij laat mij vrij.

In mijne meening omtrent het lezen op 'Oefening kweekt kennis' is geen verandering gekomen; maar ik wil niet eigenwijs wezen. Zeg mij dus, wat U van mij verlangt, en ik zal beproeven, aan uw wensch te voldoen. Is er een pauze? Is de bedoeling, dat dezelfde spreker zal optreden daarvóór *en* daarna? Of wel, is het genoeg, zoo ik alleen den hoofdschotel lever, en zoo ja, kan ik in dat geval volstaan, met eene voorlezing, die hoogstens één uur duurt? Vergeef deze 'matter of fact' vragen. In Indie worden geene voorlezingen gehouden. Gedurende de zes laatste jaren van mijn verblijf in Holland ben ik geene enkele maal als spreker opgetreden; tenzij als voorganger bij de godsdienstoefeningen in de Haarlemsche koncertzaal. Ik bezit dus niets, wat dienen kan. Mijn tijd is beperkt, en ik moet iets nieuws maken *ad hoc.* Zelfs zou ik gaarne van U vernemen, of iets over John Keats, den tijdgenoot van Shelley en Byron, naar uwe meening een geschikt onderwerp zou zijn? Ik herlas Keats dezen zomer, en vatte het voornemen op, iets over hem te *schrijven.* Maar zijt U van oordeel, dat uw publiek gediend zou zijn, met over hem te hooren *spreken?* Nog één vraag! Heeft uw bestuur de gewoonte de onderwerpen van te voren bekend te maken? Zou ik, indien mijne keus U geschikt voorkwam,

aan haar gebonden zijn? Ik beklaag soms de conférenciers hier te Parijs, wanneer ik weken van te voren aangekondigd zie, dat die en die mijnheer, op dien en dien avond, dáár en dan, over een bepaald onderwerp eene voordragt houden zal.

Voor zooveer ik kan nagaan, zou eene spreekbeurt in *November* mij best van al gelegen komen. Onderrigt mij echter ook s.v.p., welke dag der week de gewone is. Ik ben vrijwel de slaaf mijner Indische korrespondentie, en begeef mij ongaarne van huis, zonder zoo mogelijk precies te weten tegen wanneer en voor hoe lang.

Onder het lezen van het vervolg uwer Parijsche Wandelingen heeft de gedachte mij vermaakt, dat gij, uwe schreden rigtend naar het Bal Bullier, bijna mijne tegenwoordige woning binnengeloopen zijt. Slechts één huis scheidt mijn N° 147 van de voormalige Closerie des Lilas; en zelfs heeft vader Bullier in het afgeloopen jaar, dat huis laten bouwen uit de opbrengst der entrée-gelden en 'consommations' (waaronder ook *uw* 'consommations' van Augustus 1877), die van het bezoeken zijner inrichting onafscheidelijk zijn. Tot uw troost diene, dat het een heel mooi huis is, zes of zeven verdiepingen hoog, waarvan de 1ste, 2de, 3de, 4de en 5de *f*3000 's jaars huur doen, of de eerste vast nog meer.

Niet minder hebben mij Jorissen's brieven van Elisabeth Wolff vermaakt. De eerste, precies van Coosje Veldenaar of Chrisje Helder; een tweede en derde precies van Daatje Leevend of tante de Harde. Hoe totaal was die goede mevrouw van Merken van geest verstoken, dat zij op den eersten niet anders wist te antwoorden, dan vermomde grofheden! 'Had Hoogvliet geen *Abraham*

gemaakt, ik zou mogelijk geen *David* hebben kunnen maken': welk een onbetaalbare bêtise! En hoe onverklaarbaar, met dat al, dat Betje Wolff zelve dien *David* zoo mooi vond! Hoe is het mogelijk, dat men terzelfder tijd met zulke bewonderingen behebt zij, en aandrang gevoelt, *Sarah Burgerhardt* en *Willem Leevend* te schrijven?

Bezat ik hier een kompleet exemplaar van mevrouw Van Merken's werken, of wist ik hoe er aan te komen, ik liet John Keats misschien varen en beproefde eene verhandeling zamen te stellen over Lucretia Wilhelmina. Wat dunkt u?

Met vriendschappelijke groeten.

Uw dienstwillige.

PS. Bezit U een exemplaar van Jan Holland's *Nette Menschen*, en zoudt U mij dat ter lezing willen zenden?

Aan denzelfden.

P a r i j s, 12 Augustus '78.

Waarde Heer Ten Brink,

Mijn wensch is, de Brusselsche feesten van 22 dezer te *vermijden.* Uit de programma's, die mij onder de oogen kwamen, blijkt niet, dat er karakteristieke *historische* optogten zullen plaats hebben; en die alleen zouden mij interesseren.

Vermoedelijk dus zal ik eerst omstreeks 25 dezer te Brussel komen; en niets zou mij aangenamer zijn, dan U daar te ontmoeten. Mijn adres (want eerst ga ik naar Antwerpen) zou ik uw vriend Rooses kunnen opgeven.

Welligt vind ik bij hem nadere berigten omtrent U, en of de bevalling van mevrouw Ten Brink voorspoedig afgeloopen is. Laat ons dus in elk geval afspreken, dat zoo U mij een of ander te melden heeft, dit geschieden zal onder het adres van den heer Rooses.

Gisteren of eergisteren werd mij bijgaande circulaire toegezonden. Gaat het U als mij, dan vindt U twintig franken een te hooge som, doch mogelijk kent U personen of inrigtingen, die er dat geld voor zouden overhebben. Vindt U een inteekenaar, dan zou dit meteen eene geschikte gelegenheid zijn, om de statuten der Société des Gens de Lettres aan te vragen, want het opgegeven adres 5 Rue Geoffroy Marie (eene dwarsstraat van den U bekenden Faubourg Montmartre) is de zetel der Société, en van haar is ook alles uitgegaan wat betrekking had op het jongste Congrès Littéraire.

Ik stel mij niet voor, dat de Maatschappij van Letterkunde te Leiden iets voor de zaak doen zal, maar ik wilde in het openbaar eere geven aan wie eere toekomt, en met U ben ik het eens, dat men *beginnen* moet met in den boezem der Maatschappij een voorstel te doen. U zult zien dat er van de zaak niets teregt komt, tenzij door letterkundigen in aktieve dienst, en in de eerste plaats door uzelven het initiatief genomen wordt. Onze professorale rustbewaarders hebben voor zulke zaken geen hart: en dit kan niet verwonderen, want zij aten levenslang uit de staatsruif, en ondervonden nooit wat het inheeft, te moeten leven van zijn pen. Veel meer zou ik verwachten van de hulp van vermogende individuën, zooals de heer Kneppelhout of de heer Banck. Onder uwe Haagsche kunstvrienden zijn er zeker, die U

kunnen zeggen, op welke wijze indertijd *Arti et Amicitiae* ontstaan is. *Arti et Amicitiae* moet het model zijn, dunkt mij; ik meen: de opvatting der letteren als kunst en van ons schrijvers als artisten. Om de zaak tot stand te brengen is een hoofdvereischte: een oprigtings-kapitaal, te verstrekken door één of meer vermogende mannen, die verstand hebben van geldzaken. Het behoeft geen aalmoes te wezen. Even goed als een schrander bankier met winst eene Levensverzekering-maatschappij, kan een deskundige zonder risico een Société des Gens de Lettres oprigten. De oude Taylor hier te Parijs, heeft geheel alleen drie of vier zulke fondsen opgerigt: Société des Gens de lettres, Société des auteurs dramatiques, Société des compositeurs de musique, etc. Ware het niet, dat wij in Nederland altijd met alles eene halve eeuw achteraankomen, dan zou iets dergelijks bij ons al sedert lang bestaan.

Van uwe opgaven omtrent de spreekbeurten in 'Oefening kweekt kennis' neem ik in dank nota en hoor wel nader van U, welke week in November het best gelegen komt.

Zou professor X. U niet aan eenige aankondigingen voor uw Kunst- en Letterbode kunnen helpen? Mijn hemel, wat heeft zulk een hoogleeraar anders te doen, dan boeken te lezen, en daarover zijne meening op te schrijven?

Kent U den Groningschen heer Dr. Penon? Enkele malen vond ik van hem in den *Spectator* korte opstellen die ik met genoegen las. En wie is J. de Koo, die dezer dagen Aart Admiraal, in den *Gids*, zoo breedvoerig beoordeelde? Inderdaad, aan recensenten is in Nederland

geen gebrek; zoo weinig, dat men Aart Admiraal welligt genoegen zou doen, en de letteren eene dienst zou bewijzen, zoo men hem juist thans eene novelle vroeg, of zoo iets. Mijns inziens althans bezit, of bezat hij weleer, meer talent dan een oningewijde uit die recensie zou opmaken.

In het aangenaam vooruitzigt, U eerlang te Brussel te ontmoeten, en met mijne beste wenschen wat den afloop der groote huiselijke gebeurtenis betreft

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 12 September '78.

Waarde Heer Ten Brink,

Thuis gekomen haast ik mij U dank te zeggen voor uwe introduktie bij den heer M. Rooses, die mij van veel dienst geweest is, zij en hij. Door Rooses ben ik te Brussel in kennis gekomen met den heer Ruelens, en door dezen met den heer Hiel. Een en ander heeft volkomen aan het oogmerk beantwoord.

Het spijt mij, U niet ontmoet te hebben; maar ik feliciteer U met de voorspoedige bevalling van mevrouw Ten Brink. Waarlijk, U *kondt* niet van huis. Met de kraamvrouw en de jonggeborene blijft alles naar wensch gaan, hoop ik.

Aan het indienen van een voorstel bij de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde kan ik niet denken. Al sedert jaren heb ik opgehouden lid der Maatschappij te

zijn. Maar laat U dit niet ontmoedigen. De zaak is gezond, en zal op de eene of andere wijze wel in orde komen.

Uit eene inhoudsopgaaf van het September-nummer van *Nederland* zie ik (het nummer zelf heb ik nog niet ontvangen: Loman zal het mij zenden), dat daarin twee bijdragen van mij voorkomen, behalve de Kunst- en Letterbode. U moet zelf weten, of dit niet te druk is. Zoo Loman er geen bezwaar in ziet, dan is het mij wèl. Met ult^{o} December zal nu moeten blijken, of onze inspanning door de abonnés gewaardeerd wordt.

Advertentiën melden het verschijnen van het 3de deeltje van *Landjuweel*, waarmede die verzameling kompleet is. In het belang van Ds. Berman zou ik zeer gaarne zien, dat men die bundels een weinig deed schuimen. Maar tot wien zich daartoe te wenden? Het halve litterarisch Nederland was mede-pligtig; ik bedoel medewerker. Hoe komen wij aan een beoordeelaar van gezag? Professor Thijm zou de geschikte man wezen: maar zal hij willen? Vraag het hem eens s.v.p., en wijs hem op de zich aanbiedende gelegenheid, die hem welkom moet zijn, weder eens een weinig gerigt te houden over onze litterarische krachten. Hij zou dan meteen zijne schuld aan *Nederland* kunnen afdoen.

Met mijne bijdrage voor den Kunst- en Letterbode van het Oktober-nummer, zal ik door mijne afwezigheid ditmaal een weinig achteraan komen. Echter zal ik mijn best doen, U nog in tijds eenige kopij te bezorgen. Vermoedelijk krijgt U een enkel woord over Dubois' verkorte fransche litteratuur-geschiedenis, over den roman *Mevrouw Holting's vrienden*, en over het weekblad *Eigen Haard.*

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 12 September '78.

Hooggeachte Mevrouw,

Den 10^{den} dezer zijn wij zeer welvarend en zeer tevreden van ons Belgisch uitstapje hier teruggekomen. Ofschoon het weêr ons gedurende eenige dagen tegen was, zagen en genoten wij veel: te Brugge en te Gent, te Brussel en te Antwerpen, te Luik en te Namen. Veel stadhuizen en veel schilderijen, maar ook de zee (te Ostende), en het bergachtig landschap te Spa en aan de Maas. In het geheel heeft Belgie een zeer aangenamen indruk op ons gemaakt. Uit het oogpunt der oude kunstgeschiedenis komt het 't digst aan Italie, dunkt mij.

Dank voor uw hartelijk schrijven, dat mij het gevoel gaf, weder geheel en al thuis te zijn. Het September-nummer van *Nederland* is mij nog niet geworden, zoodat ik tot mijn leedwezen niet in staat ben, U mijn gevoelen over de bijdrage van jufvrouw Opzoomer te melden. Dit dus later. Haar vader, hoor ik, zal in het Oktober-nummer met eene recensie van Vosmaer's *Homerus* optreden. *Dit* doet mij ten minste genoegen, dat mijne pogingen, om in *Nederland* wat leven te brengen, niet geheel en al zonder gevolg blijven. Onze tijdschriften verkeeren inderdaad in eene ongunstige periode. Ik lees er heel wat; maar hoe zelden ontmoet ik een stuk, dat mij boeit!

En zult U nu weder voor *Eigen Haard* gaan werken?

Mijn vrouw las onlangs met onverdeeld genoegen de mémoires der ‘Grande Mademoiselle’, de kortstondige bruid van Lauzun. Trekt de studie van dat vrouwenkarakter U niet aan? Het is een der ongemeenste die ik leerde kennen, en ik kan mij niet herinneren, dat het in onze litteratuur nog ooit behandeld werd. Maar voor *Eigen Haard*, met zijne wekelijksche sandwiches, is die stof niet geschikt. U zoudt een ruimer kader behoeven.

Van mevrouw Van Calcar heb ik hier niets bespeurd; maar wel gelooft mijne vrouw, bij gelegenheid der feestzitting van het Congrès Littéraire in het Théâtre du Châtelet, toevallig naast mevrouw S. gezeten te hebben: eene dame van leeftijd, achteloos gekleed, onaanzienlijk van voorkomen, fransch sprekend met een hollandsch accent, en reizend met een album waarvoor zij autografen van celebriteiten verzamelde. Zij had inskripties van Keizer Wilhelm, van Bismarck, van Gortchakoff, van Thiers (geloof ik), en wilde er ook hebben van Victor Hugo, van Jules Simon, van Edmond About, etc. Enfin, eene kordate, ondernemende, achtenswaardige, maar oppervlakkige en potsierlijke vrouw.

Werkelijk is er spraak van, dat ik in November of daaromtrent eene spreekbeurt zal komen vervullen in ‘Oefening.’ Vroeger heette het, dat ik dat genootschap belagchelijk had gemaakt; doch dit is of niet waar geweest, of men is van meening veranderd, want namens het bestuur ben ik door Ten Brink met aandrang uitgenoodigd. Eigenlijk begrijp ik niet, waarom men mij verhandelingen wil laten houden: dit is nooit mijne specialiteit geweest. Ook dacht ik, dat de verhandelingen

uit de mode waren. Maar onder den naam van ‘Conférences’ schijnen zij er weder in gekomen te zijn. Mij zal het bijzonder veel genoegen doen, bij mijne komst in Den Haag, weder eens een gezellig uurtje met U en den heer Bosboom te komen praten.

Jufvr. Van der Plaats[1] vond ons nog te Parijs, en sedert ontvingen wij van haar, eens uit Amsterdam, en eens uit Leeuwarden, een aardigen brief. Mogelijk komt zij dezen winter nog hier terug. Ik wenschte wel, dat U haar meer van nabij kondt leeren kennen. Wij althans stellen haar zeer hoog, en houden buitengewoon veel van haar.

Ook van Sophie Potgieter ontving mijn vrouw een vriendelijken brief, opgeruimder dan vele vroegere. Zij schijnt een aangenamen zomer doorgebragt te hebben.

Wij raden U aan, mijne vrouw en ik, spoedig uw kagcheltje te laten zetten, en te dien aanzien met de oudvaderlandsche overlevering te breken. Zoo er gas in uwe woning is, koop dan een gaskagcheltje. Dit zou juist iets voor uwe werkkamer zijn. Het is zindelijk, niet onzuinig, en lekker warm. Moogt U er bij bewaard blijven voor nieuwe bezoeken van Freule N.!

Ontvang deze weinige regelen in welstand, en wil de vriendelijke groeten van ons drietal overbrengen aan den heer Bosboom.

Met de meeste onderscheiding

Uw gehoorzame.

1 [Nicht van Mevrouw Bosboom, uit Batavia.]

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 24 September '78.

Waarde Francisca,

Dank voor uwe reisindrukken, en gefeliciteerd met het huwelijk van uw broeder, waarvan ik in de courant de aankondiging las.

De dames-bibliotheek, onder leiding van jufvrouw Van Rees, vond ik nog niet vermeld onder de nieuwe Nederlandsche uitgaven. Doch dat zal wel komen, nu het najaar en de winter weder in aantogt zijn.

Herinnert gij U, dat ik mij interesseerde voor Ds. Berman, den verzamelaar der bundels *Landjuweel?* Tot mijn genoegen verneem ik van Funke, die de bundels uitgaf, dat zij aanvankelijk goed verkocht worden, en het doel dus niet gemist zal zijn.

In het September-nommer van het tijdschrift *Nederland* komt een opstel van mij over de Dorpsvertelling voor. Misschien interesseert U dit. Ik ontving het nummer nog niet, en moet dus ook jufvrouw Opzoomer's studie over den ‘twijfel in het drama’ nog lezen. Voort vindt gij er de korte toespraak, door mij gehouden op het Litterarisch Kongres alhier.

Men zendt mij een feuilleton van het Haagsche *Dagblad*, waarin ik word vergeleken met... Erckman-Chatrian. De bedoeling is welwillend en vleijend, maar de inval verbaast mij. Nu, wees met Caroline vriendelijk van ons gegroet, en geloof mij steeds

Den Uwen.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 28 Oktober 1878.

Hooggeachte Mevrouw,

Met bijzonder veel genoegen maak ik van de uitnoodiging gebruik, op den dag mijner Haagsche spreekbeurt, 18 November, Maandag, bij U te komen dejeuneren. Zonder onverhoopt belet, reis ik Zondag den 17^{den}, in eens door, van hier naar Den Haag en neem mijn intrek bij Paulez, of een ander. Maandagmiddag tusschen twaalven en eenen, zoo U dit gelegen komt, ziet U mij dan mijne schreden naar de Veenlaan rigten.

Uw exemplaar der werken van jufvrouw Hasebroek zal òf voor dien tijd reeds in uw bezit zijn, òf in persoon door mij medegebragt worden.

Daar het mij buitengewoon veel eer zou zijn, den heer Bosboom en U, 's avonds onder mijn gehoor te tellen, ga ik eerst U afschrikken door de mededeeling, dat ik lezen zal over *Voorwaarden van Kunstgenot!!*, en daarna (hoop ik) uwe nieuwsgierigheid opwekken door het berigt, dat dit afgetrokken onderwerp maar een draad of een kapstok is, en ik eigenlijk handelen zal:

1°. Over het leven en de verzen van *John Keats*, den tijdgenoot van Byron en Shelley, naar aanleiding van een onlangs uitgekomen bundeltje opmerkelijke Brieven van Keats aan Fanny Brawne, zijne bruid;

2°. Over het laatste deeltje *Mengelpoëzie van Nicolaas Beets*: verzen van 1869 tot 1873, uitmakend de laatste honderd bladzijden van de uitgaaf der *Volledige Gedichten.*

3°. Over den *Twijfel in het Drama* en *In dagen van Strijd* van *A.S.C. Wallis,* besloten met een trek uit het leven van Jean Chrétien Baud door *Mr. P. Mijer.*

Op welke wijze ik van dezen hutspot een schotel gemaakt heb, dát is mijn geheim; - en mijne vrees, dat de schotel U niet smaken zal. Maar U moet er ten minste van *proeven.* Keats en Beets worden afgedaan vóór-, jufvrouw Opzoomer ná de pauze. Laten dat uwe krachten niet toe, den geheelen maaltijd te nuttigen, kom dan alleen aan het dessert. Het is mijne zelfzucht, die hierop aandringt. Het zou kunnen gebeuren, dat U, beginnend met het begin, genoodzaakt waart, U in de pauze te verwijderen; en ik hecht meer aan uw oordeel over mijn nageregt, dan over het voorafgaande.

Met uwe gunstige meening omtrent jufvrouw Maclaine Pont (D. Van Hasseld) stem ik in, wat de degelijkheid harer kundigheden, maar niet, wat hare fantasie betreft. In dit laatste opzigt houd ik haar voor eene misdeelde, en U voor te bescheiden, wanneer U meent, dat voor haar eene carrière als de uwe weggelegd is. Wil zij op eigen wieken drijven, laat het dan niet op de vleugelen harer verbeelding zijn! Zeer geschikt zou zij, geloof ik, wezen voor feuilletoniste eener courant, die de belletrie afwisselt met onderwerpen van populair-wetenschappelijken aard. Aan sommige Franschen couranten zijn of waren niet lang geleden dames verbonden, die het daarin ver gebragt hadden.

Doch over dit en andere onderwerpen eerlang mondeling nader. Ontvang met den heer Bosboom de hartelijke groeten van ons drieën, en geloof mij steeds

Uw Gehoorzame.

Aan Mevrouw Cd. Busken Huet, te Parijs.

D e n H a a g , Dingsdag 19, 's middags 2 ure.

Lieve Vrouw,

Eén woordje maar om U te melden, dat ik gisteren avond een buitengewoon succès behaald heb. De zaal was eivol; zóó vol, heeft men mij gezegd, als alleen het geval is, *wanneer Cremer leest* - excusez du peu! De menschen hebben ademloos geluisterd. Van avond zal er wel een woordje over staan in de Haagsche couranten. Morgen knip ik dat uit, en zend het U.

Duizend groeten, voor U *en voor Gideon*, van het echtpaar Bosboom. *Zij* heeft de lezing niet kunnen bijwonen, daar zij in de laatste dagen weder een stootje heeft gehad. Aan haar fysiek had ik verloren. Niet aan haar onderhoud. *Hij* woonde de lezing bij, en scheen er hartelijk mede ingenomen.

Van ochtend bezocht ik, *met Simon van den Berg*, het Mauritshuis. Veel genoten. Hij troonde mij mede naar zijn huis, waar ik zijn vrouw en zuster heb moeten vertellen van den zoon, te Batavia.

Jan ten Brink is zeer beleefd geweest. Ik dineerde met hem, op de Witte Societeit.

Van Zeggelen presideerde het ‘Servetje’ en bejegende mij zeer hartelijk.

Nu ga ik eenige visites doen en schrijf U morgen nader. De post vertrekt.

Kus Gideon van mij, onzen éénigen (in meer dan één zin), en wees gekust van Uw man.

Aan dezelfde.

D e n H a a g , Woensdagochtend.

Liefste Vrouw,

Hierbij een uitknipsel uit het *Haagsche Dagblad*, waarin over mijne lezing gesproken wordt. De toon, zooals gij zien zult, is zeer welwillend, al kan 's reporter's schranderheid niet op één lijn gesteld worden met zijn uitvoerigheid. Weder heb ik ondervonden, dat het publiek in Holland hooger staat dan de couranten.

Gisteren namiddag heb ik mijn Haagsche visites gedaan; bij mevrouw Holle, die niet thuis, bij mevrouw Tervile, die de hartelijkheid zelve, bij den ouden heer Spanjaard, die even hartelijk als mevrouw Tervile, bij mijn oude tante, die geheel en al de oude was.

Mevrouw Tervile's kleindochter Agatha is sedert een paar dagen verloofd met den luitenant W. van de infanterie van het Indisch leger. X woont te Brummen in Gelderland, waar hij zijn vrouw aanbidt en aardappelen poot.

Van ochtend ga ik naar Amsterdam en van daar, in den namiddag naar Haarlem. Dat ik te Dordt zal lezen is te danken (of te wijten) aan J. van Deventer. Hij schreef en telegrafeerde mij, dat ik Zaturdag (societeit-avond!) welkom wezen en een lokaal beschikbaar vinden zou.

Gisteren verzuimde ik U te melden, dat het hier maandag en dingsdag buitengewoon fraai najaarsweder geweest is. Een verrukkelijke zonneschijn, bij betrekkelijk zachte lucht.

Morgen schrijf ik U uit Haarlem. De Graaff meldde

mij, dat honderd personen ingeteekend hadden. Er zal dus in elk geval een publiekje zijn.

Voor U en voor Gideon vele, zeer vele groeten van Mevrouw Tervile. Ik reken er op, uiterlijk *Zondag*, bij Jules, tijding van U te zullen vinden.

Uw getrouwe.

Aan dezelfde.

H a a r l e m , Donderdagochtend.

Liefste Vrouw,

Met genoegen gisteren avond hier gelezen, voor een publiek van een paar honderd personen, zeer aandachtig en welwillend. Wat al onbekende aangezigten! In de pauze is de oude heer Aernout Crommelin van Berkenrode (‘IJzeren Frits’) mij komen aanspreken. Vijf en tachtig jaar, en dezen zomer nog naar Parijs geweest, met twee kleinzonen, om de tentoonstelling te zien.

Morgen meer. Ik zit vandaag aan mijne Indische korrespondentie.

Ik ben volmaakt gezond, en slaap goed, ook door de vermoeijenis van het spreken.

Met duizend groeten voor U en Gideon.

Uw getrouwe.

Aan dezelfde.

D o r d r e c h t, Zondagochtend.

Liefste Vrouw,

Hartelijk dank voor uw langen en prettigen brief, gisteren avond bij mijne aankomst hier gevonden. Ik logeer in een hôtel, heel goed, en bragt na afloop der lezing (voor een klein maar uitmuntend publiek, in een allerliefst klein zaaltje) den tijd zeer aangenaam door bij Jules en Mary, die op een wandelend boterhammetje eenige gasten gevraagd hadden. Bij hen aan huis, schrijf ik U ook dit briefje. Morgen ochtend ga ik zoo vroeg mogelijk naar Brussel, en zal mijn uiterste best doen, dingsdag naar Parijs terug te keeren. Want ofschoon ik volmaakt gezond ben, en overal zeer goed ontvangen word, verlang ik toch zeer naar huis.

De zaak met Funke *is in orde.* Wel is de verklaring door V. onderteekend, niet geheel en al vervat in de pikante bewoordingen van mijn ontwerp; maar zij is toch zeer voldoende, en, zoo de man mij ooit weder mogt beleedigen, in mijn hand een doodelijk wapen.

Betsy M. is een allerliefst meisje, een nederlandsche blondine-type. Jules' interieur bezit steeds hetzelfde charme.

Mijn plan is, U uit Brussel te telegraferen, met welken trein ik naar Parijs kom. Dat is sekuurder dan schrijven. De bedienden der logementen weten heel goed wanneer de posten vertrekken, maar zij verzuimen, de brieven tijdig in de bussen te doen.

Vijf malen heb ik nu gelezen, nooit minder dan twee en een half uur. Mijn stem heeft zich uitmuntend gehouden. Geen spoor van heeschheid. Ik heb altijd goed geslapen, en slechts twee malen iets behoeven in te nemen. Kortom, mijn vermoeijende reis heeft volkomen aan het oogmerk beantwoord, en ik zal U heel wat te vertellen hebben.

Drink en drink toch maar veel champanje. Dat zal U goed doen. Voortaan gaan wij alleen zamen van huis, en nemen Gideon mede. Geld heb ik niet verdiend; maar al mijne onkosten zijn ruimschoots gedekt, en ik heb alleen mijn tijd en mijne krachten behoeven te geven.

Nu *à bientôt.* Daags na ontvangst dezes, hoop ik door U en Gideon weder in levenden lijve aanschouwd te zullen worden. Geef den lieven jongen een zoen en geloof mij ‘jusqu'à extinction de chaleur naturelle’,

Uw getrouwe.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 24 December 1878.

Waarde Francisca,

De op 20 December aan mij gezonden kopy, met begeleidend schrijven, heb ik in orde ontvangen. Dank voor uwe brieven, die mij steeds veel geven, al schaam ik mij, ze niet altijd te kunnen beantwoorden. Nooit ben ik een vlijtig korrespondent geweest, en ik word het hoe langer hoe minder. De pers eischt van mij zoo veel, dat ik voor partikuliere brieven stof noch tijd overhoud.

Gij hebt zeker opgemerkt, dat uw *Dochter van den Balling* bezig is in het *Algemeen Dagblad* te verschijnen. Daarna komt *Het Huis Maurèze*, onderstel ik; en dan weder een feuilleton van mijzelven, indien ik er mede gereed komen kan. Dit laatste zal de inleiding vormen op *Robert Bruce's leerjaren* die ik onlangs aan *Nederland* afstond. Mijn lust zou zijn daarvan een groot boek te maken; doch de zwarigheid is, dat ik voorloopig alleen fragmenten geven kan, en die fragmenten het publiek maar matig interesseren kunnen.

Schreef ik U reeds, dat ik aan mijn lezen in Den Haag, Leiden, Haarlem enz. veel genoegen beleefd heb? Koddig vond ik de beoordeeling in de couranten. Niet één dier beoordeelaars besteedde aan het zamenstellen van zijn verslagje of verslag, het tiende deel der moeite, die ik mij voor het opstellen mijner lezing gaf. Het vak van dagbladreporter schijnt in Nederland alleen door medearbeiders van den tweeden of derden rang beoefend te worden.

Het meest heeft mij geamuzeerd, dat ik uit Parijs ben moeten komen, om het publiek in Nederland opmerkzaam te maken op de verzen van Beets en het proza van Jufvrouw Opzoomer. Letterlijk *niemand*, bleek mij, had die verzen gelezen, reeds in 1875 verschenen. *Niemand* kende het opstel van Jufvrouw Opzoomer in *Nederland. Bijna* niemand (tenzij van hooren zeggen) de drie deelen van *In dagen van Strijd.* Het Hollandsch publiek maakte op mij den indruk, litterarisch dood te zijn. Te Leiden had ik vrij wat studenten onder mijn gehoor; maar men zeide mij, dat er, ‘nog veel méér zouden gekomen zijn, indien er niet dienzelfden avond voorstelling geweest

was in... het paardenspel!' Eene aangename kompensatie was, dat ik overal, en ook te Leiden, een aantal personen ontmoette, wier aangezigt ik in geen jaren aanschouwd had.

Kom ik mij weder in Nederland vestigen, dan zal het zijn, om de eene of andere openbare betrekking te bekleeden. Thans zou het verblijf, bij dat te Parijs vergeleken, er mij duldeloos toeschijnen. Een beminlijk intérieur, zooals dat van mijn zwager van Deventer, te Dordrecht, zulk een interieur heb ik te Parijs óók. Dáárvoor behoef ik niet te verhuizen. De schuld ligt grootendeels aan mij, die door mijn verblijf in Indië vervreemd geraakt ben van mijne landgenooten. Dit neemt echter niet weg, dat zoo vaak ik Nederland terugzie, ik den indruk ontvang van een land, gelegen aan de kust der Doode Zee, waar de vogels niet overheen kunnen vliegen zonder te sterven. Uit alle plaatsen, alle instellingen, klinkt er mij het woord 2 Koningen IV:40 in de ooren: 'Man Gods, de dood is in de pot.'

Doch gij zult beweren - en regt hebben - dat ik liever in het geheel geen brieven, dan zulke onaangename schrijven moest. Ontvang met Caroline onze beste nieuwjaarswenschen, en geloof mij steeds

Den Uwen.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 30 December 1878.

Hooggeachte Mevrouw,

Een berigt van mijn Haarlemschen korrespondent, de ontvangst meldend van een voor mij bestemd present-

exemplaar van uw *Langs een Omweg* - hetwelk mij zal toegezonden worden zoodra er weder een kistje aan mij ‘afgaat’ schrijft hij, - heeft mij opnieuw de aangename overtuiging geschonken, dat U mij niet vergeet, en tegelijk de herinnering van het genoeglijk paar uren verlevendigd, die ik 18 November jl. bij U mogt doorbrengen. Ik ben van mijne nederlandsche ‘predigtreise’ dier dagen ongedeerd en welgemoed te Parijs teruggekomen; zelf een weinig verbaasd, dat ik, die in zoovele jaren niet als spreker was opgetreden in het openbaar, bij die gelegenheid het in zes dagen vijf malen deed. Altijd in de uitersten! zult U zeggen. De proef is mij intusschen goed bevallen; en al rondtrekkend van de eene stad naar de andere, ontmoette ik van zelf vele goede vrienden uit vroeger tijd. Zoo heb ik thans ook weder eene voorstelling van *uw* intérieur en van het atelier van uwen echtgenoot. Beiden heb ik in bijzonderheden moeten beschrijven aan vrouw en zoon, die met mij, al was het maar door mij, den indruk ontvingen, dat uwe woning aan de Veenlaan tegelijk comfortable en lief gelegen is, en - minder moeijelijk te bestijgen dan de oude.....

Mijne vrouw, Gideon en ik sluiten hierbij voor den heer Bosboom en voor uzelve, met een blik op uw beider beeldtenissen in mijn vrouw's allerheilige, onze beste nieuwjaarswenschen in. Wij oefenen ons in de kunst, naar uw vereenigd en bemoedigend voorbeeld, te werken zoo lang het dag is, en kunnen het bij die levensbeschouwing zeer wel uithouden.

Met de meeste onderscheiding en vriendschap

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 6 Januarij '79.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik moet mij schamen, U zulk een vervelenden brief geschreven te hebben. Met bezigheden overladen te zijn, is zoozeer mijn normale positie, dat het dááraan niet kan hebben gelegen.....

Gelooft U werkelijk, dat X. in een der Haagsche couranten iets onvriendelijks over mijne lezing gezegd heeft? Mij kwam dit niet onder de oogen. Men zond mij alleen het Haagsche *Dagblad*, waarin een welwillend verslag voorkwam; haast even lang als mijn lezing zelf. Overigens kan het mij niet véél schelen. Ik beschouw het houden van verhandelingen als eene daad van dévouement, waaraan voor den spreker het genoegen verbonden is, deze en gene goede kennis te ontmoeten.

Het best heb ik mij in den Haag geamuseerd bij U, en bij Simon van den Berg aan huis, wiens vrouw ik allerlei vertellen moest van haar zoon, die te Batavia tot onze huisvrienden behoorde. Met den vader ben ik naar het Mauritshuis geweest. Oók heel genoegelijk. Met zijne denkbeelden over kunst, kan ik mij best vereenigen; en met welgevallen bespeurde ik, dat hij evenmin als uw echtgenoot, mededoet met het nieuwe Haagsche schilderschooltje, dat onder wederzijdsche zelfverheerlijking het penseel hoe langer hoe dieper in den aschpot doopt.

Mevrouw ***? Ik heb haar maar tien minuten kunnen

afstaan, veel te weinig, maar juist genoeg om een prettigen indruk te ontvangen van haren eenvoud, hare natuurlijkheid en hare openhartigheid. Toen ik haar aanmoedigde met schrijven voort te gaan, antwoordde zij: ‘Verbeeld u, ik kan het niet meer!’ Dit kwam er zoo zonder eenige gemaaktheid uit, dat ik het wel gelooven moest. Te eerder geloof ik het, omdat het eene geliefde litterarische theorie van mij is, dat sommige wezenlijke talenten werkelijk maar één bloeitijd hebben; en men te hunnen aanzien onregt pleegt, wanneer men altijd meer, altijd meer, van hen verlangt. Te Haarlem heb ik indertijd een jong schilder gekend, die in hetzelfde geval verkeerde. Uzelve zijt een uitzondering op den regel; en ik kan mij levendig voorstellen, dat mevrouw ***'s artistieke kortademigheid zich door eene zoo standvastige inspiratie als de uwe, aangetrokken gevoelt. Het bewijst dat zij gemoed heeft; en als loon voor hare onbaatzuchtigheid wensch ik haar toe, dat op haar Lente eenmaal een Sint-Janslot volgen moge. Ik zou het aardig gevonden hebben, een kijkje van haar man te bekomen; doch die was op dit uur niet thuis, en ik heb mij tevreden moeten stellen met het lieve Westfriesche-gezigtje van zijn vrouw.

Den laatsten dag van mijn verblijf in Holland heb ik doorgebragt te Dordrecht bij mijn zwager Van Deventer. Dat is een ideaal gezin. Na weldra vijf en twintig jaren huwelijks, een viertal volwassen dochteren en zonen, met een lieve schoondochter in het vooruitzigt. Doch welk een stad is Dordrecht! En Haarlem! En Leiden! Hoe het komt weet ik niet, maar al die plaatsen doen mij aan het opgegraven Pompeji denken; en men kan

het er alleen uithouden, verbeeld ik mij, wanneer men, zooals mijn zwager Van Deventer, er van den ochtend tot den avond zijne bezigheden heeft.

Uit Paramaribo ontving ik berigt, dat mijn broeder en zuster, die tien jaren geleden derwaarts vertrokken, in Junij of Julij aanstaande ‘met verlof’ naar Europa zullen komen. (Mijn broeder is president-direkteur van de Surinaamsche Bank, en het gaan met verlof wordt bij zulke instellingen behandeld alsof het militairen gold.) Het plan is, dat zij eerst naar Parijs zullen komen, en dan naar Holland, zoodat de primeur der blijdschap van het terugzien, voor ons zal zijn.

Laast U ooit het drama *Montjoye* van Octave Feuillet? Dit wordt hier tegenwoordig, in het Théâtre der Vaudeville, uitstekend gegeven. Tot besluit van Gideon's vakantie togen wij er eergisteren heen, en genoten van sommige partijen in het stuk, en doorgaans van het bewonderenswaardig spel. De Franschen hebben het daarin tot eene hoogte gebragt, die de illusie volkomen doet zijn.

Uit dit staaltje van uithuizigheid kunt U zien, dat uwe wenschen voor onze gezondheid in het nieuwe jaar, aanvankelijk reeds vervuld worden. Vrouw en zoon dragen mij voor den heer Bosboom en voor uzelve hunne vriendelijke groeten op. Wil daarbij de mijne voegen, en mij met de meeste onderscheiding gelooven

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 30 Januarij 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Ware ik in de laatste dagen minder gepréoccupeerd geweest door het voltooijen van een kleinen roman, die, dank zij uwe aanmoediging, als een begin der voortzetting der *Leerjaren van Robert Bruce* dienst moet doen, ik zou U reeds eerder hebben medegedeeld, dat ik aan Constantijn vrijheid heb gevraagd, U bekend te maken met haar waren naam, en haar zelfs heb aangemoedigd, zelve aan U te schrijven.

Verlos mij, bid ik U, van de vrees, U daardoor mishaagd te hebben. Mijne bedoeling was, U te eeren en U aangenaam te zijn. Doch après coup is mij de gedachte gaan kwellen, dat ik te veel waarde had gehecht aan uwe betuiging van ingenomenheid met den aanhef van *Frederic Marrens*.

Persoonlijk ken ik Constantijn niet. Alleen uit nu en dan gewisselde brieven. Van haar talent heb ik eene zeer gunstige meening. Op eene enkele kleinigheid na, heeft de aanhef van *Frederic Marrens* ook mij buitengewoon voldaan. Zij schrijft mij, - en ook haar echtgenoot verzekert mij dit, - gevoelig te zijn voor de gelegenheid, die zij zich aangeboden ziet, met U in korrespondentie te treden. Zoo ik nu óók nog wist, dat het *U* welgevallig was, haar te leeren kennen, dan zou ik vrede hebben.

Ontvang, met den heer Bosboom, onze eerbiedige groeten, en wil mij steeds gelooven

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 8 Februarij 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Tot mijne groote droefheid heb ik U mede te deelen, dat een telegram uit Paramaribo het overlijden van mijn geliefden broeder Charles meldt. Bijzonderheden zijn ons nog onbekend. Wij weten alleen, dat hij getroffen is door eene beroerte.

Arme zuster Charlotte, die, in Junij aanstaande, mèt hem naar Europa komen zou! Wij armen zelf, die er ons een feest van gemaakt hadden, beiden gezond en gelukkig terug te zien! Hij was zulk een voortreffelijk mensch. Schrander, en onbaatzuchtig. Een man van de wereld, en een man van gemoed. Een broeder uit duizenden, die voor de zijnen alles overhad. Potgieter mogt ik niet wederzien: en nu ook mijn uitmuntenden broeder niet, wiens leven (hij was slechts één of anderhalf jaar jonger dan ik) met het mijne van kind af was zamengegroeid! Ik *kan* mij nog niet voorstellen, dat hij gestorven is. En dan weder is het mij, alsof ik zelf eensklaps vele jaren ouder geworden ben.

Ik dank U, dat U in weerwil uwer ongesteldheid mij verblijd hebt met eenig berigt. Uw brief aan Constantijn is zeker teregt gekomen. Getuigt de geest, en schieten de krachten niet te kort, laat ons dan spoedig iets naders van U mogen vernemen. Wil onze vriendelijke groeten aan den heer Bosboom overbrengen, en geloof mij

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 25 Februarij '79.

Hooggeachte Mevrouw,

Uw voorgevoel ten aanzien der ziekte van Mr. van Bosse is maar al te spoedig juist gebleken! Het doet mij zeer leed, dat ook weder *die* Haagsche vriend U ontvallen is en mevrouw Groen van Prinsterer misschien weldra volgen zal. Ook ik heb een nieuw verlies geleden. Slechts 47 jaren oud, is een mijner beste Indische vrienden gestorven: de heer H. eigenaar van een schoon landgoed in de Preanger-Regentschappen, een man vol geest en gaven. Hij laat (gelukkig in ruime omstandigheden) een jonge vrouw en twee kleine kinderen na. Te Batavia stierf, insgelijks eene jonge vrouw en twee of drie kinderen nalatend, de oudste stiefzoon van mijn zuster P. weggerukt aan den ingang eener carrière, die eene schoone toekomst scheen te beloven.

Wil s.v.p. den heer Bosboom vriendelijk bedanken voor zijne deelnemende briefkaart. Wij zijn nog zonder tijding van mijne zuster Charlotte. Alleen heeft de heer Burdet, te Amsterdam, Charles' gemachtigde, een opgewekten brief van dezen ontvangen, gedagteekend *21 Januari!* Die goede broeder is dus door den dood (1 Februarij) letterlijk overvallen. De brief vloeide over van allerlei vrolijke kleine beschikkingen tegen den tijd van het aanstaand wederzien.

De kleine roman, waaraan ik werkte, is voltooid. Hij zal *Josephine* heeten en aanvankelijk alleen als feuilleton

mijner Bataviasche Courant verschijnen. Daarna, hetzij afzonderlijk, hetzij in *Nederland.*

Eindelijk is *Langs een Omweg* in mijn bezit gekomen, daags na uw laatsten vriendelijken brief. Ik ga uw roman herlezen, en mijne nieuwe indrukken met de vroegere vergelijken. Mogelijk vind ik er de stof van een tooneelstuk in - niet voor mij, maar voor Uzelve. Onlangs herlas ik, uit datzelfde oogpunt *Majoor Frans* en vroeg mij af, waarom U dien roman niet omwerkt voor het tooneel, zooals George Sand voortreffelijk gedaan heeft met haar *François le Champi.* Ik zag dat stuk hier vertoonen in het Odéon, en keerde opgetogen huiswaarts. In *Langs een Omweg* schuilen welligt niet *meer* dan een paar kapitale *scènes*: in *Majoor Frans* zit een *stuk.* Jokken de Amsterdamsche couranten niet, dan is jufvrouw Joséphine de Groot eene actrice, die de hoofdpersoon op waardige wijze zou kunnen vertoonen. Zou het denkbeeld U niet bekoren, met *Majoor Frans* eene proef te nemen? Niemand beter dan de heer Bosboom, zou U voor de mise-en-scène behulpzaam kunnen zijn.

Komt Simon van den Berg U weder bezoeken, dank hem dan s.v.p. voor de groeten van zijn zoon. Ik vind het heel aardig, dat zoon en vader aan mij gedacht hebben.

Om de vriendschap aan te houden heb ik mijne Haagsche lezing (de goede Van Zeggelen is nu óók al dood!) aan *Nederland* afgestaan. In de Maart-aflevering verschijnt het eerste gedeelte. In die van April, vervolg en slot. Met uitzondering van één sonnet van Keats, dat nu in het oorspronkelijk komt, heb ik er geen woord in veranderd, zoodat U een regtvaardig vonnis zult kunnen vellen.

Ontvang met den heer Bosboom onze eerbiedige groeten, en geloof mij steeds
Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 21 Mei 1879.

Waarde Francisca,

Onder mijne gissingen omtrent hetgeen U naar Londen lokte heeft ook behoord, dat gij beproeven wildet, uw tooverspel vertoond te krijgen. Verleden jaar kwam de heer Kneppelhout met een soortgelijk doel te Parijs. Hij had een tekst van zichzelven (de *Kat van Wittington*, niet onaardig) en muziek van Nicolaï. Hij slaagde echter evenmin als gij. Ik onderstel, dat hij van plan is, de proef te herhalen; want buitenlandsche uitgevers en buitenlandsche schouwburg-direkteuren zij zoo gemakkelijk niet uit hunne voegen te brengen. Waarom wilt gij, na eene eerste teleurstelling, uw voornemen terstond opgeven? Gij spraakt met een uitgever; doch zoo ik de zaak wèl begrijp, dan zoudt gij U ook tot een direkteur moeten wenden. Het montéren van een tooverspel is eene kostbare zaak, en geen direkteur zal daartoe te brengen zijn, zoo hij geen kans ziet, zijne uitgaven te dekken. Dacht gij aan muziek? aan kostumes? aan een teekenaar en een komponist, die beiden zouden kunnen leveren? Al is de tekst van een tooverspel nog zoo geestig, de accessoires zijn een voornaam punt.

Caroline zond mij uw roman, dien ik bezig ben te

lezen, maar nog niet uitgelezen heb, daar ik in de laatste weken onafgebroken heb moeten werken aan een boek over Belgische Kunstgeschiedenis, dat vóór 1 Junij gereed moet zijn. Ik zie, dat gij in uw manuskript geen veranderingen gemaakt hebt; en de hoofdstukken die ik herlas lieten denzelfden indruk bij mij na als vroeger, namelijk, dat het tragische in de lotgevallen der hoofdpersonen niet gemotiveerd is, omdat zij hunne gevoelens niet naar de natuurlijke zedewet, maar naar de overeengekomen wetten der zamenleving regelen. De wereld der kunst verschilt te dien aanzien zéér van de wereld der werkelijkheid. Dezelfde jonge vrouw, die in de werkelijkheid mij belangstelling zal inboezemen, omdat ik haar persoonlijk ken en weet dat haar misstap de misstap eener edele ziel geweest is, laat in een roman mij koel, wanneer ik bemerk, dat haar bijzonder geval niet zamenhangt met een dier aangrijpende konflikten, waaruit de tragedie geboren wordt.

Laast gij *The haunted hotel; a mystery of modern Venice,* door Wilkie Collins? Zoudt gij anders gedurende uw verblijf te Londen, dat boek voor mijne rekening willen aanschaffen, en lezen? Het komt mij voor, geschikt te zijn voor het feuilleton mijner courant; doch ik ken het boek alleen door uittreksels, en zou vooraf gaarne weten hoe gij het vindt, of gij lust zoudt hebben het te vertalen, en of gij gelooft (want Wilkie Collins pleegt noodeloos lang van stof te zijn) dat het voor verkorting vatbaar zou zijn? Laat hierover s.v.p. uwe gedachten gaan. Er is bij eene beslissing geen haast.

Indien Londen op dit oogenblik zoo mooi is als Parijs, in zijn voorjaarsdos, dan hebt gij reden, U geluk te

wenschen met uw uitstapje. In elk geval verheug ik mij om uwentwil, ondanks de zeeziekte, dat gij er eens uit zijt. Uwe brieven hebben mij zeer vermaakt, en ik houd mij aanbevolen voor de voortzetting.

Met onze hartelijke groeten,

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 21 Mei 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Ziek ben ik niet geweest, zooals U misschien de edelmoedigheid heeft gehad, uit mijn langdurig stilzwijgen af te leiden, maar toch zoo goed als ziek. Ziek namelijk van het zwoegen aan eene studie over de kunst in Belgie, die ik mij voorgenomen had te *zullen* voltooijen, en die gisteren eindelijk voltooid *is.* Wat heb ik moeten lezen en nasnuffelen om dat onderwerp ‘zijn eisch’ te geven, zooals U zegt! Het eerste wat ik nu doe is, uw vriendelijk schrijven van 9 April te beantwoorden (9 April!) en U geluk te wenschen met het aanbod van het *Nieuws van den Dag.* Mag ik ronduit zeggen, dat ik nóg liever U gefeliciteerd zou hebben met eene beschikking van mevrouw X.? Doch uwe onafhankelijkheid en uw artisten-gemoed vinden geven zaliger dan ontvangen, en werken genotvoller dan uitrusten; ofschoon ik niet van meening ben, dat rusten bij U ooit roesten worden zou, ook al had geen uitwendige aandrang U reeds dadelijk tot schrijven gedreven. Nu, onze letteren zullen

er wèl bij varen, dat de zaken dien keer genomen hebben; en uwe vrienden mogen uw genoegen niet bederven, door datgene te betreuren, waarin zoo kloek door U berust wordt. Wat kunnen zij meer verlangen, dan te weten, dat U met lust aan den arbeid zijt en het publiek U getrouw blijft? Met de meeste belangstelling zie ik de geschiedenis van uwen Raymond te gemoet, en houd mij, daar het boek niet in den handel zal komen, dubbel aanbevolen voor een exemplaar.

Onze Charlotte is 15 April uit Paramaribo hier aangekomen, en schonk ons gedurende eene week haar lief gezelschap. Het waren weemoedige, maar toch ook genoegelijke dagen.

Na haar vertrek, in de week van 21 tot 28 April, bragten de couranten ons iederen dag berigten omtrent 's konings ontvangst te Amsterdam, en den intogt in Den Haag. Onze indruk was, dat de feesten, vergeleken bij de gelijktijdige te Weenen, een armoedig voorkomen vertoond hebben, en de schoone kunsten, te midden van al die groote woorden van vaderlandsliefde en loyauteit, maar weinig tot haar regt gekomen zijn.

Doch de zaak-Pincoffs heeft de zaak-Koning Willem III nu denkelijk voor goed naar den achtergrond doen treden, en de booze wereld zal den mond thans voller hebben over de Afrikaansche Handelsvereeniging, dan over de huwelijksvereeniging van Koningin Emma. Mijn geloof aan de goede trouw der Nederlanders leeft sedert lang niet meer, en de slagtoffers van Pincoffs schijnen mij toe (onnoozele vrouwen uitgezonderd) hunne schade verdiend te hebben. Wij zijn een uitgebloeid volk. Onze welvaart is slechts schijn. De vrijhandelaren à la Pincoffs

zoeken slechts zichzelven. Ons liberalisme, dat in 1848 opregte aanhangers telde, is in 1879 alleen nog tartufferie.

Met veel meer genoegen las ik Ten Brink's *Verloren kind.* Er wordt daarin een oude predikant geschilderd, wiens karakter mij toeschijnt meesterlijk volgehouden te zijn.

Jufvrouw Opzoomer's *Zweedsche Poëzie* heeft mij opnieuw van hare alwetendheid overtuigd; doch hare vertaalde verzen zijn beneden de aandacht. Zij is een vernuft zonder smaak, en werpt door hare pedanterie de goede gemeente zand in de oogen.

Welk kwaad heeft Aagje Deken Professor Jorissen gedaan, dat die hooggeborene haar verwijt, een weesmeisje geweest te zijn en dit niet aangenaam gevonden te hebben?

Doch ik schaam mij slechts aanmerkingen op anderen te maken, terwijl ik veeleer uwe toegevendheid voor mijn eigen werk behoorde in te roepen. Men is te Batavia begonnen, in het feuilleton mijner courant, den aanhef der *Bruce's* te publiceren. Ik neem de vrijheid, U die uitknipsels toe te zenden, met beleefd verzoek, wanneer de verzameling voltooid zal zijn, mij uw oordeel te willen mede deelen.

Ontvang met den heer Bosboom onze eerbiedige groeten. Wij genieten hier van de eerste mooije lentedagen. Uwe woning moet thans vriendelijk in het groen liggen. Welk eene vreugde is toch het voorjaar!

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 31 Mei 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Uw vlug en vriendelijk antwoord was in alle opzigten een goed teeken, - dat U wèl waart, dat U tevreden waart over uw werk, en dat U niet boos op mij waart wegens mijn langdurig stilzwijgen.

Hoe jammer dat de heer Bosboom thans minder opgewekt is! Ik zend hem hierbij nog eenige nummers van *Jozefine*, in de hoop dat mijn heldinnetje en haar vader hem nogmaals een genoegelijk oogenblik bezorgen zullen. Er is bij het terugzenden dier feuilletons niet de minste haast. Heeft U kennis gemaakt met het geheel, en is uw oordeel gunstig, dan kom ik U misschien lastig vallen met het verzoek, het pakje naar Haarlem te zenden, aan mijn korrespondent De Graaff, of een ander.

Van mijn boek over Belgie zijn de eerste bladen in proef gebragt. Gelukkig valt het mij, bij het terugzien, niet tegen. Te Brussel maakte ik kennis met den heer Charles Ruelens, conservator der voormalige Bibliothèque de Bourgogne, thans koninklijke Bibliotheek, en werd door dien heer opmerkzaam gemaakt op een en ander, dat mij van veel dienst geweest is. Wie weet of de heer Bosboom, wanneer hij leest hoeveel goeds ik van Belgie zeg, geen lust krijgt, weder eens met U naar het mooije Brussel te gaan kijken, en vandaar, over Rijssel en Chantilly, naar Parijs en Fontainebleau? Ik zal, zoodra

er eenige bladen afgedrukt zijn, U die ter lezing zenden.

Mijn vrouw stelt groot belang in hetgeen U van mémories uit den tijd van Lodewijk XVIII verhaalt, die ten behoeve van uw Raymond door U geraadpleegd worden. Zij is eene ijverige brieven- en memoires-leester, mij ver vooruit in de kennis van Saint-Simon, mevrouw de Sévigné, de princesse Palatine, Kardinaal de Retz, mevrouw De Staal, mevrouw d'Epinay, la Grande Mademoiselle, madame Roland, enz. enz. Het laatst las zij mad^{e}. La Rochejaquelin, en zou gaarne weten aan welke bron door U de voorkeur gegeven wordt voor het tijdvak der Restauratie. Een van Gideon's professoren is in het gelukkig bezit eener ruime verzameling van deze klasse van litteratuur, zoodat wij het aangewezene gemakkelijk bekomen kunnen.

Heeft De Graaff U een exemplaar gezonden der twee deeltjes *Europesche Brieven* van Fantasio, door mij 'bevorwortet'? Ik droeg het hem op, maar hij is vergeetachtig. In den *Tijdspiegel* van Mei moet eene aankondiging dier brieven, en tegelijk van uw *Langs een Omweg* verschenen zijn. Zoo U dat nummer van den *Tijdspiegel* bezit, en het mij ter lezing zoudt willen zenden, dan zoudt U mij zeer verpligten. Na gemaakt gebruik zend ik het U onmiddellijk terug. Heeft De Graaff U *geen* exemplaar van Fantasio gezonden, laat de heer Bosboom het dan s.v.p. reklaméren; want ik heb er uitdrukkelijk last toe gegeven.

Morgen of overmorgen, denk ik, gaan wij eens kijken naar de schilderijen van het 'Salon', in het Palais de l'Industrie. Dat is altijd eene tijdroovende en vermoeijende expeditie. Doch wanneer men te Rome woont, dient men den Paus te gaan zien.

Mr. B. Oldenkoth, in Den Haag, mij onbekend, vraagt mij aanwijzing van eene recensie eener in 1868 door hem uitgegeven brochure,[1] welke ik te Batavia indertijd gunstig aankondigde. Heeft U dien heer ooit ontmoet? Hij beroept zich op Mr. Mirandolle en professor Thijm. In 1868 woonde hij te Rotterdam, geloof ik, doch zijn deze week ontvangen schrijven is gedagteekend uit Den Haag.

Mijne vrouw en Gideon (die heden zijn 20ste jaar intreedt) bieden U en den heer Bosboom hunne beste wenschen en eerbiedige groeten aan. Blijf ons, bid ik, uw vriendschappelijke herinnering schenken, en geloof mij steeds

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 2 Junij 1879.

Waarde Heer Ten Brink.

Gebruik makend van de verademing, die het voltooijen van mijne studie over Belgische kunst mij gunt (op de korrektie na ben ik er mede gereed), schreef ik voor mijne Bataviasche courant eene korte aankondiging van uw *Verloren Kind*, dat bij de herlezing mij niet minder goed bevallen is dan bij de eerste kennismaking. Kunt gij dat stukje (met mijn naam) voor het Juli-nummer van *Nederland* gebruiken, meld het mij dan s.v.p. per

1 [Over de zaak-Pincoffs.]

keerende post: dan zal ik er een afschrift van houden. Anders vindt gij het toch in elk geval, over drie maanden, in het feuilleton van het *Algemeen Dagblad.*

Om nog eens op dat *Leven van Karel van Mander* terug te komen, - ik zie dat men het toeschrijft aan Jacob de Jongh. Doch met welk regt? Het is waar, dat Jacob de Jongh mij te eenemaal onbekend is, doch zoo hij werkelijk, gelijk ik mij verbeeld, medewerkzaam of medepligtig geweest is aan het herdrukt en uitgebreid *Schilderboek* van 1764, dan kan hij de auteur van het in 1616 verschenen *Leven* niet zijn.

Van Mander zal in mijn boek over België een goed figuur maken, en uit het *Leven* (wie het dan ook moge geschreven hebben) deel ik eene bladzijde mede, die Breêro geen schande zou aandoen. Overigens, ik herhaal het, heeft de kwestie voor mij geen gewigt. Voor U daarentegen, die onze Breêro-specialiteit zijt, zou het welligt de moeite loonen, een onderzoek naar dit onzeker vaderschap in te stellen.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 6 Junij '79.

Waarde Heer Ten Brink,

Hierbij de bewuste aankondiging, die U niet zal tegenvallen, hoop ik. Gaarne zal ik eene drukproef ontvangen, *met* de kopij.

U zult zien, dat Van Mander's *Leven* in de kwartouitgaaf van 1618 niet meer dan veertien bladzijden beslaat, in twee smalle kolommen; de omvang eener brochure van hoogstens twee vel druks, naar onze tegenwoordige berekening. Breêroo's afkeer van studiewerk van langen adem blijft dus ongerept. De aanhef en het slot (waar de epiloog aanvangt) zijn in den bekenden rederijkerstoon van het tijdvak. De anekdoten daarentegen uit Van Mander's leven, komische en tragische, zijn dramatisch verteld. De onderteekening van het versje, op de laatste bladzijde, kan niet vervalscht zijn; en de leelijke woordspeling ‘Man der Mannen’, die ook tweemalen in het *Leven* voorkomt, schijnt mij op één auteur te wijzen. Enfin, U zult zien.

Met vriendschappelijke groeten
Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 21 Julij 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik mag wèl erkentelijk zijn, dat U te midden van uw zorgen en uw drukten, lust en tijd gevonden heeft mij te schrijven. De zomer-zelf schijnt met den heer Bosboom samen te spannen, en U elk uitstapje te ontzeggen. Dat is één troost. Zoo ten minste het weder in Holland even guur is als hier, dan zoudt U aan het naar buiten gaan weinig genoegen beleven. Welk een wind, wat een regen, wat een koude! Wij leven op

hoop, dat de maand Augustus, wanneer Gideon's vakantie aanbreekt, ons wat genadiger zal zijn. Niet dat wij plan hebben, op reis te gaan; integendeel, wij wenschen ons dit jaar tot de omstreken van Parijs te bepalen. Maar ach, die omstreken zelven, hoe bekoorlijk ook, missen zoo veel, wanneer het waait en de zon niet schijnt.

Laat mij echter noch het groen, noch de vruchten, noch de bloemen lasteren. Hoe het komt weet ik niet, maar zij zijn dit jaar overvloediger en frisscher dan ooit.

Ik ontvang uit Indie het slot van *Jozefine*, en zend U met deze zelfde post de laatste uitgeknipte feuilletons. Wat dunkt U, zoo ik dit verhaal Loman aanbood, voor *Nederland?* Ik vraag dit alleen, omdat ik prijs stel op uw gevoelen; niet omdat ik de uitknipsels vooreerst terugverlang. Men heeft *twee* exemplaren gezonden.

Campbell, zie ik, heeft in de *Staats-Courant* een verslagje geplaatst van de bibliotheek van Mr. Groen. Ik vind het een aardig denkbeeld, ook op die wijze in de herinnering voort te leven. Welke piëteit in het bewaren van al die boeken over *geneeskunde!*

Is de heer Bosboom naar Rotterdam geweest, om het feest van ‘Rotte's Mannenkoor’ bij te wonen? Ik voor mij zou gaarne die Cantate van Peter Benoît gehoord hebben. Toen ik verleden jaar in Belgie was, hoorde ik met veel onderscheiding over Benoît spreken, vooral te Antwerpen. Die Antwerpenaren maken tegenwoordig alles lokaal. Max Rooses schreef een boek tot verheerlijking, niet van de Vlaamsche, maar van de Antwerpsche schilderschool. Zoo schijnt ook Benoît aan het hoofd te staan der Antwerpsche, meer nog dan van de Vlaamsche muziek. Ik vind die splitsingen kleingeestig; maar zoo lang

er schoone werken voortgebragt worden, zijn zij eene onschadelijke liefhebberij.

Hoe gaarne zat ik dezer dagen in Den Haag, in uwe tuinkamer, en vernam van U het fijne omtrent hetgeen er tegenwoordig, in de politieke wereld te uwent, achter de schermen voorvalt! Uit de couranten kan ik niet wijs worden. Wat beteekent het nu weder, dat Fransen van de Putte, met 's Konings magtiging, de liberale partij in de Kamer bijeen gaat roepen? Bestaan er voor den koning liberale en niet-liberale partijen?

Ik zit dezer dagen ijverig in Homerus te lezen, naar aanleiding van Vosmaer's vertaling der twaalf eerste zangen van de Ilias. Door het reizen in Italie en het volgen van Gideon's studien, is die liefhebberij sterker dan ooit bij mij ontwaakt. Vosmaer's vertaling schijnt mij toe, eene aanwinst voor onze litteratuur te zijn. Er komen sommige fraaije partijen in voor, in weerwil van de versmaat, en ook in weerwil van het ontbreken der eigenlijke dichterlijke taal. Doch ook onafhankelijk daarvan is het eene verdienste, den smaak van het publiek op die wijze te helpen verbeteren. Is het niet kurieus, dat men thans tot het klassieke terug wil, na zoo langen tijd aan de romantiek gedaan te hebben? De Prediker heeft gelijk: er is niets nieuws onder de zon!

Mijne vrouw en mijn zoon belasten mij met hunne eerbiedige groeten voor U en voor den heer Bosboom. Blijft ons, bid ik, uwe vriendelijke herinnering schenken, en geloof mij steeds

Uw Gehoorzame.

Aan den heer W.L. Penning Jr. (M. Coens.)

P a r i j s, 26 Julij 1879.

WelEdele Heer,

Zeer dank ik U voor de beleefde toezending uwer Rijmbrieven. Westland en Delfland, beiden heb ik met groot genoegen gelezen, niet slechts als geboren Hagenaar, maar ook om de poëzie. Aart Admiraal mogt ik nooit ontmoeten, tot mijn leedwezen, doch met welgevallen zie ik door uwe hulde bevestigd, wat ook anderen mij meermalen verzekerden, dat hij een edeldenkend en talentvol man was. Des te meer is het te betreuren, dat hij zoo vroeg weggenomen werd. Uwe dichterlijke opvatting van het hollandsch landschap heeft mijne volle sympathie. Potgieter, daar ben ik zeker van, zou in uwe verzen smaak gevonden hebben. Bij het herlezen der eerste strofe van den eersten brief ben ik gestuit op *dan dat*, volgend op *te zeer.* Kan er dit door? Ik geloof het niet. De poëzie schuwt zulke krakende scharnieren, te zeer herinnerend aan logica en spraakleer. U doet wèl, een goed hart toe te dragen aan Poot. In onze meeste litteratuurgeschiedenissen wordt onregt aan hem gepleegd. Men verliest te zeer uit het oog, dat hij *buiten* de geschiedenis staat, als achteraan gekomen renaissance-man. Doch dit vermindert zijne waarde als kunstenaar niet. Mag ik vragen: waarom schrijft U niet een woord van herinnering over Aart Admiraal? Nergens nog vond ik hem gewaardeerd, en uwe verzen bewijzen, dat zijn beeld in 1872 en '73 U levendig voor den geest stond.

Ik houd mij overtuigd, dat uwe ernstige opvatting der poëzie en uw onvermoeid streven naar een eigen vorm, eenmaal algemeen erkend zullen worden. En ook zonder dat zult U in de beoefening der letteren voor uzelven de voldoening vinden, die zij aan geen harer opregte vereerders nog ooit geweigerd hebben.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw Dienstwillige.

Aan den heer Bosboom.

P a r i j s, 28 Julij 1879.

Waarde Vriend,

Het zou ons bijzonder aangenaam zijn, als het niet te veel van U gevergd is, nogmaals eenig berigt omtrent mevrouw Bosboom te ontvangen. Het deed ons zeer leed te moeten vernemen, dat HEd. ernstig ongesteld geweest is. Hartelijk dank, dat gij ons tijding gaaft. Gelukkig schijnt het ergste voorbij te zijn. Zoo wij iets doen kunnen, uit de verte, om de konvalescente wat op te fleuren, meld het ons dan s.v.p.

Eindelijk schijnt hier de zon! Het is eene uitkomst. Ik dacht, dat wij dit jaar in het geheel geen zomer krijgen zouden.

Wil s.v.p. onze vriendelijke groeten aan uwe lieve zieke overbrengen, en haar onzentwege van harte beterschap wenschen.

De Uwe.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 4 Augustus '79.

Waarde Francisca,

Ik ben tot het besluit gekomen, van Jules Verne's verhaal *geen* gebruik te maken.

Daarentegen heeft mijne keus zich bepaald op *Henriette Gérard* van Edmond Duranty, een nog weinig bekend auteur van buitengewone verdienste.

Met deze zelfde post zend ik U een gedeelte van dien roman; of liever, indien het postkantoor een pakje van dat gewigt wil aannemen, den geheelen roman in eens.

Lees hem, bid ik u; en wanneer gij een indruk zult ontvangen hebben van den algemeenen *toon,* zet U dan maar dadelijk aan het werk, zoo U dit schikt.

De titel kan luiden: Henriette Gérard, zonder bijvoeging van *le malheur de.*

Zeer enkele malen zult gij eene uitdrukking aantreffen, die verzacht of weggelaten, eene zinsnede, die overgeslagen kan worden.

De stijl, zult gij zien, is buitengewoon eenvoudig, evenals de geschilderde gevoelens, goede en slechte. Het is de kunst van Henry Gréville, toegepast door een man met meer verscheidenheid van ondervinding en menschenkennis.

Het zal mij benieuwen, of uw oordeel over het boek even gunstig luidt als het mijne.

Eindelijk is de zomer in het land! Het werd tijd. Wij genieten er dankbaar van.
Met onze vriendelijke groeten aan U beiden,

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 24 Augustus 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Hoe spijt het mij, uit uw gisteren ontvangen briefkaart te moeten zien, dat uw herstel zoo langzaam vordert! Mijne vrouw en ik, wij stelden ons voor, dat U met den heer Bosboom naar buiten waart, en verheugden ons in de gedachte, dat de late zomer bezig was, U weder op krachten te brengen. Behoef ik te zeggen, dat wij met hartelijke belangstelling de tijding van uw algeheele beterschap te gemoet zien?

Wat het terugzenden van *Jozefine* betreft, - laat dit U geen zorg baren! Ik bezit èn het handschrift, èn een tweede gedrukt exemplaar. Mijn voornemen was werkelijk, het verhaal aan *Nederland* af te staan; doch nu ik van U verneem, dat dit niet geraden zou zijn, schort ik de uitvoering in elk geval op. Kan het zijn, deel mij dan uwe bezwaren mede. Bij het omwerken van *Robert Bruce's Leerjaren*, in 1878, heb ik met uwe aanmerkingen ijverig mijn voordeel gedaan. Ik verlang niet liever, dan hetzelfde ten aanzien van *Jozefine* te doen.

Mijn *Belgische Reisherinneringen* zijn bijna in proef gebragt. Loman, die ze uitgeeft, peinst over eene publi-

katie in afleveringen. Moge een goed gesternte mij daarvoor bewaren! Het boek is alleen geschikt, dunkt mij, om achter elkander te worden uitgelezen. Met afleveringen zou ik desnoods vrede hebben, indien het een plaatwerk gold; doch er zullen of geen platen bij komen, of maar enkele en die niet regtstreeks bij den tekst behooren.

Eerstdaags hoop ik eene vrij uitvoerige aankondiging van Vosmaer's vertaling der *Ilias* te voltooijen, bestemd voor het Oktober- of November-nummer van *Nederland.* Dit werkje heeft mij aangenaam bezig gehouden. Ik heb het gewaagd mij eene opinie over Homerus te vormen. Zoo maar de mannen van het vak mij niet te zeer op de vingers tikken!

En hoe staat het met *uw* werk? En met dat van den heer Bosboom? Somtijds, onder het lezen van sommige plaatsen uwer brieven, maak ik mij over U bekommerd. Doch telkens herstelt zich mijn vertrouwen dat een zoo treffend voorbeeld van liefde, kunst en arbeid als door U beiden gegeven wordt, zal blijven beantwoorden aan het doel. U heeft gelijk, goeden moed te houden, en door uwe energie jongeren te beschamen.

Uit de couranten zie ik, dat de heer Tienhoven gedoodverfd wordt als burgemeester van Amsterdam. Is dat dezelfde heer Tienhoven, met wien door U vriendschap onderhouden wordt, den schoonzoon van Dr. Hacke? Hij heeft gelijk, liever burgemeester van Amsterdam, dan minister te willen zijn. Uwe verbazing is vast niet geringer geweest dan de mijne, dat Vissering, onder Van Lijnden, minister van Justitie geworden is. Wat zou Potgieter daarvan gezegd hebben?

Mr. Levyssohn, zie ik, heeft op een juridisch kongres te Londen, Nederlands koloniale politiek verdedigd. Tot zijn geluk hebben de Engelschen hem niet gevraagd, waar de Indische overschotten vandaan gekomen zijn, van welke wij nu sedert 1873 bezig zijn oorlog te voeren tegen Atsjin.

Vrouw en zoon dragen mij hunne eerbiedige groeten voor U en voor den heer Bosboom op. Vergun mij, daar de mijne bij te voegen, en geloof mij steeds

Uw gehoorzame.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 7 September 1879.

Hooggeachte Heer,

Zal de nieuwe Minister van Binnenlandsche Zaken uitvoering geven aan het artikel der wet op het hooger onderwijs, dat hem de bevoegdheid verleent, een leerstoel voor esthetiek en kunstgeschiedenis in het leven te roepen? Welligt zijt U in de gelegenheid, dit te vernemen. Om te toonen, dat ik mijnerzijds het mogelijke doe om voor die betrekking in aanmerking te komen, neem ik de vrijheid U de eerste losse bladen ter lezing te zenden van een soortgelijk boek over Belgie, als ik vroeger over Italie en over Frankrijk schreef. De titel zal luiden: *Het land van Rubens* en de inhoud is daarmede in overeenstemming, geloof ik. Ik heb aan dit gezigtspunt de voorkeur moeten geven, met het oog op de belgische partij-

schappen (verdeeldheid tusschen liberalen en klerikalen, tusschen Walen en Vlamingen), die het moeijelijk maken, elders dan op het gebied der kunst, bij het schrijven over Belgie onafhankelijk te blijven. Ik geef dan ook bijna uitsluitend oudere en oudste belgische kunstgeschiedenis, zooveel doenlijk in verband gebragt met staatsgeschiedenis en litteratuur. Verleden jaar bragt ik drie weken in Belgie door, voornamelijk met het doel, sommige stadhuizen, kerken en muzeums te gaan zien. Doch wat mij het meest verraste, was de aanblik van Brussel. Sedert 1868, toen ik er het laatst vertoefde, is Brussel grootendeels herbouwd en een der fraaiste steden van Europa geworden. Hetgeen ik daarover zeggen zal, in een afzonderlijk hoofdstuk, is niet alleen niet overdreven, maar blijft beneden de werkelijkheid.

Mag ik U verzoeken, mijne beleefde groeten aan mevrouw en jufvrouw Scholten over te brengen, en beiden nogmaals te danken voor hare vriendelijke ontvangst in November van het vorig jaar?

Met mijne beste wenschen voor uwe gezondheid en mij aanbevelend in uwe vriendschappelijke herinnering,

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 20 September '79.

Waarde Heer Ten Brink,

Zoodra ik gereed ben met een paar kritische opstellen,

thans onder handen, zal ik voor *Nederland* de kopy mijner laatste indische novelle (*Jozefine*) herzien: een vervolg, of eigenlijk een voorspel, van *Robert Bruce's Leerjaren.* Ten einde niemand noodeloos te ergeren, zal ik veranderen wat voor veranderen of weglaten vatbaar is. Den hoofdpersoon van het verhaal (Jozefine's vader) houd ik voor goed geteekend. Aan het overige hecht ik niet.

Zeer moedig ik U aan, te volharden in den goeden strijd voor de Nederlandsche Société des Gens de lettres. Kunt U niet eene loterij van kunstvoortbrengselen organiseren, waarvan de opbrengst eene eerste mise de fonds vormen zou? Prins Alexander, zag ik in de courant, kocht onlangs onderscheiden teekeningen, wie weet, of hij daarvan niet een half dozijn zou willen afstaan voor een doel als het uwe? Ging de prins voor, dan zouden vele anderen ongetwijfeld volgen: o.a. de heer Martin Coster alhier, Konsul-Generaal van Nederland en archimillionair. Desgevraagd, wil ik gaarne met hem over de zaak gaan spreken. Namelijk, niet in het blaauwe ‘hinein’, maar met een bepaald doel en een bepaald verzoek.

Mijn boek over Belgie is afgedrukt. Mogelijk vindt U daarin aanleiding, om de zuidelijke broeders nog eens te porren. Ik zeg van hen zoo veel goeds, dat zij zich gevoelig moeten toonen, dunkt mij.

Uw dienstvaardige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 20 Oktober 1879.

Waarde Heer Ten Brink,

Den brief van den Prins van Oranje aan het *Dagblad* las ik met zekere verbazing. Het *Dagblad* had eene teregtwijzing ten volle verdiend. Doch wie stoort zich, helaas, aan de nederlandsche journalistiek? Bovendien bewijst de stijl van den Prins, dat hij een slechts te getrouw lezer van het *Dagblad* geweest is. Hij zoeke eene vrouw, worde vader van een kind, bij voorkeur van een zoon, en late de dagbladschrijverij aan de dagbladschrijvers.

Mijn eenmaal gegeven woord omtrent *Jozefine* (wist gij, dat mevrouw Garibaldi óók Jozefine heet? de zijne en de mijne *font la paire*) neem ik vooralsnog niet terug. Doch vindt gij het aanmoedigend, over de tong te gaan, zooals nu weder die heer van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* mij laat doen? Men verzekert mij, dat de *Koning der Eeuw* de eenige fraaije roman is, dien Montépin ooit geschreven heeft. Dit zij zoo. Mij is van hem geen andere roman bekend; en ik houd vol, dat *Sa Majesté l'Argent* in zijne soort een meesterstuk is. Aan de vertaling heb ik de meeste zorg besteed, vijf deelen zamenvattend in twee, mijne landgenooten alleen aanbiedend wat hun belangstelling kon inboezemen, zonder hen te ergeren. En met welk resultaat? Het groote publiek in Nederland en ik, wij denken blijkbaar geheel verschillend over letteren, kunst, en zedelijkheid. Zij lezen den Bijbel; lezen Homerus,

Dante, Shakespeare, het Nevelingen-, het Roelandslied, Reinaert de Vos. Doch er schijnt een deksel op hunne oogen te liggen. Zoodra iemand in verstaanbaar hollandsch het waagt, aan groote kunst te doen, dan raadplegen zij alleen hunnen toorn. Zoo hebben de Engelschen in het begin dezer eeuw, met Southey aan het hoofd, Byron en Shelley verketterd. Zal ik daar noodeloos tegen ingaan? Heb ik met *Lidewyde* niet reeds genoeg leergeld betaald? Moet nu ook *Jozefine* nog komen?

Zoo Montepin's roman U bevalt, en gij er iets over zeggen wilt, ga uw gang. Doch ik voorzie, dat het den moriaan gewasschen zal zijn.

Met vriendschappelijke groeten,

De Uwe.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 21 Oktober 1879.

Hooggeachte Heer,

Er is ernstig sprake van geweest, dat ik in de tweede helft dezer maand naar Amsterdam zou gaan voor familiezaken. In dat geval zou ik U mondelings dank zijn komen betuigen voor uwe vriendschappelijke letteren van 3 Oktober. Mag ik dit thans schriftelijk doen? Door de couranten wist ik, dat U bij het overdragen van het rectoraat, in September, gesproken hadt over de HH. Vissering en Modderman. Maar dat U óók gesproken hadt over de HH. Cobet en Cornelissen, en over het hun opgedragen onderwijs in de geschiedenis der grieksche

en romeinsche kunst, dat was mij eene aangename verrassing. Ik ben U zeer verpligt voor die goede woorden, en twijfel niet dat zij in eene goede aarde zouden gevallen zijn, zoo maar 's lands financien in gunstiger staat verkeerden. Mijne denkbeelden over onze politiek althans, ofschoon door eene ledige schatkist slechts te zeer geregtvaardigd, zouden niet als hinderpaal kunnen gelden; aangezien geen ander voornemen, zoo ik te Leiden als hoogleeraar voor de bedoelde vakken aangesteld werd, mij vreemder zou zijn, dan in dagbladen of tijdschriften deel te nemen aan den politieken strijd ten onzent. Eerlang komt te Brussel bij de Universiteit aldaar, de leerstoel voor esthetiek en kunstgeschiedenis open. Mogelijk dat mijn boek over Belgie mij daarvoor in aanmerking doet komen. Ik zal er tenminste werk van maken. Doch al is men in Belgie met de uitgaven voor het hooger onderwijs minder schriel dan in Nederland, ik geloof, dat mijne Brusselsche kansen niet veel beter staan dan de Leidsche.

In het November-nummer van het tijdschrift *Nederland* zal het tweede en laatste gedeelte eener studie van mij over de Homerische gezangen verschijnen. In een volgend nummer een opstel over Dante. Voor filologen van beroep hebben die artikelen geen waarde; doch zij bewijzen voor het minst, dat ik den kring mijner esthetische studien bij voortduring zoek uit te breiden, en wettigen de onderstelling, dat mijn onderwijs op dat gebied *casu quo* aanbeveling zou verdienen.

Ik verneem dat Van Hamel Jr. van Rotterdam eerlang te Parijs komt wonen. Zijne schoonouders Van Goens bevinden zich hier sedert Mei jl., met hunne

twee overgebleven zonen. Er is spraak van, dat Réville benoemd zal worden tot hoogleeraar in de vergelijkende godsdienst-wetenschap bij het Collège de France te Parijs. Ik maakte kennis met Bonet-Maury, vroeger te Leiden en te Dordrecht, thans voor de kerkgeschiedenis aan de protestantsche fakulteit alhier verbonden. Op die wijze wordt Parijs eene kolonie van voormalige walsche predikanten.

Mijne vrouw verzoekt mij, mevrouw en mejufvrouw Scholten vriendelijk van haar te groeten. Mij aanbevelend in uwe goede herinnering, en erkentelijk voor uwe belangstelling, noem ik mij

Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 22 Oktober 1879.

Waarde Francisca,

Telkens en telkens heb ik in de laatste weken op sprong gestaan, naar Holland te komen. Ik rekende dan eenige dagen te kunnen uitblijven, en tijd te zullen vinden, ook U een bezoek te brengen. Daarom stelde ik het beantwoorden uwer laatste brieven van week tot week uit. Doch nu is het plan weder afgesprongen; en komt er iets van, dan zal ik te naauwernood tweemaal vierentwintig uren van huis kunnen. Ik mag U nu niet langer op eenig teeken van leven laten wachten. De kopy uwer vertaling heb ik telkens in orde ontvangen:

die van verleden vrijdag of zaturdag medegerekend. Voor uwe openhartige beoordeeling mijner *Jozefine* ben ik U zeer verpligt. Ik zal het verhaal òf in portefeuille houden, òf er vele veranderingen in maken, overeenkomstig uwe aanwijzingen en die van anderen. Met het mededeelen van uw oordeel over *l'Assommoir* hebt gij mij veel genoegen gedaan, en met verlangen evenzeer zie ik de beschrijving uwer indrukken van den *Koning der Eeuw* te gemoet. Met uwe uitspraken kan ik mij niet altijd vereenigen; maar er is in uwe kritiek iets 'primesautiers,' waaraan ik steeds waarde hechten zal. De menschen zeggen zoo zelden over een boek 'le fond de leur pensée'! Uw oordeel over Zola zou niet van het mijne verschillen, zoo ik niet in *l' Assommoir* eene meesterschap over het Fransch bewonderde, voor welke zelfs Littré, stel ik mij voor, den hoed afneemt. En dan: ik benijd de fransche litteratuur, dat zij telkens opnieuw van leven getuigt. In Denemarken en Noorwegen, verneem ik, bestaat sedert eenigen tijd eene merkwaardige beweging in het letterkundige. Doch van welk ander land in Europa kan men op dit oogenblik, zoo Engeland en Swinburne uitgezonderd worden, hetzelfde zeggen?

Ik kan mij begrijpen, dat het U aangenaam was, mijne zuster Charlotte weder eens te ontmoeten. Zooals gij zegt, zij is in den grond dezelfde gebleven. Ook wij bragten, in April van dit jaar, eenige weemoedig-genoegelijke dagen met haar door. Die beste Charles! ik *kan* hem niet vergeten.

Dit briefje, hoop ik, zal Caroline en U in welstand bereiken. De onze laat weinig te wenschen over. Alleen zijn wij door de Indische zon zoo verwend, dat wij elken

nieuwen winter eenigzins met voorhoofdfronzen begroeten.
Ontvang onze hartelijke groeten, en geloof mij steeds

Den Uwen.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 22 Oktober 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Telkens en telkens is er spraak van geweest, dat ik naar Amsterdam zou moeten komen; en telkens stelde ik om die reden, hopend U dan te zullen zien en spreken, bij het aanleggen in Den Haag, het schrijven uit. Doch nu mag het niet langer. Uwe laatste, belangstellende letteren, waarin U mij raadt *Jozefine's* geschiedenis nog eens geducht na te zien, zijn van 26 Augustus, en in al dien tijd deed ik niets van mij hooren!

Ik geloof, mevrouw, dat, dank zij uwe aanmerkingen, mijne novelle òf verder in portefeuille zal blijven, òf daaruit eerst later en gewijzigd te voorschijn zal komen. Geen enkel oogenblik heb ik, sedert in Februarij van dit jaar het verhaal voltooid en naar Indie gezonden werd, om in mijne Bataviasche courant geplaatst te worden, mij met het handschrift bezig kunnen houden. Telkens kwamen nieuwe studies tusschenbeide, over andere onderwerpen. Nog op dit oogenblik ben ik niet vrij, maar zit tot over de ooren in Dante en de litteratuur over Dante. En nog minder lust krijg ik *Jozefine* weder ter hand te nemen, nu men mij wat knipsels uit hollandsche couranten zendt, die mijne vertaling van

Montepin's *Koning der Eeuw* eene openbare ergernis noemen. Vrees dus niet, bid ik, dat uwe aanmerkingen ongebruikt zullen blijven.

De uitgever De Graaff moet U van dien *Koning der Eeuw* een exemplaar gezonden hebben. Welligt vindt U tijd noch lust, met het boek kennis te maken. Doch indien ook *U*, hetzij het talent, hetzij de moraliteit van dezen roman betwist, dan verklaar ik, zoomin verstand te hebben van de eene als van het andere.

Dante interresseert mij op dit oogenblik in hooge mate. Mijn opstel over hem zal naar aanleiding van Ten Kate's vertaling der *Hel* geschreven worden. Doch hoe weinig heeft men aan Ten Kate, wanneer men den auteur, dien hij vertaalt, regt wil leeren verstaan! Hij rijmt, rijmt, rijmt, met een gemak, dat onze niet-rijmende dichters van den dag tot wanhoop moet brengen. Maar onder al die rijmen verdwijnt de ware toon, de ware zin, van het oorspronkelijk; en na volbragte lektuur der vertaling, weet men niets van Dante. De overzetting van Dr. Hacke is mij onbekend. U bezit die ongetwijfeld, evenals de twee boekjes van Gunning. De laatsten ontving ik ter lezing. Gunning beschouwt Dante voornamelijk uit een godsdienstig oogpunt, als een verheven mysticus. Doch hij tenminste, heeft Dante in zich opgenomen, terwijl ik bij Ten Kate slechts klanken aantref. Ten Kate, zie ik, heeft ook eene vertaling van Milton het licht doen zien. Maar zoo zijn *Verloren Paradijs* het niet wint van zijne *Hel*, dan gevoel ik weinig lust, er eene aankondiging van te schrijven.

Mijne vrouw en Gideon zijn gelukkig volmaakt gezond. Hoe gaarne zou ik van U vernemen dat het ook

met uzelve en met den heer Bosboom goed gaat! Kan het zijn, verblijd ons dan met een woordje van uwe hand. Wij denken zoo dikwijls aan U, en spreken zoo vaak over U. Mogt er van mijne hollandsche reis nog iets komen, en voeren de zaken mij naar Den Haag, dan zal mijn eerste bezoek voor U zijn.

Ontvang, lieve mevrouw, met den heer Bosboom onze hartelijke groeten, en geloof mij

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 4 November '79.

Waarde Heer Ten Brink,

Zoo ik *les Pattes de Mouche* vertalen moest, zou ik niet aarzelen, mij van *Hanepootjes* of *Spekhaakjes* te bedienen. Sardou zelf wil, dat men een diminutief gebruiken zal. 'Chères petites pattes de mouche', laat hij aan het slot Prosper zeggen. Maar, ik zou de voorkeur geven aan *Het Kattebelletje.* Dit is een populair, nationaal woord, dat meteen het voordeel heeft, terstond aan een briefje te doen denken. En het geheele stuk beweegt zich immers om een briefje! Ik vind uwe keus zeer gelukkig, en wensch u allen mogelijken voorspoed.

Te Batavia is mijne vertaling van den *Medecin malgré lui* vertoond *met bijgaand invoegsel.* Doet men dit ook in Den Haag? Het is tooneel 4 en 4bis, van het tweede bedrijf. Eén scène maar, doch een kostelijke, en die te Batavia zeer voldaan heeft. Zoo uwe akteurs van dit

bijvoegsel gediend zijn, dan stel ik het gaarne ter hunner beschikking. Alleen verzoek ik beleefd, het blaadje terug te mogen ontvangen.

Voor Batavia en voor Buitenzorg vertaalde ik ook *le Serment d'Horace* van Mürger. Ik zend U het eenig exemplaar, in mijn bezit, met deze zelfde post, desverkiezend ten gebruike voor het Nederlandsch tooneel. Slechts éénmaal is het Mürger gelukt, zoo iets fraais te maken. Doch dit is dan ook *zeer* fraai, dunkt mij.

Te Buitenzorg, op een liefhebberij-tooneel, vervulde mijne vrouw de rol van Juliette, en ik zelf die van Horace-Hector. Er zijn mij de aangenaamste herinneringen van bijgebleven.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw dienstwillige.

Aan den heer Bosboom.

P a r i j s, 16 November 1879.

Waarde Vriend,

Er doet zich eene gelegenheid voor, U te ontheffen van de nog onder U berustende uitknipsels *Jozefine* mijner Bataviasche Courant. Verpligt mij s.v.p., door het geheele pakje per post toe te zenden aan *Mr. W.B. Bergsma* te *Berlicum, bij 's Hertogenbosch.* Die heer, pas uit Indie teruggekomen, wenscht met het verhaal kennis te maken. De hollandsche postzegels, die ik hierbij voeg, zullen niet toereiken, vrees ik. Vergeef het mij! Het zijn de eenige, die ik magtig ben kunnen worden.

Indien de uitgevers woord houden, dan ontvangt mevrouw Bosboom dezer dagen van den heer Funke een exemplaar van het vijfde deeltje mijner nieuwe reeks *Litterarische Fantasien* en van den heer Loman een exemplaar mijner Belgische reisherinneringen van verleden jaar.

Gideon heeft in het begin dezer maand, 4 en 5 November, met den besten uitslag het eerste gedeelte van zijn baccalauréat in de letteren gedaan. Hij en wij zijn zeer in onzen schik dat die zorg achter den rug is.

Mevrouw Bosboom had de beleefdheid, ons tijding te beloven, wanneer zij gereed zou zijn met haar werk. Wensch HEd. s.v.p. namens ons den meesten voorspoed. Eigenlijk behoorde zij, op haar leeftijd, rust te nemen, doch wanneer de geest getuigt, dan is het aangenaam, voor de verzoeking te bezwijken.

Ik vlei mij met de gedachte, dat gij in sommige gedeelten van mijn boek over Belgie behagen vinden zult. Het is minder overladen dan *Parijs en Omstreken.* Ook staan de oude Vlamingen hooger dan de oude Franschen. Het is maar jammer, dat het zulk een onbegonnen werk is, in woorden de indrukken te willen teruggeven, die men van schilderijen ontvangt, en in het algemeen van kunst.

Mijne vrouw, Gideon en ik zelf, wij verzoeken U onze eerbiedige groeten over te brengen aan mevrouw Bosboom. Onze beste wenschen voor uwe gezondheid gaan met die opdragt gepaard. Blijf ons uwe vriendschappelijke herinnering schenken en geloof mij steeds

Den Uwen.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 2 December '79.

Waarde Heer Ten Brink,

Emile Zola mag U met nieuwjaar wel wat moois voor uwe ‘étrennes’ zenden, dat gij in *Nederland* als zulk een warm pleitbezorger van hem optreedt. Zeer verpligt voor het toegezonden exemplaar, dat er keurig uitziet. Die Nijmeegsche firma heeft smaak. Nederlandsche critici, in Zola's werken even goed te huis als gij, zullen U kunnen verwijten, dat gij tot op zekere hoogte Zola voileert of gazeert, ten einde hem door uw publiek des te gemakkelijker te doen aannemen. Dit zou ook *mijn* bedenking zijn, zoo ik uwe Zola-studie niet in de eerste plaats als een flinken aanval op sommige nederlandsche vooroordeelen in kunst en letteren beschouwde. In *La Curée*, in *l'Abbé Mouret,* in *l'Assommoir*, wordt op afwijkingen of hebbelijkheden gewezen, waarover gij een sluijer werpt, en die in Nederland een kreet zouden doen rijzen, zoo gij den sluijer ophieft. Maar dat is eene ondergeschikte kwestie, eene kwestie van meer of minder, van opportuniteit, van plaatselijke gesteldheid. De hoofdzaak is, dat gij eene dienst aan onze letteren bewijst, en daarvoor zeg ik U dank.

Schimmel heeft de beleefdheid gehad, mij van zijn aanstaand optreden als redakteur van *Nederland* te verwittigen. Ik reciproceerde haar, door hem mijne ingenomenheid te betuigen.

Is er in het Januarij-nummer (waarvoor ik den heer

Loman een opstel over Dante zond, naar aanleiding van Ten Kate's vertaling der *Hel*) nog plaats voor nevensgaande aankondiging van Mr. Ten Hoet's roman *Het woud van de vier perken*? Geef in dat geval last s.v.p., dat men mij intijds proef met kopy zende. Mij is het onverschillig, of het rencensietje eene maand vroeger of eene maand later het licht ziet. Doch ik durf veronderstellen, dat Mr. Ten Hoet er anders over denkt, en zoo mijn betrekkelijk gunstig oordeel het debiet van zijn boek bevorderlijk kan zijn, dan gun ik hem dit.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 30 December 1879.

Hooggeachte Mevrouw,

Drinkt U nog Vichy-water? Dan hoop ik, dat het jaar 1880 in de eerste plaats U van *die* ramp bevrijden en weder aan een glas wijn helpen moge. Maar nog andere en betere dingen wenschen mijne vrouw, mijn zoon, en ik zelf, bij den overgang van het oude in het nieuwe jaar, U en den heer Bosboom toe, - U, dat gij veel genoegen van uw pas voltooide novelle zult beleven, hem, dat hij met lust zijn werk weder ter hand zal nemen, U beiden, dat het voorregt eener goede gezondheid U veroorloven zal, de bescheiden genoegens uwer voorkeur te smaken. Wilt ons daarbij in vriendschap blijven gedenken, en voortgaan ons met uwe

korrespondentie te vereeren: de prettigste en degelijkste, die van al mijne vroegere nederlandsche betrekkingen over gebleven is.

Ik zie wel, dat ik omtrent den *Koning der Eeuw* amende honorable zal moeten doen. Mij boeide het boek door de buitengewone kunstvaardigheid der zamenstelling. Het overbrengen in het hollandsch prikkelt *mijn* vaardigheid. De fransche zeden, daarenboven, nemen meer en meer een amerikaansch karakter aan, dat Montépin mij toeschijnt goed weergegeven te hebben. Doch het is waar, dat er in den roman te weinig poëzie voorkomt. N'en parlons plus.

Met mijne studie over Dante ben ik gereed. U zult haar aantreffen in het Januarij-nummer van *Nederland.*

De handelwijze van den *Spectator* ten aanzien van Dr. Doorenbos' aankondiging van uw *Langs een Omweg*, kan niet verwonderen. De *Spectator* is mettertijd geheel en al een partijblad geworden. Ising, hoor ik, is de eenige, die nog wel eens tegen Vosmaer's invloed reageert. Uit Vosmaer's vertaling van Homerus blijkt, dat hij zeer goed werk kan leveren; doch hij is geneigd allerlei middelmatig dichterlijk ‘stuf’ onder zijne bescherming te nemen.

Wij hadden een bezoek van den jongen R., uit Utrecht, die schilder wenscht te worden en hier de lessen van Gérôme volgt. Hij is een neef van wijlen uw vriend R., op wiens buitenwoning bij Renswoude wij in 1864, met Potgieter en zijne zuster U en jufvrouw Hasebroek ontmoetten. Waar is de tijd gebleven! Het jonge mensch maakte op ons een goeden indruk. Hij schijnt zijne roeping ‘au sérieux’ te nemen.

Ontvang, lieve mevrouw, met den heer Bosboom de eerbiedige groeten van ons drietjes, en geloof mij steeds met de meeste vriendschap
Uw gehoorzame.

P.S. De jonge R. verhaalde ons dat Adèle Opzoomer op een feest te Groningen vrolijk geweest is en gedanst heeft! Wat zegt U daarvan?

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 21 Januarij 1880.

Waarde Heer Ten Brink,

Uw portret heb ik niet alleen in dank en in de beste orde ontvangen, maar heb ook met genoegen er uit gezien, dat de aanvallen, waaraan gij in den laatsten tijd hebt blootgestaan, U niet hebben verzwakt of doen vermageren. Dit is het beste antwoord, dat een schrijver aan zijne vijanden geven kan. Wilt gij eene goede en gunstige revanche nemen, zet U dan aan het herlezen der vroegere romans van About, en toon aan, wanneer het *Handelsblad* gereed zal zijn met zijne *Historie van een braaf man*, dat men door Zola te willen doodslaan met About zich belagchelijk maakt. About kan het niet helpen, dat men in Nederland hem (die zoovele penne- en andere zonden op zijn rekening heeft) voor dat doel gebruikt. Doch het feit is daarom niet minder amusant: de auteur van *Madelon* van *Le Nez d'un notaire*, van *Le Cas de Monsieur Guérin*, aangesteld tot dorpelwachter der zedelijkheid!

Het nummer van het *Zondagsblad*, waarvan uw gisteren

ontvangen briefkaart gewaagt, zie ik met de meeste belangstelling te gemoet. Uit Brussel zond de heer Ruelens mij het *Atheneum Belge* van 1 Januarij, waarin hij van mijn boek een zeer hoffelijk compte-rendu geeft. Op die wijze heb ik voorwaar geen reden van klagen.

Voor het Februarij-nummer van *Nederland* zond ik Loman nog een tweede stukje: aankondiging der novellen van C. Terburch. Te vergeefs beproefde ik, den waren naam van dezen auteur te ontdekken. Doch dit is eene bijzaak. De novellen (drie in getal, uitgaaf van Beijers, te Utrecht, die mij een exemplaar ter beoordeeling zond) getuigen van een buitengewoon talent; vooral de eerste. Zeer geef ik U in overweging, door tusschenkomst van Beijers, te beproeven C. Terburch voor *Nederland* te winnen.

Ik feliciteer U met het opnemen uwer *Familie Belmonte* door de *Locomotief*. Wanneer dit verhaal voltooid zal zijn, dan zeg ik U gaarne mijn oordeel. De toegezonden bladen bewezen mij, dat gij het voornemen getrouw blijft, veel zorg te wijden aan de taal. Des te beter!

Ontvang deze regelen in welstand en blijf mij uwe vriendschappelijke herinnering schenken.

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 28 Januarij 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Mijn togtje naar Holland, dat in Oktober jl. is moeten afspringen, schijnt nu te zullen volvoerd worden in

Februarij. Bij leven en welzijn kom ik tusschen 15 en 22 der volgende maand een dagje in Den Haag doorbrengen en U in persoon bedanken voor uwe vriendelijke letteren, waarin omtrent Uzelve en den heer Bosboom zoo veel goeds te lezen staat. Welke verandering in uwe woning, met uw aanstaand nichtje als logé! En welke uitmuntende voorjaarsplannen! Ik durf beweren, dat Brussel U nog zal medevallen, en ik er in mijn boek over Belgie niets te veel van gezegd heb.

Regt veel genoegen doet het mij, dat mijn opstel over Dante U in dezen smaak heeft doen krijgen. Zich met hem bezig te houden is een verheven genot. Mij bekoort vooral het beeld van Beatrijs. Een dichter, dunkt mij, kan het best beoordeeld worden naar de vrouwelijke idealen die hij schept.

Zeer hopen wij dat U gunstiger tijdingen omtrent jufvrouw Hasebroek zult ontvangen hebben. Juist dezer dagen korrigeerde ik, voor een nieuw deeltje mijner *Litterarische Fantasien*, de drukproeven van mijn stukje over hare romans, twee jaren geleden aan Ds. Berman afgestaan, en werd op nieuw verrast door het fijne en buitengewone in haar talent.

Wanneer U bij geval in handen komt het bundeltje *Hildegonde Van Duyvenvoorde en andere novellen* door C. Terburch, dan beveel ik U de kennismaking aan. De uitgever Beijers te Utrecht zond mij het boekje ter beoordeeling, en in het Februarij-nummer van *Nederland* geef ik eenige uittreksels. Wie C. Terburch is, weet ik volstrekt niet; maar hetzij achter dien naam zich eene dame of een heer, een eerstbeginnende of een reeds geoefende verbergt, de kleine verzameling getuigt van ongewone gaven.

In datzelfde nummer zult U ook eene beoordeeling vinden van Mr. Ten Hoet's *Woud van de vier Perken.* Een wonderlijk boek. Verward, ongelijk; maar noch van talent, noch van geest ontbloot. Mij werd zóó dringend verzocht, iets van dezen fantasie-roman te zeggen, dat weigeren onheusch geweest zou zijn.

Vrouw en zoon verzoeken mij, U en den heer Bosboom eerbiedig te groeten. Ons allen verheugt de gedachte, dat het jaar 1880 onder levenslustige voorteekenen door U ingegaan is.

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 28 Januarij 1880.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik dank U wel zeer bijzonder voor de toezending van het Zondagsblad van 25 dezer, mij gisteren geworden. Daar gij zooveel tot mijn lof zegt, zult gij vast niet weigeren mij ook zekere mate van zelfkennis toe te schrijven, voorbehoedmiddel tegen de verwaandheid. Gij volgt het voorbeeld van Diderot en Gautier, en past op mijn *Land van Rubens* de kritiek der bewondering toe. Dat is *uw* zaak. De mijne is, van uwe ingenomenheid mij niet meer percenten toe te eigenen, dan waarop mijn litterarisch zilverenbruilofts-geweten mij vleit, dat ik aanspraak maken mag. Onvoorwaardelijk neem ik alleen eene instemming met mijne Bredero-gissing aan. Wij zullen het er nu maar voor houden, dat onze litte-

ratuur van de eerste jaren der 17de eeuw eenige bladzijden proza rijker geworden is.

Het doel, waarmede ik de vrijheid neem U de bijgaande bladzijden ter lezing te zenden, is het volgende:

De heer Funke is gereed, of bijna gereed, met nogmaals een deeltje mijner *Litterarische Fantasien*[1]. Daarin komt voor o.a. 1o de lezing die ik in November '78 te uwent hield, in Oefening kweekt Kennis, 2o mijn opstel over het letterkundig kongres in Junij 1878 te Parijs. Met het oog op die twee stukken is inliggende voorrede geschreven, die ik naar welgevallen kan achterhouden of laten drukken.

Thans kom ik U vragen:

1o Houdt gij het voor nuttig, dat langs dezen weg nog eens aangedrongen worde op de zaak eener nederlandsche Société des Gens de lettres?

2o Wordt de persoon van X., voor zoover U bekend is, in Nederland beschouwd als een waardig voorwerp van beklag?

Ik herhaal, dat gij in uw oordeel volkomen vrij zijt. Ook zonder voorrede kan mijn bundeltje zeer wel in het licht verschijnen. Alleen verzoek ik, mij in elk geval het blaadje terug te willen zenden, daar ik er geen afschrift van bezit.

Er is spraak van, dat ik in de tweede helft van Februarij eenige dagen in Nederland zal komen doorbrengen. Gaat dit plan door, dan kom ik zeker ook in den Haag, en even bij U aan.

Nogmaals dank voor uw artikel in het Zondagsblad.

Uw dienstwillige.

1 [Deel X der verzameling.]

Aan Mevrouw Cd. Busken Huet, te Parijs.

B r u s s e l, Zondagvoormiddag [Februarij 1880].

Lieve Vrouw,

Gelijk ik U telegrafeerde, heb ik van Parijs naar Brussel eene zeer goede reis gehad. Het was in den trein volstrekt niet koud. Bij tusschenpoozen scheen het zonnetje in den wagen.

Te Brussel heb ik in eene ruime, welverwarmde kamer uitmuntend geslapen, en stel mij voor, in den namiddag van hier naar Rotterdam en van daar naar Arnhem te vertrekken.

Hierbij sluit ik het menu van het diner van gisteravond in. Het werd gegeven in eene der zalen van den restaurant der Nieuwe Beurs. Aan spijzen en dranken geen gebrek. Gij zult opmerken, dat een der engeltjes van het menu het klassicisme doorsteekt, een ander het romantisme. Derhalve: een realistisch of naturalistisch diner. Dat teekeningetje is intusschen heel aardig. Exkuseer twee botersausvlekjes! Er waren omtrent zestig gasten, waaronder tien of twaalf (litterarische) dames. Aan mijne linkerhand zat Ruelens, die U zeer laat groeten; aan mijne rechter, Mad^{lle} Louant, eene beminnelijke oude vrijster, half dichteres, half prozaschrijfster. Ik zou een toast hebben *kunnen* instellen; maar het was gelukkig niet noodig en derhalve zweeg ik. Trouwens Ruelens was *de eenige persoon van het geheele gezelschap*, die mijn boek gelezen had; zoodat de beleefdheden der anderen maar humbug waren. De kennis van

het Vlaamsch en het Hollandsch gaat onder de Belgen meer en meer verloren. Jufvrouw Louant, mijn buurvrouw, verstond geen woord Vlaamsch! Trouwens, er was aan tafel geen enkele Vlaming. De toon van het diner (dat tot middernacht duurde) was heel vrolijk, met een voltairiaansch bijsmaakje.

Vele en vele groeten aan Gideon s.v.p.

Ik ben en blijf met een kus

De Uwe.

P.S. Mijn hoest is bijna geheel verdwenen, dank zij uw mooijen geel zijden halsdoek.

Aan dezelfde.

H a a r l e m , Donderdagavond [Februarij 1880.]

Alderliefste,

In het hôtel Funckler zit ik van avond mijn Europesche brief voor Batavia te voltooijen en onder de hand mij met het herlezen van uw Parijschen brief (dien ik van middag bij Margot vond) te vermaken. Dank voor uwe lieve attentie, en blijde dat de berigten omtrent uw gezondheid althans tamelijk luiden.

Maar dadelijk zal ik U mijn wedervaren ten huize Kruseman verhalen. Ik dronk te zijnent koffij, maar had daarvoor op de studeerkamer een onderhoud onder vier oogen. Bemerkend, dat hij toch eigenlijk gaarne weten wilde wie Christine De Vrij van Amsterdam was (die naam en die dagteekening staan thans onder het stuk te lezen), noemde ik U; en het antwoord luidde: ‘dat

hij daaraan geen oogenblik getwijfeld, of althans, het zeer bepaald vermoed had.' Nu, dit maakte het voor mij zeer gemakkelijk. *Hij* weet het dus nu, maar hij heeft mij gezworen, dat die wetenschap met hem ten grave dalen zal[1].

Even gemakkelijk had ik het gisteren, te Amsterdam, met Quack, dien ik aan zijn kantoor in de Bank bezocht. 'In vertrouwen' deelde hij mij mede, dat er 'eene verrassing' voor mij in het zout lag, bestaande in een 'heel mooi' artikel, dat 1 Maart in den *Gids* verschijnen zou; een artikel, 'geschreven door eene Haarlemsche dame' en 'aangeboden' door A.C. Kruseman.

Het zal U misschien verwonderen(?), dat ik bij die mededeeling geblikt noch gebloosd heb. Maar het *is* zoo. Ik bloosde, noch blikte.

Dit zaakje beschouw ik dus als afgedaan, en één voornaam doel van mijne reis daardoor bereikt.

En nu verder! - Tot heden rolt mijn karretje op een zandweg:

Zondagavond goed en wel te Arnhem aangekomen en door Birnie zeer vriendelijk ontvangen;

Maandagochtend, gesprek met Birnie op de studeerkamer over Sanskriet en over geldzaken;

Maandagmiddag, bezoek te Arnhem aan mijn zuster en aan de dames Gallé; all right;

Maandagavond, bezoek (met Birnie) aan den ouden professor Ter Haar, den dichter, die te Velp uitrust van de vermoeijenissen hem gebaard door de *Paulus-Rots, Huibert en Klaartje, Aan een apostel des ongeloofs*, en vooral

1 [Het artikel verscheen in den *Gids* onder het pseudoniem C. Hasselaar.]

(want daarin wordt zoo vreeselijk veel paard gereden) door *Abd-el-Kader.* Naar de dansende *Salome* heb ik maar niet geïnformeerd;

Dingsdagochtend, te Utrecht, bezoek (niet thuis!) aan Prof. Koster, en verder bezoek (zeer hartelijk ontvangen) aan M.D. de Bruijn;

's Avonds en 's middags, te Amersfoort, bij Charlotte. Die is weder de oude, heel vrolijk. Jufvrouw Hasebroek, hersteld, maar (of derhalve) juist aan tafel. Bezoek aan mevrouw Van der Leeuw en aan Paul Huet en echtgenoot;

Gisteren, woensdag, te Amsterdam: bij uw broeder, bij Antoine Bienfait (niet thuis), bij Pierson (op weg naar het kollegie), bij Quack, bij Burdet, bij Sophie Potgieter, bij Funke, bij Thijm, nogmaals (en zeer aangenaam) bij Pierson, bij Van Gorkom. Gegeten met uw broeder en met Charles van Deventer, in mijn hôtel, en 's avonds met ons drieën naar de komedie: *S. of Z.* door Van Maurik. Dat blijspel getuigt mijns inziens van wezenlijk talent; meer nog dan de vertooning, die somtijds zwak was.

Van ochtend kwam ik te Haarlem. Van mijn bezoek bij Kruseman weet gij. Bij Margot aan huis zijn allen wel. Ik zag den ouden heer Jan Just Enschedé! Te vergeefs beproefde ik, Piet Huet en Rudolf Huet te zien. Piet (kapitein der schutterij) van honk wegens konings verjaardag. Rudolf nog niet terug van ik weet niet welk reisje. Ik zag echter Rudolf's Gideon, een allerliefst knaapje van 13½. Ik beloofde (help mij dit onthouden s.v.p.!) overeenkomstig zijn verzoek, hem de laatste fransche postzegels te zullen zenden.

En nu vertrek ik morgen ochtend naar Leiden. Het

einde mijner reis zal zijn: 1° dat ik maandagmiddag met Ruelens naar een Brusselschen uitgever tijg, om over de vertaling van het *Land van Rubens* te gaan spreken, en 2° maandagavond met Emma B. en het echtpaar Potvin bij Ruelens ga dineren.

Op mijne knieën smeek ik om vergeving voor het schandelijk schrift van dit briefje.

Hartelijk kus ik U en Gideon, en dank U nogmaals voor uw goeden, vriendelijken, geestigen brief.

Uw getrouwe.

Aan Mejufvrouw Th.W. Vrolik, te Rotterdam.

P a r i j s, 29 Februarij 1880.

Mejufvrouw,

Na een veertiendaagsch uitstapje hier teruggekomen, vind ik uwe vriendelijke letteren van 12 dezer. De reden, dat ik tot hiertoe geen opstel aan Hamerling wijdde, is dat zijne buitengewone verdiensten in de behandeling van het Duitsch, reeds door anderen in Nederland herhaaldelijk in het licht gesteld werden, terwijl hij, als dichter, mij persoonlijk niet aantrekt. Mijns inziens verdrinkt hij te vaak wijsgeerige denkbeelden van den tweeden rang, in een vloed van welluidende woorden. Met wijsgeerige denkbeelden van den tweeden rang bedoel ik zekere schijn-diepzinnigheid, door welke de dichter zich laat verschalken en hij op zijne beurt zijne lezers verschalkt.

Hamerling's kracht ligt, geloof ik, deels op het gebied

der versbouwkunst, deels, wanneer hij proza schrijft, op dat der kunst van dekoratie-schilderen.

In mijn opstel over Hugo noemde ik Geibel, omdat ik den *oudsten* onder de nog levende duitsche dichters wenschte aan te duiden. Hamerling behoort onder de jongeren, althans vergelijkenderwijs.

Doch onafhankelijk van de jaren moet ik herziening vragen van uw oordeel over Geibel. Het is waar, Geibel is niet diepzinnig, maar hij geeft er zich ook niet voor uit. Het is niet in mij opgekomen, hem boven of beneden Hamerling te stellen. Geibel is meer eene tweede uitgaaf van Uhland.

Mijn antwoord zal U waarschijnlijk niet bevredigen. Doch dit behoeft ook niet. Uwe vraag getuigt van belangstelling in zaken van poëzie. Dit is liet voornaamste. Zoo die liefde in U blijft leven, dan komt het verschillend oordeel over dezen of genen auteur er minder op aan. Ik wensch, dat gedurende eene lange, lange reeks van jaren, de letteren U bij toeneming ter harte mogen gaan. Zij zijn de bron van sommige onzer reinste genietingen.

Mij aanbevelend in uwe vriendschappelijke herinnering, en dank betuigend voor de onderscheiding, waarmede gij over mijne werken spreekt, heb ik de eer mij hoogachtend te noemen, mejufvrouw

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s 4 Maart 1880.

Waarde Heer Ten Brink,

Hierbij voor het Aprilnummer (desverkiezend) van *Nederland* een woordje over mevrouw Van Westhreene's nieuwen roman.[1] Die dame bezit een ongemeen talent, dunkt mij. Zoudt gij haar niet kunnen bewegen, haar eerst-volgend oorspronkelijk werk aan *Nederland* af te staan?

Voor de toezending uwer studien over Hamerling blijf ik mij aanbevolen houden. Ook van hetgeen door U in den *Gids* over *Aspasia* geschreven werd. Of staat dit alles bij elkander in een bundel?

Over een paar maanden hoop ik voor *Nederland* gereed te komen met een opstel over Milton. Zoolang ik de litteratuur over dat onderwerp niet althans gedeeltelijk doorgeworsteld ben, kan ik U alleen kleinigheden beloven.

Ik hoop maar, dat ik laatst niet indiskreet was, toen ik zoo grifweg uwe uitnoodiging voor de Witte Societeit aannam. Het schenke U althans éénige voldoening, dat gij mij een alleraangenaamst twaalf uurtje bezorgdet.

Dezer dagen ging ik in het Odéon alhier *les Inutiles* zien vertoonen, van Edouard Cadol, een élève van George Sand. Een voortreffelijk stuk, en dat bijzonder geschikt zou zijn, dunkt mij, voor het ‘Nederlandsch Tooneel.’

1 [*Benijd en beklaagd.*]

De tegenwoordige vertooning in het Odéon is eene reprise. De komedie werd geschreven in 1868, en toen meer dan twee honderd malen achtereen in het Théâtre Cluny gegeven.

Wie is in Den Haag de jonge dichter X? Deze heeft mij willen belezen, eene aankondiging te schrijven van zijne eerstelingen. Ik heb voor de uitnoodiging bedankt.

Meer smaak vond ik in de mededeeling van een ander Hagenaar, den heer C. Van Tiel, leeraar voor het Engelsch aan uw H.B.S. Deze zond mij ter lezing het eerste gedeelte zijner engelsche vertaling van mijn opstel over Dante. Ik twijfel (onder ons) of het gelukken zal, daarvoor plaats te vinden in een Engelsch tijdschrift; maar dit verkleint de innemende bedoeling niet.

Ik herhaal, dat *les Inutiles* mij als geknipt toeschijnen voor het tooneel in Nederland. Doch mogelijk weet gij dit even goed als ik, en bestaat er reeds eene hollandsche vertaling van.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 13 Maart 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Laat mij U nog eens opzettelijk mogen bedanken voor het genoegelijk paar uurtjes, die ik heden voor drie weken te uwent mogt doorbrengen. Het was eene regt aangename gewaarwording, U zoo wèl te zien, U en den heer Bosboom. Dank ook voor uwe hartelijke brief-

kaart van heden voor acht dagen. Gideon had de opmerking gemaakt, dat men zeer wel Uzelve voor de schrijfster van het opstel over mij in den *Gids* had kunnen houden; en wanneer ik alleen let op uwe vriendschap voor mij, dan prijs ik de juistheid van zijnen inval. Anderen hebben Mr. Quack genoemd, op grond dat zijne schrijfwijze eenige overeenkomst met die van Hasselaar vertoont. Het is echter duidelijk, èn dat C. Hasselaar mij eene warme genegenheid toedraagt, èn dat hij volstrekt onbekend wil blijven; want er is in Nederland niemand die zoo heet, dien leeftijd bereikt heeft, en zoo de pen weet te voeren. Dit is, om U de waarheid te zeggen, het eenige wat mij in het opstel niet bevredigt. Ik zou het nòg aangenamer gevonden hebben, zoo aan den voet van het artikel de naam te lezen had gestaan van een algemeen bekend auteur. Doch met reden zult U beweren, dat ‘le mieux’ de vijand is van ‘le bien’, en ik tevreden moet wezen, door een zoo bevoegd en zoo onpartijdig persoon, met zoo veel erkenning en zoo veel ingenomenheid te zijn beoordeeld.

Eergisteren bezocht ik de Réville's, in hunne nieuwe parijsche woning, en bragt hen uwe groeten en uwe gelukwenschen over. De fraaije schilderij van uw echtgenoot bekleedt de eereplaats in hun salon.

De mooije Maartsche dagen hebben ons in een oogwenk den barren winter doen vergeten. Uit de couranten zie ik, dat ook in Nederland de lente met kracht is komen opzetten. Zoo U van dit verleidelijk weêr gebruik maakt om naar Amersfoort te gaan, wil dan mijne beleefde groeten aan jufvrouw Hasebroek overbrengen s.v.p.

Mijne vrouw en mijn zoon bevelen zich met mij

in uwe en uws echtgenoots vriendschappelijke herinnering.
Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 21 Maart '80.

Waarde Heer Ten Brink,

Gij hebt gelijk. Het opstel over *Aspasia* staat in het 3^{dc} deel uwer Haagsche Bespiegelingen, en dat deel is in mijn bezit, dank zij uwe toezending. Komt dus mijn rotterdamsch korrespondentje op de zaak terug, dan verwijs ik haar naar uwe aankondiging. Zeer verpligt intusschen, dat gij zoo vriendelijk waart mij opmerkzaam te maken.

Dank ook voor het *Zondagsblad*, waarin uw opstel over den Letterbond voorkomt. Uw aanbod, het goede denkbeeld af te staan, is zeer edelmoedig; maar ik vrees bijna, dat er geen gebruik van zal gemaakt worden. Onze landgenooten schijnen te vinden, dat het oogenblik nog niet gekomen is, en zoolang de nood niet dringt, reppen zij zich niet.

Voor *Nederland* heb ik een stukje over Justus van Maurik in portefeuille. Een aankondiging van Prof. van der Vlugt's intreerede is in de maak.

Ik meen te kunnen verzekeren, dat het opstel in den *Gids* over mij, niet van mr. Quack is. Eigenlijk wilde ik wel, dat zijn naam of een andere, even goed klinkende, er onder stond. Want het eenige wat mij verdriet

is, dat het artikel, hoe streelend ook voor mijn eigenliefde, niet onderteekend is door een bekend persoon. Ik stel mij voor, dat Van Vloten, in het eerstvolgend nummer van den *Levensbode* den zich noemenden Hasselaar, die de moderne theologen te modern vindt (in plaats van nog niet modern genoeg), behoorlijk de les zal lezen. Mogelijk krijgt de *Gids* zelf dan óók zijn deel. Arme *Gids!* Ik heb het er in mijne recensie der Nederlandsche tijdschriften van 1878 waarlijk niet naar gemaakt, door de redaktie 'en amitié' genomen te worden.

Ik vond uw naam in het *Handelsblad* onder de namen van hen, die Sarah Bernhardt eene feestelijke ontvangst in Nederland bereid hebben. Gij hebt daar wèl aan gedaan. De geestdrift der Amsterdammers zal anders wel een weinig bekoeld zijn, door het voorgevallene bij het vertoonen van *Phèdre.* Het verwondert mij, dat Saartje niet de voorkeur gegeven heeft aan *Andromaque.* Zij zelve speelt de titelrol verrukkelijk mooi, en dan had jufvrouw De Groot die van Hermione kunnen vervullen.

Jufvrouw 'Groots' noemt haar Jean Aicard, in zijne *Visite en Hollande.* Dr. Van Hamel, hier, zond mij dat boekje ter lezing. Het is niet veel zaaks, dunkt mij, en lijkt wel eene reeks digestie-visites in rijm en onrijm, door den schrijver afgelegd bij de personen in Nederland, die beleefd voor hem waren. Van *Miette et Noré* wordt veel goeds gezegd; doch dit nieuwe werk kwam mij nog niet in handen. Ik bezit alleen van Aicard *la Chanson de l'Enfant* en *Poëmes de Provence.*

Met vriendschappelijke groeten

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 13 April 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Hartelijk dank voor de toezending van uw *Raymond* en hartelijk geluk gewenscht met den behaalden triomf. Met klimmende belangstelling las ik gisteren uw verhaal in één adem uit. De drie eerste gedeelten, en het voorspel, zouden andere schrijvers of schrijfsters in Nederland U misschien kunnen nadoen; maar in het 4de, 5de en 6de gedeelte zijt gij in uwe volle kracht en ongeevenaard. Het is een benijdenswaardig voorregt, sommige der breedste aandoeningen van het menschelijk gemoed, den strijd tusschen een vader en een zoon, dus te kunnen schetsen, en dit te kunnen op een leeftijd en in weerwil eener gezondheid als de uwe. Ik durf voorspellen, dat U aan dit boek groot genoegen beleven zult, en het publiek zich niet minder bekoord zal toonen door de orde van gevoelens waartoe U het opheft, dan door de zorg en de liefde, aan taal en inkleeding besteed.

Verschoon dit ongevraagd advies. Onder den verschen indruk van het gelezene moest het mij van het hart.

Met onze eerbiedige groeten, en mijn dank aan den heer Bosboom voor zijn vriendelijk schrijven,

Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Th.W. Vrolik, te Rotterdam.

P a r i j s, 1 Mei 1880.

Mejufvrouw,

Toen ik aan het hoofd van uw briefje van 12 Februarij die uitvliegende vogeltjes zich reppen zag, stelde ik mij voor, dat gij onafhankelijkheid tot iederen prijs in Uwe banier geschreven hadt; en in stilte wenschte ik U toe, dat gij die leus eerlang ontrouw mogt worden. Doch uit de aankondiging van uw naderend huwlijk bespeur ik, dat mijne bezorgdheid overbodig, en uwe eigen groene jeugd (wat intusschen méér gebeurd is), ruim zoo verstandig was als mijn rijpe leeftijd. Er blijft mij dus niets over, dan U met de aanstaande verandering in uw lot van harte geluk te wenschen, en, gelijk ik mij bij dezen verstout te doen, litteratuur of geen litteratuur, mij aan te bevelen in uwe vriendschappelijke herinnering. Geloof mij, met de meeste onderscheiding en met mijne beleefde groeten aan uwen aanstaanden echtgenoot,

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 1 Mei 1880.

Waarde Heer Ten Brink,

Eindelijk en ten laatste is er weder eens een fotografie van mij gereed gekomen, en ik haast mij, met een aan-

gename haast, tot afdoening eener reeds te lang verzuimde schuld, U daarvan een exemplaar aan te bieden. Zij is genomen naar eene teekening van 1866 of daaromtrent. Daar ik er in dien tusschentijd niet mooijer op geworden ben, en niemand er prijs op kan stellen, mij op zijn onvoordeeligst te zien, heb ik aan deze 'reproduction' de voorkeur gegeven. De gelijkenis is, geloof ik, zoo goed als zij zijn kan. Tevens hierbij voor *Nederland* (die aankondiging der dissertatie van Van der Vlugt scheen mij bij nader inzien voor *Nederland* ongeschikt, en ik zond haar daarom aan den *Gids*, die buitendien aanspraak had op eene kontra-beleefdheid) het eerste gedeelte van mijn opstel over Milton. Het tweede gedeelte, ongeveer van gelijken omvang, voor een volgend nummer. Onder het zamenstellen heb ik mijzelven eenen andermaal verwenscht, dit onderwerp ter hand genomen te hebben. Milton is niet, als Homerus of Dante, een gesloten boek voor wie niet wat Grieksch of wat Italiaansch verstaat. Alle Nederlanders lezen tegenwoordig Engelsch, en er bestaan over Milton zoovele uitstekende engelsche, fransche, duitsche boeken of studien, dat ik eigenlijk niet regt weet, om welke reden ik mij ben gaan mengen in dat koor. Of liever, ik heb het misschien te veel om mijzelven, te weinig om mijne lezers gedaan; en daarvoor word ik nu gestraft. Ook mag ik mij misschien troosten met de gedachte, dat er Nederlanders gevonden worden, die over Milton druk medepraten, maar hem niet gelezen hebben. Voor dezulken althans kan mijn opstel van nut zijn.

Ik zie verlangend uit naar het slot uwer *Familie Muller Belmonte* en feliciteer U met het voornemen, eene neder-

landsche literatuur-geschiedenis na 1550 te gaan schrijven. Hetgeen Prof. Moltzer daarover in den laatsten tijd leverde getuigt van vlijt, maar tegelijk van gebrek aan algemeene inzigten. Kunt gij U vereenigen met hetgeen Dr. Doorenbos van tijd tot tijd over onze litteratuur der 17de eeuw loslaat? Ik voor mij geheel en al. Alleen zou ik willen, dat gij en hij nog een weinig hooger opklomt. Onze nieuwere litteratuur-geschiedenis, dunkt mij, begint eigenlijk bij Erasmus, den vader der nederlandsche renaissance. Dat Erasmus alleen in het latijn geschreven heeft, dit moest voor ons geen verschil maken. Onze groote filologen der 17de en 18de eeuw deden meerendeels hetzelfde. Die filologen, met Erasmus aan de spits, en dan (niet te vergeten) de populaire reisverhalen onzer oude zeevaarders, - Linschoten, Barendsz, Houtman, Le Maire junior, Bontekoe, P. van den Broeke en zoo vele anderen in *Begin en Voortgang*, - ziedaar twee elementen waaraan nog niemand in onze litteratuur-geschiedenis regt liet wedervaren, en zonder welke geen nieuwere nederlandsche litteratuur-geschiedenis kompleet is.

Doch ik hoor U reeds antwoorden, dat gij het volkomen met mij eens zijt. Help ons, bid ik u, verlossen van de pedanterie in dit vak, en gij zult een kostelijk werk verrigten.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 8 Junij 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik word verrast door de ontvangst van een netgebonden exemplaar van *Raymond den schrijnwerker.* Mag ik U voor die toezending mijn opregten dank betuigen? In dit frissche pakje ziet het boek er zoo jeugdig uit, dat men dubbel moeite heeft aan de vele en moeijelijke campagnejaren van de schrijfster te gelooven. Het is voorwaar geen wonder, dat uw verhaal de harten der Nederlanders steelt. Men gevoelt onder het lezen, dat de strijd der denkbeelden, door U geschilderd, een hoofdstuk uit uwe eigen levensgeschiedenis vormt, en het boek om die reden zoo *con amore* geschreven is.

Dank voor uwe belangstelling in mijn weder optreden als medewerker van den *Gids*. Uit een artikel in het weekblad de *Amsterdammer* zie ik, dat men mij verdenkt, mr. Van der Vlugt voor het lapje te hebben willen houden. Daaruit moet ik opmaken, dat mijne recensie niet gelukkig uitgevallen is. Onder de jongeren in Nederland stel ik jufvrouw Opzoomer en mr. Van der Vlugt onvoorwaardelijk bovenaan. Hij zou misschien niet zulk een fraai karakter kunnen teekenen als dat van Reinout uit *In dagen van strijd*, doch wat aangeboren talent van schrijven betreft, overtreft hij jufvrouw Opzoomer ver. De bladzijden, die ik uit zijne dissertatie aanhaal, leveren daarvan het bewijs dunkt mij. Mogelijk heeft de ingenomenheid met zijn persoon, waarvan mijn stukje in

den *Gids* getuigt, bij sommige andere jongeren, die hem zijn voorspoed misgunnen, kwaad bloed gezet.

En nu is ook Cremer overleden! zoo kort na De Jonge en Eelco Verwijs. Kent U onder het opkomend geslacht der nederlandsche auteurs iemand, die hem op waardige wijze vervangen kan? Ik niet. Dezer dagen maakte ik hier persoonlijk kennis met Jean Aicard en las ik Aicards provençaalsche dorpsvertelling *Miette et Noré.* Zijn persoon en zijn boek deden mij telkens aan Cremer denken. Ook Aicard bezit een buitengewoon talent van voordragen. Ok hij munt uit in het schilderen van het dorpsleven. Ook hij heeft in zijn voorkomen iets tengers en teêrs, dat zeer goed overeenkomt met de voorstelling, die men zich van een dichterlijk man uit Cremer's school vormt.

Heeft uw echtgenoot welligt een vliegreisje naar Amsterdam gemaakt, om de eene of andere voorstelling der Meiningers te gaan bijwonen? Met groot genoegen lazen wij in de *Kunstbode* zijne herinneringen van het haagsch en delftsch vandalisme, veertig jaren geleden door kerkmeesters gepleegd. Gelukkig dat zijne teekening ten minste nog den aanblik van dat delftsche koorhek bewaard heeft. Ik wenschte wel, dat de *Kunstbode* dikwijls zulke bijdragen beheldsde. In den regel is het blad erg archief-achtig, en meer een bode van dorheid dan van kunst.

Mijne vrouw en mijn zoon verzoeken mij U en den heer Bosboom hunne eerbiedige groeten aan te bieden. Zoo het niet onbescheiden was, zou ik er bijvoegen: wij houden ons aanbevolen voor een prettigen brief.

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 4 Julij 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Zoo U mij zes weken of eene maand tijd laat, dan zal ik van uw *Raymond* zeer gaarne eene aankondiging schrijven. Op dit oogenblik zit ik aan een studietje over Elize van Calcar, die, evenals jufvrouw Hasebroek, een jaar geleden, tot mijne oude schulden behoort. Geen van Elise's werken afzonderlijk heeft mij ooit buitengewoon kunnen bekoren; doch nu ik de geheele verzameling, van *Hermine* tot *Eigen meester blijven* (dertig jaren liggen tusschen die twee verhalen!) nog eens overlees, rijst de schrijfster. Zelfs zou ik het billijker gevonden hebben, zoo men *haar* tot eerelid van Letterkunde benoemd had, dan jufvrouw Opzoomer, die in den laatsten tijd niet vooruit gegaan is. Haar stuk over den *Kampf um Rom* ten minste, vind ik ongepermitteerd van stijl. Nu, zoodra ik met Elize gereed ben, ga ik uw *Raymond* herlezen.

En is nu waarlijk de kleine freule V.R. al mevrouw R. geworden, en moeder van een zoon, en uw gastvrouw! Wij verzoeken U, mijne vrouw en ik, HEd. en haren echtgenoot onze beleefde groeten aan te bieden. Wel zeker herinneren wij ons dat aangename dagje op Heischoten, in 1864 of 1865, toen Gideon den tuin rondreed op den hit, en wij jufvrouw Hasebroek plaagden met de bekentenis, dat zij ‘tegenwoordig *zelfs* geen hartjes meer bakte,’ zooals vroeger te Breda, en de heer

V.R. 's avonds het geheele gezelschap per as naar het naastbijgelegen spoorwegstation transporteerde. In den afgeloopen winter spraken wij druk over dat bezoek te Heischoten, met den jongen V.R. hier, die tot ons leedwezen naar Brussel vertrokken is; want wij vonden zijne bezoeken heel aangenaam, en vleijen ons, dat zijne liefde voor de kunst hem over eenigen tijd wel weder naar Parijs zal trekken.

Uwe liefde voor *Lucifer* doet mij vreezen, dat de laatste bladzijden van mijn opstel over Milton U niet voldaan zullen hebben. Helaas, 'mon siège était fait' en de drukproef reeds verzonden! Ik hoop nu maar, dat het mij gelukt is, U tot andere gedachten te brengen, en zoo niet, dat dit verschil van gevoelen geen vermindering van vriendschap na zich slepen zal.

Het verheugt ons, U naar genoegen buiten te weten, met uw echtgenoot, ten huize van hartelijke vrienden. Met vele en vriendelijke groeten van ons drieën

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

B a a r n , 10 Augustus 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Geheel onverwachts hebben wij het plan opgevat en volvoerd, eenige dagen in Nederland te komen doorbrengen. Wij bevinden ons te Baarn, bij Utrecht, in het logement villa Dalhof, waar wij zeer naar onzen

zin zijn. U schreeft ons zoo veel liefs van Dijnselberg (nog in uw laatsten van 4 Augustus, die ons te Parijs bereikte en erkentelijk genoten werd), dat het U niet bevreemden mag, zoo wij dezelfde bekoorlijke landstreek tot doel van onzen pelgrimstogt kozen.

Ons plan is, tot vrijdag 20 Augustus, wandelingen makend en goede vrienden afwachtend, hier te blijven; en daarna, over Amsterdam (zaterdag 21 Augustus) via Brussel naar Parijs terug te keeren.

U te verzoeken, ons hier te Baarn een bezoek te komen brengen, dit durven wij niet. Maar mogen wij *zondag 22 Augustus*, een kopje koffie komen drinken bij *U*, aan de Veenlaan? Dit zou ons uitermate welgevallig zijn. En is het Mauritshuis zondags te zien? En staat het oningewijden vrij, een kijkje te gaan nemen van het nieuwe kasteel van baron Van Wassenaar? Onze drieledige wensch zou zijn: U en den heer Bosboom te zien, onder het geleide van uw echtgenoot het Mauritshuis, en onder uw beider geleide het kasteel Wassenaar. Wat dunkt U hiervan? en hoe strookt dit, of zou het strooken, met uwe Hoornsche expeditieplannen? Laat ons dit van U mogen vernemen s.v.p.

Deze week verwacht ik hier, in mijne Baarnsche afzondering, de drukproef mijner aankondiging van uw *Raymond*, tevens aankondiging van uw *Langs een Omweg*, waar ik een oud zwak voor heb. De kopij bevindt zich in handen van Loman, die het stukje in het September-nummer van *Nederland* wenschte te plaatsen. U zult hoop ik, tevreden over mij zijn.

Met vele, vele groeten van mijne vrouw en van mijn zoon, voor den heer Bosboom en voor Uzelve,

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 1 September '80.

Waarde Heer Ten Brink,

Er is geen kwestie van nalatigheid in het schrijven, uwerzijds. De schuld ligt veeleer aan mij. Maar ik ben drie weken van huis geweest, en kan eerst heden aan het afdoen mijner achterstallige korrespondentie beginnen. Laat mij met de deur in het huis mogen vallen en zeggen, dat het schema uwer *Schitterende Carrière* mij onberispelijk toeschijnt. Het zal de schuld van uw kader niet zijn zoo de roman niet goed uitvalt. Een aantal toestanden wachten slechts op een hunner waardige behandeling. In uwe plaats ging ik maar dadelijk aan het werk.

Mijn éénige bedenking is, dat ik de carrière van Jkhr. Van Reelandt niet schitterend genoeg vind. In onze eeuw moet men het minstens tot *minister* brengen, vooral bij Buitenlandsche Zaken, en in Nederland. Mogelijk bezie ik de zaak te zeer uit een indisch oogpunt; maar (te Batavia krielt het van veel hooger ambtenaren) een referendaris in de litteratuur, maakt op mij niet den indruk, een persoon te zijn, die een hoogen prijs uit de loterij des levens getrokken heeft. Ziet gij geen kans Van Reelandt tot Excellentie te bevorderen? hem te laten deelnemen aan een europeesch kongres, al was het maar over scheepvaart- of spoorwegwetten of over telegrafie? Zijn verloochenen van Suze zou daardoor begrijpelijker worden. Een diplomaat (zal de lezer denken), een diplomaat, die konferenties houdt met Bismarck en

Disraëli, kan inderdaad, welstaanshalve, niet voor den dag komen met eene vrouw, die sedert korter of langer zijn maîtres geweest is.

Ik heb een kleine veertien dagen te Baarn doorgebragt, bij Utrecht, en ben ook even in den Haag geweest (eenige uren maar, om Oud-Wassenaar te zien); daarna een dag of wat te Brussel, ter eere van den historischen Ommegang. Oud-Wassenaar is buitengewoon, en doet den architekt Muijsken alle eer aan. Brussel, anders zoo stil, was ditmaal onherkenbaar levendig. Het Baarnsche Bosch, dat ik in dertig jaren niet terug gezien had, heeft mij zeer bekoord.

Voor het September-nummer van *Nederland* gaf ik eene aankondiging van Mevr. Bosboom's *Langs een Omweg* en *Raymond de Schrijnwerker.* Zal ik ook voor het Oktober-nummer iets kunnen geven? Ik zal mijn best doen, doch durf in de eerste dagen niets beloven. Door het van huis gaan, ben ik met mijn werk ten achteren geraakt. Bovendien moet ik deze maand verhuizen. Mijn nieuw adres, te rekenen van 1 Oktober a.s., *9 Rue de Médicis.*

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 12 Septembsr 1880.

Waarde Heer Ten Brink,

'Lams Menist' is eene uitdrukking van Aagje Deken in een harer haagsche brieven van 1800, of daaromtrent,

aan Hendrik Vollenhoven te Amsterdam. Frijlink gaf die brieven indertijd in het licht, omstreeks 1865. Ik gebruikte ze in 1864, in handschrift, voor een opstelletje in den Volks-Almanak. Aagje wil zeggen, dat Betje en zij, ontgoocheld door de gebeurtenissen, in het politieke geheel en al onverschillig geworden waren. Er bestond toen te Amsterdam eene afzonderlijke doopsgezinde gemeente, waarvan Aagje in hare jeugd lid geweest was, en die in 'Het Lam' vergaderde. De woordspeling, die Aagje zich veroorloofde, is aardig. Men zou dit niet achter haar gezocht hebben. Doch zij is met de jaren geestiger geworden, onder den invloed van Betje.

Van Vloten, voor de aankondiging van wiens boekje ik U zeer mijn dank betuig, stelt de verhouding tusschen die twee vrouwen verkeerd voor, dunkt mij. Doch het is thans het oogenblik niet, daarover in het openbaar met hem te redetwisten.

Dank ook voor uwe recensie van Van Oort's roman. Uwe citaten vind ik zeer frisch, en met U hoop ik, dat Van Oort blijken zal, eene aanwinst voor onze letteren te zijn.

Wilt gij eene derde dankbetuiging aan mij verdienen? Doe dan het volgende s.v.p.

Aanstaanden donderdag, 16 September, wordt mevrouw Bosboom-Touissant 68 jaar, en gij zoudt ons, mijne vrouw en mij, een bijzonder groot genoegen doen, zoo gij een Haagsch bloemist wildet opdragen, in den ochtend van dien dag, haar namens ons een bouquet te bezorgen: zoo bescheiden of zoo fraai, als de man in staat is, voor den ingesloten prijs te leveren. Onze kaartjes, met een van onzen zoon er bij, gaan hiernevens.

Ik herhaal dat gij ons zeer verpligten zoudt, door U wel met dit boodschapje te willen belasten. Het zal uwerzijds een goed, meer dan dat, een grootmoedig werk zijn. Aan *U* althans zal het dan niet liggen, zoo sommige misverstanden niet uit den weg geruimd worden.

Nog iets. Ik meen *zeker* te weten, dat donderdag 16 September de dag is. Doch dwalen blijft menschelijk. Kunt U *in loco* het punt nog eens van te voren onderzoeken, voltooi dan uwe beleefdheid, door dit er nog *bij* waar te nemen.

Beschaamd over mijne vrijpostigheid, van uwe hulpvaardigheid overtuigd, met vriendelijke gevoelens,

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 13 September 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Inderdaad, U zoudt een recensent plaisier in zijn vak doen krijgen! Het *was* mij een genoegen, uwe twee laatste boeken, nadat ik ze gelezen en herlezen had, nog eens rijpelijk te overdenken, en in verband met uw *Majoor Frans* mij van hunne zamenstelling en hunne beteekenis rekenschap te geven. Daar kwam de aangename prikkel bij, mijne gedachte in een vorm te gieten, uw voorbeeld waardig. En alsof die twee genoegens nog te weinig waren, word ik ten overvloede beloond door uw prettigen brief!

U zijt niet hoovaardig op uw talent; ik ben het niet

op mijne wijze van kritiseren. Integendeel gevoel ik bij elke nieuwe proeve, dat er eene oneindige kunst vereischt wordt om in den geest van een kunstwerk waarlijk door te dringen, en de volmaaktheid ook dáárin onbereikbaar is. Van ons beiden ben ik de verpligte, die elk goed of bruikbaar denkbeeld in mijne recensie, te danken heb aan uw werk.

U gewaagt van mijne ironie, doch wendt geen pogingen aan, mij van dat euvel te genezen. Is dit, omdat gij haar als een onverbeterlijk gebrek beschouwt en het boter aan de galg zou zijn? In dat geval moet U één uitzondering toelaten. Uw geloof aan eene eeuwige jeugd, aan gene zijde van het graf, is mij heilig. Toen in Guizot's laatste levensdagen zijne dochter op een avond, bij het heengaan als naar gewoonte hem goeden nacht kussend zeide: 'Adieu, mon père!' verbeterde hij haar met een glimlach: 'Au revoir, ma fille!' Ook voor mij lost het leven zich niet in een: 'Vaarwel!' maar in een: 'Tot weerziens!' op. Te dien aanzien verbied ik mijne wijsbegeerte, den baas te spelen over mijn gemoed.

Van ons togtje naar Oud-Wassenaar kan ik U niets dan aangenaams vertellen. Wij hadden het voorregt, dat de familien A. Pierson, A. Gildemeester, en Van Rees Jr. (Marie De Génestet), allen te Scheveningen gelogeerd, ons vergezelden. Drie rijtuigen vol. De heer Muijsken was de beleefdheid zelve; de heer Oudermeulen zeer voorkomend.

Mijn indruk van het kasteel was, dat ik in het moderne Nederland nog nooit iets zoo fraais gezien heb, en Muijsken de meest mogelijke eer van zijn werk heeft. Van de ligging der plaats is uitnemend partij getrokken. Van achteren is het kasteel naar het oude hout gekeerd; van voren is

het uitzicht, door het afgraven eener duin aanmerkelijk verbreed. Het kasteel heeft een deftig en rustig voorkomen, zooals bij een groot landgoed behoort. Mr. Groen zou er zich op zijne plaats gevoeld hebben. De stijl, van buiten, is die der oud-nederlandsche renaissance, ook bewaard in sommige vertrekken. Daarentegen is een groote vestibule, die van binnen het middenpunt vormt, bijna pompeïaansch, evenals eene groote wit marmeren trap, met twee opgangen. Het hooge plafond van de vestibule moet nog beschilderd worden. De kolommen, waarop eene omgaande galerij rust door het plafond overwelfd, zijn van gekleurd marmer. Dit geheele voorhuis, waaraan veel zorg besteed is, heeft een lagchend aanzien en vormt in zich zelf een feestzaal.

Sommige vertrekken, zooals de dagelijksche eetkamer, zijn middeneeuwsch vlaamsch: eikenhout met tapijtwerk. Andere, zooals het salon, vertoonen den Louis XVI stijl. Wij zagen ook de groote tuinkamer (met een vriendelijk uitzigt in de bloemen), een snoezig boudoir van mevrouw, een gezellig bureau van mijnheer, eene vredelievende biljard- en eene rustige leeskamer. Met verwonderlijk veel smaak zijn al deze vertrekken, overeenkomstig Muijsken's eigen aanwijzing gedekoreerd en gemeubeld. Het geheele kasteel is eene schepping van hemzelven, en het was een waar genoegen, door den uitvinder van al dat moois, wiens persoon een regt aangenamen indruk maakt, te worden rondgeleid en ingewijd. Ik ben uw echtgenoot *zeer* verpligt, mij met den heer Muijsken in kennis te hebben gebragt. Wij vonden hem en zijne kunst eene dubbele acquisitie. Bij gelegenheid nogmaals onzen dank s.v.p.

Het was in den namiddag, dat wij naar Oud-Wassenaar reden. 's Morgens, van tien tot twaalf, leidde Simon van den Berg ons in het Mauritshuis rond. Wat al fraaije zaken op één dag! Had het maar mogen wezen, dat wij ook U en den heer Bosboom ontmoet hadden, er zou aan ons Haagsche dagje niets ontbroken hebben.

Met U hoop ik, dat Simon van den Berg uit Drenthe eenige fraaije schapen zal medebrengen. Ik zou wel lust hebben, óók eens naar die vermaarde heiden te gaan zien. Wie weet, een volgend jaar. Maar dan komen wij toch éérst in den Haag.

En nu zijn wij aan het verhuizen - van 147 Boulevard Saint-Michel naar *9 rue de Médicis.* Primo October hopen wij over te zijn. Niet waar? U zult ons aan ons nieuwe adres niet vergeten.

Ontvang met uwen echtgenoot de eerbiedige groeten van mijne vrouw en mijn zoon, en geloof mij steeds

Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 14 September '80.

Waarde Francisca,

Laat mij U allereerst mogen bedanken voor de toezending van Thijm's gedichtje, dat inderdaad ongemeen fraai is. Nergens vond ik het in druk. Uw afschrift heeft dus voor mij dubbele waarde.

Eigen meester blijven zult gij ontvangen hebben, hoop ik. Evenmin als in de meeste andere boeken van mevr.

Van Calcar afzonderlijk, heb ik in dit, op zich zelf, veel behagen gevonden. Doch van het herlezen harer *gezamenlijke* werken ontving ik den indruk, dat zij eene ongemeene vrouw is. Dank daarom dat gij mij in de gelegenheid hebt gesteld ook met *Eigen meester* kennis te maken. Voor het waardeeren harer zienswijze *en bloc* heeft de novelle waarde.

Ik zond U n° 1-6 van *Yette*, door Th. Bentzon. Heden ontvangt gij n° 7-10. Verder is dit verhaal nog niet gevorderd.

Vele détails van het leven in fransch *West*-Indie, komen met die van het leven in nederlandsch *Oost*-Indie overeen. De lokale kleur moet dus zoo veel mogelijk behouden blijven, uwe lezers zullen daar prijs op stellen, en er U erkentelijk voor zijn.

De stijl zal U niet ergeren, zooals die van *l'Impasse des Couronnes.* Mevrouw Bentzon - die gij als medearbeidster der *Deux Mondes* U welligt herinnert, - schrijft eene natuurlijke soort van fransch. Zij behoort meer tot de ideale school, dan tot de realistische of naturalistische.

Wij hebben eene aangename herinnering van ons verblijf te Baarn overgehouden, en het deed mij veel genoegen, Caroline en U, al was het voor kort, weder eens te ontmoeten.

Mevrouw Bosboom wordt deze week 68 jaar. Zij schreef mij zeer vriendelijk over mijne aankondiging harer laatste novellen in *Nederland*, hoewel ik toch inderdaad niets goeds van haar gezegd heb, dat zij niet ruimschoots verdient.

Met onze hartelijke groeten, ook aan Caroline,

De Uwe.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 23 Oktober 1880.

Waarde Heer Ten Brink.

Beklaag mij, want ik heb al de kwellingen eener verhuizing moeten doorleven! Feliciteer mij, want ik ben nu weder op orde, en mijne nieuwe woning is aanmerkelijk confortabler dan de vorige.

Vóór alles moet ik U nog eens opzettelijk bedanken voor het bezorgen van dat bouquet aan mevrouw Bosboom. De volle helft der eer, die ik daaraan beleefd heb, sta ik U gaarne af. Mevrouw B. weet blijkbaar niet, dat de bloemen, wier buitengewone schoonheid zij roemt, haar door U gebragt werden. Ik bid U, doe mij een middel aan de hand om haar dit op zulke wijze mede te deelen, dat de vroegere betrekking tusschen haar en U hersteld worde.

Dank ook voor de toezending van het *Zondagsblad.* Zeker verdienen de door U aangehaalde verzen van Maupassant en niet minder zijne 'Wilde Ganzen', eene plaats in de eerstvolgende nieuwe uitgaaf van *Perles.* Maar draag toch zorg, zoo het in uwe magt staat, dat ook Musset daarin opgenomen worde! Haast gemakkelijker kan ik mij *Aballino* zonder den *Bandiet*, voorstellen (neen, veel gemakkelijker!) dan een bundeltje *Perles de la poésie française contemporaine* zonder Musset. Jammer dat François Coppée hem dezer dagen belagchelijk maakte door met valsche sentimentaliteit, in la Maison de Molière, hem 'rossignol trop tôt tombé du Nid' te noemen. Die Coppée maakt mij soms zenuwachtig.

Ik zit in het *Handelsblad* een verslag der Tentoonstelling van Levende Meesters te lezen, nu onlangs te Amsterdam gehouden. Waarom toch noemt men die heeren en dames levende meesters? naar de aanmerkingen van den recensent te oordeelen, zijn het veeleer doode of halfdoode menschen. En waarom reikt men hun medaljes uit, en niet aan de letterkundigen? Gij moest daarover eens een stukje schrijven in het *Zondagsblad.* Waarom wordt een landschapschilder van den tweeden rang, als N., tot ridder van den Nederlandschen Leeuw benoemd? Omdat hij getrouwd is met een dochter van wijlen den minister X.? Maar de oude heer X. was ridder van zoo vele orden, dat de familie, dunkt mij, daar voor meer dan één generatie genoeg aan had. Enfin, de letteren zijn nu eenmaal in Nederland niet populair; en gij en ik, waarde heer, wij zullen zonder medaljes en zonder ridderorden ten grave dalen.

Onze beste kans is, dat men evenals voor Cremer, eene bank over ons oprigt in de Scheveningsche boschjes. Dan kunnen de Nederlanders op ons gaan zitten, en ons warm houden.

Ook over die bank moest gij eens een artikeltje schrijven, en over het verkiezen van die bank boven eene fontein. Dit zijn van die nationale karaktertrekken, die mij steeds amuséren.

Doch het is zondag, en ik mag den eersten dag der week niet door satiren ontheiligen.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 9 November 1880.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik heb verdiept gezeten, en zit nog verdiept in de Sonnetten van Shakespeare, die ik beproeven wil toe te lichten (wat den vorm betreft), uit de Sonnetten van Hooft, en (wat den inhoud aangaat) uit sommige van Shakespeare's eigen tooneelstukken.

Daaruit moogt U opmaken, dat het met de bezigheden in de nieuwe woning al weer zoo gaat als met die in de oude. Wij zijn, nu wij de verhuisdrukte voor goéd achter den rug hebben, met ons tegenwoordig appartement zeer te vreden. ‘On le serait à moins’, al is klimmen de boodschap: vijfde verdieping, één honderd zeventien treden boven den beganen grond. Maar drie ruime kamers aan de straat, met een fraai uitzigt in den Jardin du Luxembourg, maken alles goed.

Toen ik uwe vriendelijke letteren van 7 Oktober ontvangen had, verbaasde het mij niet, ze 8 Oktober door eene bijlage te zien volgen. De hiaat was zoo tastbaar, dat ik de dingen, die komen zouden, rustig afwachtte. Er is vooreerst geen spraak van, dat mijn opstel over uwe jongste novellen herdrukt zal worden. Maar, komt die tijd, dan vraag ik bij voorbaat verlof, in een *Naschrift* melding te mogen maken van uwe anti-kritiek. Het zou voor het publiek eene goede les zijn, uit uwe eigen woorden te vernemen hoe flink tegelijk en hoe humaan

aanmerkingen op uw werk door U opgenomen worden. Wilt U mij daar vrijheid toe geven?[1]

Mijn *Moderne Predikant* is geen konfessie. Integendeel, ik tracht in dat verhaal (U gedeeltelijk reeds bekend, want het is slechts eene voortzetting van het fragment der *Bruce's* dat ik uit Indie meebracht en waarover ik uw oordeel inriep) een objektieve voorstelling te geven van hetgeen mij toeschijnt de sterke en de zwakke zijde der moderne theologie geweest te zijn.

Gideon gaat élève-étranger van de hier gevestigde Ecole des Chartes worden, waar jongelui die gaarne in oude boeken en dokumenten snuffelen, een opleiding voor archivaris bekomen kunnen. Aan dat vak is ook studie der romaansche talen verbonden, buiten het fransch.

Hij is met die keus zeer tevreden, en *wij* gelooven, mijne vrouw en ik, op die wijze best voor zijne toekomst te zorgen.

En mijne vrouw en Gideon belasten mij met hunne eerbiedige groeten voor Uzelve en voor den heer Bosboom. Van harte blijf ik

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 11 Januarij 1881.

Hooggeachte Mevrouw,

Na U en uwen echtgenoot nogmaals een gelukkig nieuwjaar gewenscht, en nogmaals U bedankt te hebben

1 [Artikel en Naschrift verschenen sedert in deel XI der *Litterarische Fantasien en Kritieken.*]

voor uwe heusche letteren van 21 December jl., kom ik al dadelijk met een verzoek tot U.

Het is, of U de goedheid zoudt willen hebben, nevensgaand blaadje (gekopieerd uit uw schrijven van 9 november jl.) eens in te zien, en, zoo er uwerzijds geen bezwaren bestaan, mij onder terugzending vrijheid te geven, deze anti-kritiek op te nemen in eene noot, aan het slot van mijn laatste opstel over U in het eerstvolgend deeltje mijner *Fantasien*, met het uitgeven of althans het drukken waarvan de nieuwe uitgever mijner werken meer voortgang maakt, dan ik mij had voorgesteld het geval te zullen zijn. (Hoe vindt U dien langen volzin?) Ik zou het aardig vinden, in het publiek te verschijnen *met* uwe weerlegging; en ik zou er niets bijvoegen, dat spreekt, dan een woord van inlichting of opheldering, aan het begin of aan het slot. Doch vóór alles heb ik uwe uitdrukkelijke toestemming noodig.

Wel niet uw jongeheer T. in persoon, maar iemand uit datzelfde litterarisch kringetje heeft mij per brief uitgenoodigd, voor het door U genoemd letterkundig weekblad mede te werken. Doch après coup is mij ter oore gekomen, dat die heeren (gelukkig!) boos op mij zijn, omdat ik in het laatste nummer van *Nederland* heb voorgesteld, die soort van litteratuur op te ruimen, en ons liever op de studie der meesterwerken van het buitenland toe te leggen. Mij evenwel zullen zij niet zoo gemakkelijk van de meening afbrengen, dat onze taal eene voorname oorzaak is van onze mediokriteit, en men een nuttig werk verrigt, door op dit verschijnsel onzer nieuwere geschiedenis de aandacht te vestigen.

De heer M. te Kampen zendt mij eenige afleveringen

van *De Vrije Kerk*, waarin opstellen voorkomen van zijne hand, ook van U. Hij vreest, dat sommige zijner aanmerkingen mij zouden kunnen hinderen, schrijft hij daarbij in een zeer beleefden brief. Die bezorgdheid is ongegrond. Het verheugt mij integendeel, dat dank zijne en mijne liefde voor litteratuur, er althans één punt van sympathie tusschen ons bestaat, en ik voor hem niet volstrekt dood of onvruchtbaar ben. De letteren worden op die wijze méér dan een amusement, daar zij personen zamenbrengen die elkaar anders levenslang vreemd zouden blijven.

Het nieuwe jaar vindt mij verdiept in de dichtwerken van Hooft; en U zult lagchen, wanneer ik U zeg, dat dit geschiedt op aansporing van Quack en ten behoeve van den *Gids*. Het *is* komiek, dat wanneer het 3de eeuwfeest van Hooft's geboorte staat gevierd te worden, men voor den *Gids* een opstel *ad hoc* komt vragen te Parijs. Doch ik heb de zaak vrolijk opgenomen, en er een nieuw kompliment aan Parijs in gezien.

Mijn zoon laat U eerbiedig bedanken voor uwe belangstelling in zijne studien. Hij heeft nu met de Ecole des Chartes voor goed een verbond van vriendschap gesloten.

Mijne vrouw en ik, wij bevelen ons ten zeerste in de vriendschappelijke herinnering van U en uwen echtgenoot. Verblijd ons spoedig weder, bid ik U, met eene proeve van uw aangenaam onderhoud, en geloof mij steeds

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 30 Januarij '81.

Waarde Heer Ten Brink,

Dank voor uw vriendelijke letteren van 24 dezer, en gefeliciteerd met de voltooijing uwer *Novellen-trits!* Heb ik U goed begrepen, dan is uw oogmerk geweest, in dit derde en laatste gedeelte nogmaals een op zichzelf staand geheel te leveren: den strijd van een modernen Pyrrhus en eene moderne Hermione, met op den achtergrond eene even aangeduide Andromaque. Een uitstekend onderwerp! Mijn eenige bezwaar tegen uwe behandeling is het volgende. Uit de lectuur van het *Verloren Kind* is ten slotte voor mij opgerezen het tragisch beeld van Ds. Walker, uit de lektuur van *de Familie Belmonte* het tragisch beeld der rectorsvrouw. Zoo stijgen ook uit *Eene schitterende Carrière* zeer duidelijk de beelden van Arnold en Suze voor mij op; maar ik zou met U willen redetwisten over de vraag, of het tragische beelden zijn. Scherp geteekend, hartstogtelijk, bloedig zelfs, dit zijn ze onmiskenbaar; maar tragisch? Hermione beging eene onvoorzigtigheid, toen zij naar Epirus vertrok; maar het was eene nobele onvoorzigtigheid. Aan Pyrrhus' handen kleefde heel wat bloed, maar zijne liefde voor Andromache, die hem ontrouw maakte aan Hermione, was een held niet onwaardig. Zoo zou men ook Reelandt vergiffenis kunnen schenken, als hij Adèle niet enkel uit berekening had liefgehad. Zoo zou men ook deernis kunnen gevoelen met Suze, als zij

haar beste pand (stijl van Vader Cats) zorgvuldiger had weten te bewaren. Ik erken, dat gij regt hadt, slechts te geven wat gij *wildet* geven; maar ik beweer geen ongelijk te hebben, wanneer ik de oude rectorsvrouw en den ouden predikant poëtischer beelden vind, dan dezen jongen man, en deze jonge weduwe van een dag. Luimige poëzie, - alle vormen laat ik toe, zoo er maar poëzie in zit. Bewijs mij, dat uw Arnold en uw Suze niet slechts zijn ‘deux franches canailles’, niemand kan daaromtrent in twijfel verkeeren, - maar dat zij tevens zijne ‘deux canailles poétiques’; bewijs mij dit, en ik zal erkennen dat het groote publiek, wanneer het (en dit zal ongetwijfeld gebeuren) uwe *Schitterende Carrière* de voorkeur geeft boven de *Familie Belmonte* en zelfs boven het *Verloren Kind* het regt aan zijne zijde heeft. Voor uwe eigenliefde kan het slechts vleijend zijn, dat uw romans tot *zulke* twistvragen aanleiding geven.

Met belangstelling zie ik ook het vervolg van Schimmel's roman in *Nederland* tegemoet, gelijk ik *U* gelukwensch met het succès van het *Kattebelletje.* De hernieuwde kennismaking met uwe fraaije citaten uit Hooft's brieven aan Tesselschade, was mij zeer welkom. In de Warnarkwestie sta ik aan uwe en aan Thijm's zijde. Eene zuiver-archeologische vertooning van het blijspel is ongetwijfeld denkbaar; maar in klein comité, niet voor een gemengd hedendaagsch schouwburgpubliek.

Met vriendschappelijke gevoelens,

Uw dienstvaardige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 23 Februarij '81.

Waarde Heer Ten Brink,

Ziehier, hoe ik, met uw welnemen, gemeend heb best van al te handelen wat betreft uwe hulde aan Victor Hugo.

Dezer dagen ontving ik van den secretaris der Association Littéraire Internationale, Jules Lermina 14 rue Lepic, bijgaande circulaire en eenige exemplaren van bijgaand los blad. Mijn zoon en ik, wij stelden op een dier bladen onze handteekening, en verzonden het aan het opgegeven adres. Voor U is het te laat, vrees ik, om alsnog met goed gevolg hetzelfde te doen. Doch ik knipte uit een uwer brieven uwe duidelijkst leesbare handteekening, plakte die op een der gezonden bladen, schreef er onder: *litterateur hollandais*, en zond het dus ingevulde blad, dat bestemd is, vastgehecht te worden in een band, aan het adres van den heer Lermina. Op die wijze kunt U zeker zijn, dat Hugo, wanneer hij in dat boek gaat bladeren, uwe herinnering tegenkomt.

Dank voor uwe vriendschappelijke letteren van 20 dezer, gisteren ontvangen.

Voor het Maart-nummer van *Nederland* heb ik niets kunnen zenden. Al mijn tijd werd ingenomen door een opstel over de verzen van Hooft, dat Mr. Quack geruimen tijd geleden, mij verzocht aan den *Gids* af te staan. Voor uw April-nummer evenwel zal ik wel weder iets kunnen leveren.

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 12 Maart '81.

Hooggeachte Mevrouw,

Dank voor uwe (als altoos) aangename en welkome letteren van eergisteren. Het gedrag van dien jeugdigen S. vind ik zoo fenomenaal, dat ik het U even zeggen moet. Ik heb in mijn leven ook het een en ander van nederlandsche uitgevers moeten slikken; maar ik ben een man, en zooveel jonger dan U. Beschouw toch, bid ik U, dat heertje niet als een maatstaf! Ik leen uwe boeken aan een twintigjarig Nederlander, hier, die, telkens als hij er een uit heeft, mij om nog een vraagt. Hij heet Bonger. Zijn vader is redakteur van de *Zeepost* te Amsterdam. Hij zelf werd daar opgeleid aan de Handelschool, doch moest om redenen van gezondheid eene praktische betrekking zoeken, en nu werkt hij hier op een kommissionairs-kantoor. Een knappe jongen, op mijn woord, die Lessing, Sainte-Beuve, en Shelley leest. Vrij wat knapper, durf ik wedden, dan dat ingebeelde S-je.

Toevallig kan ik met genoegzame zekerheid U mededeelen, dat de heer M. te Kampen, ondanks zijn welgemeenden ijver, U vooreerst met rust zal laten. Hij werkt (schrik niet, mevrouw!) aan eene *Pornografische Voorlezing*, af te steken omtrent half April voor de leerlingen der Theologische school, *met uitsluiting van knapen en dames*. Hij wil o.a. handelen over de romans van De Kock, Flaubert en Zola.

Mijn stelsel zou zijn, indien ik van zulke boeken kwaad

vreesde, de jongelieden maar liever niet in verzoeking te brengen, er kennis mede te maken. Doch M. denkt er anders over. Hij wil open kaart met hen spelen, schrijft hij mij en hen ‘waarschuwen’. Nu, hij kent zijn volkje beter dan ik.

Heb ik waarlijk, ‘geknord’ over uw openbaren brief aan Hasebroek?[1] Zoo ja, dan schaam ik mij; maar het was heusch de bedoeling niet. U heeft het alleen aan het charme uwer niet-openbare brieven te wijten, zoo men naar uwe mémoires verlangt. Zelf erken ik, dat U trekken als dien éénen en lieven uit het leven uwer vriendin, niet te boek *kunt* stellen. En indien Hasebroek, indien Beets, indien Brill, indien Hofdijk, indien al de meest belanghebbenden tevreden zijn, waarom zou ik niet gaarne erkennen, dat U de zaak beter heeft ingezien dan de ondergeteekende?

Heden avond voor het eerst, in onze nieuwe woning wachten wij eenige vrienden, Franschen, Engelschen, Nederlanders. Ik wenschte, dat U zulk eene parijsche soirée eens kondt bijwonen. Twee hollandsche dames en een hollandsch heer zullen eene fransche charade vertoonen. Een twintig-jarig Hagenaartje, Johannes Wolff, brengt zijne viool mede - maar niet om bij te dansen!

Adieu, mevrouw, ik moet schilderijtjes gaan ophangen in mijn ‘cabinet de toilette’, alias N°. 100, want men versiert hier *alles!*

Met de eerbiedige groeten van mijne vrouw en van onzen zoon, ook aan den heer Bosboom

Uw Gehoorzame.

1 [Geplaatst voor den derden druk van: *de Graaf van Devonshire.* - De brief waarin deze kritiek voorkwam, is niet teruggevonden.]

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 22 Maart '81.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik houd mij zeer aanbevolen voor de toezending van het nummer van *Eigen Haard* waarin uw opstel over Hooft's minnedichten voorkomt. Vergeef mij, dat ik dit verzoek niet vroeger deed. Eerst bij het overlezen uwer letteren van 3 dezer zie ik, dat gij regt hadt eene stellige aanvraag te wachten.

Thijm zond mij het nieuwe nummer der *Warande*, met uwe bloemlezing uit de *Brieven* en zijne *Suzanne Bartelotti.* Ik moet veronderstellen, dat dit stukje te Amsterdam slecht of gebrekkig vertoond is, anders begrijp ik de berigten der dagbladen niet, die van een gering succès gewagen. Niet alleen jufvr. Ghekels, de huishoudster, dunkt mij onbetaalbaar, maar ik bewonder vooral de vinding van Suzanna's kostschoolmeisjes-liefde voor den zesenveertigjarigen Hooft. Thijm is eenig onder ons, waar het op bezielen en stofferen onzer 17de eeuw aankomt. Hij *ziet* de menschen en de dingen van dien tijd.

Uit de courant weet ik, dat gij de matinée van den 16^{den} in *Felix* bijgewoond hebt, en zelf daarbij handelend zijt opgetreden. Vertel mij daar iets van, s.v.p. Welk soort van redenaar is Doorenbos? Hoe reciteerden die akteurs en aktrices de verzen van Hooft? Hoe klonk die muziek van Rameau, en waarom werd aan Rameau de voorkeur gegeven boven Lulli? En hoordet gij M. de Vries uit *Warnar* voordragen? En hoe beviel U het togtje

naar Muiden? En woondat gij de soirée ten huize van den heer Schöffer bij? En wie is de heer Schöffer?

Ziedaar meer vragen, dan gij lust zult gevoelen te beantwoorden. Maar U zijt niet gebonden aan mijn lijstje.

Nog vernam ik uit de courant, dat gij in den Haag weinig minder dan *f* 1200 voor de Hoofd-kommissie bijeen verzameld hebt (was dat voor de feesten van 16 dezer, of voor het dekoréren der groote zaal van het Muiderslot?) en dat de Koning en de Koningin uw *Kattebelletje* zijn komen zien vertoonen, - ja, teruggekomen zouden zijn, indien het Hof den rouw niet had moeten aannemen wegens Keizer Alexander. Ik vind het een aardig idée van onze Koningin (zaagt gij haar portret door jufvr. Schwartze en hoe is dat uitgevallen? nóg al eene vraag,) goed hollandsch te willen komen leeren in onzen schouwburg.

Doch, trève de cancans. Zoo mijn gebabbel U maar niet doet vergeten, mij dat nummer van *Eigen Haard* te zenden.

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 2 April '81.

Waarde Heer Ten Brink,

Over Beaumarchais vindt U *alles* bijeen in De Loménie's *Beaumarchais et son temps; études sur la société française*, een uitstekend boek, dat den schrijver indertijd in de Académie Française gebragt heeft (Taine was zijn opvolger.) De 2de uitgaaf is van 1858; vermoedelijk bestaat er nog eene

latere. In het 6de deeltje der *Causeries du Lundi*, Lundi 14 Juin 1852, gaf Sainte Beuve met zijne gewone superioriteit een opstel over Beaumarchais; doch dit is antérieur aan Loménie's omvangrijker studie, zooals in den aanhef gezegd wordt. Voor zoover ik weet, is na Loménie geen ander nieuws over Beaumarchais aan het licht gekomen, dan te vinden is: 1o. bij de Broglie, *Le Secret du Roi*, 2de deel, VIde en Xde hoofdstuk (Calman Lévy, 1879), zeer pikante en volmaakt authentieke bijzonderheden omtrent onderhandelingen van Beaumarchais met den Chevalier d'Eon, en 2o bij Paul Stapfer, *Études sur la littérature française moderne et contemporaine* (Fischbacher, 1881) bladz. 1 vgg.: *Les industries de Beaumarchais.*

Le Mariage de Figaro te vertalen is niet gemakkelijk. Doch gij, die Sardou onder de knie hebt, behoeft tegen Beaumarchais niet op te zien. Mag ik vragen: waarom begint gij niet met *le Barbier de Séville?* de *Barbier* is Figaro's ‘première incarnation,’ en wordt door een niet-fransch publiek sneller begrepen dan *le Mariage.*

Als U over *Suzanne Bartelotti* schrijft, wat U (durf ik wedden) niet zult kunnen nalaten, na kennismaking met het stukje, verzuim dan niet de waarschijnlijkheid te handhaven van het schijnbaar *on*waarschijnlijke, dat de bloeijende weduwe Leonora Hellemans *de logée is* van den bloeijenden weduwnaar Hooft. De toenmalige zeden gedoogden dit. Tesselschade is in Februarij 1645 acht dagen in Den Haag komen logeren, *aan huis bij Huygens.* Zie *Korenbloemen* XVIde boek, *Sneldichten* 159 en 160, vergeleken met Van Vloten, *Tesselschade Roemers en hare vrienden*, p. 40 vlg. Huygens was toen 49 of 50, weduwnaar; Tesselschade 50 of 51, weduwe, maar in

weerwil van het verlies van haar ééne oog in 1642, nog altijd eene beeldschoone vrouw, en Huygens alles behalve een afgeleefd man. Thijm zelf wijst mij op deze feiten tot regtvaardiging van dit gedeelte zijner vinding.

Wat Suzanna Bartelotti betreft, men weet nu met zekerheid, uit haar doop-akte, dat zij in September 1627 slechts 14½ jaar was. Maar men weet ook met zekerheid dat Hooft, in wêerwil van dien jeugdigen leeftijd, hare voorspraak ingeroepen heeft als aanbidder harer moeder. In Nederland zie ik, wil men haar thans ‘een kind’ genoemd hebben. Doch ik heb te Haarlem eene oude dame gekend, moeder van twaalf kinderen, die hare eersteling ter wereld had gebragt op haar 15de jaar. Zij had west-indisch bloed in de aderen, hoewel sneeuwblank en lichtblond; en Suzanna, hoewel óók blond en óók blank, italiaansch bloed (van vaderszijde). Zulk een meisje kan zeer wel, haar 15de jaar ingetreden, hebben opgehouden een kind te zijn.

Doch ‘je prêche un converti’ en ik herhaal: wanneer U Thijm's komedietje zult gelezen hebben, dan zult U geen wêerstand kunnen bieden aan de lust, er eene aankondiging van te schrijven.

Dank voor de medegedeelde bijzonderheden omtrent den feestdag van 15 Maart. Voor een Hooft-nummer van *Eigen Haard* blijf ik mij aanbevolen houden.

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 24 April 1881.

Hooggeachte Mevrouw,

Laat ons, de mijnen en ik zelf, in de eerste plaats U geluk mogen wenschen met het gevierde dertigjarig huwelijksfeest en - met het succès van *Majoor Frans* in Duitschland, in Engeland, tot in Amerika toe! Ik weet wel, dat U *Majoor Frans* niet voor uw meesterstuk houdt en *Gideon Florensz* door U hooger gesteld wordt; maar het heeft toch ook zijne aangename zijde, zich aan de 'douce violence' van het publiek te onderwerpen; en wie zal zeggen, of niet *Majoor Frans* (zij is er dapper genoeg toe) eerlang ten aanschouwe van *Gideon Florensz* lokomotievendienst verrigten gaat? In Amerika althans zou het uwen lieveling, zoo hij even welsprekend werd vertaald, als hij door U welsprekend geschreven is, zeker niet aan belangstellende en sympathieke lezers ontbreken. U weet, dat niemand U die voldoening hartelijker gunnen zou dan ik.

Het schijnt *niet* hartelijk, dat ik uw vriendelijke letteren van 2-5 April eerst heden beantwoord. Doch U vraagt mijn oordeel over Schimmel's nieuwen roman en ik had juist bij mijzelven vastgesteld aan Schimmel te schrijven, om hem te vragen of ik de bedoeling van zijn verhaal al dan niet geraden had. Zijn antwoord is nu in mijn bezit, en ik kan U mededeelen, dat zoo U met mij in Hélène eene aanstaande *tragédienne* gezien hebt, door de kunst 'verzoend' met het leven, - U met mij *dwaalt.*

Schimmel belooft eene nóg hoogere, nóg edeler verzoening. Welke? dit zegt hij niet.

Zoover het verhaal thans gevorderd is, vind ik het zeer, zeer superieur aan *Sinjeur Semeijns*. De praktische, plaatselijk-Amsterdamsche menschenkennis, door Schimmel als directeur der Crediet-vereeniging opgedaan, straalt overal door, en het zou mij niet verwonderen zoo deze roman ten slotte bleek, Schimmel's beste werk te zijn. Naar den toon van zijn antwoord te oordeelen is hij vol goeden moed, en stelt hij zich voor, iets degelijks te zullen leveren.

Van Nievelt's novelle in den *Gids*, *Don Juan de Molinaro*, zou ik niet op één lijn durven stellen met sommige vroegere van hem. Maar ten volle stem ik U toe, dat Van Nievelt een ongemeen talent bezit en ook *Don Juan* daarvan de sporen vertoont. Ik zou willen, dat hij en Marcellus Emants eens iets wezenlijks buitengewoons leverden, waaruit ik aanleiding nemen kon een studietje over hen te schrijven, elk afzonderlijk. Tot heden vind ik hen te goed, véél te goed, om ten einde toe over hen te zwijgen, en nog niet goed genoeg om con amore over hen te kunnen spreken. Zonderling! Van Nievelt klaagt over zijne armoede; Emants heeft overlast van zijn rijkdom. Vereenigd bewijzen zij, dat noch het geld noch het ontbreken van het geld de litteratuur maakt.

Ik betuig U mijne deelneming in het verlies van uw vriend Schuurman, en verzoek bij gelegenheid mijn kompliment aan jufvrouw Hasebroek. Nu, die dacht ook niet, toen zij *Te Laat* schreef, dat zulk een lang en zulk een verschillend leven voor haar weggelegd was! De keeren dat ik Schuurman te Batavia ontmoette (vroeger

in Nederland, kende ik hem alleen van naam) werd ik telkens getroffen door zijne humaniteit, en hij bezat in hooge mate den eenvoud en den moed zijner overtuiging. In Indie wordt door sommige pastoors een beschamend voorbeeld aan sommige predikanten gegeven; doch Schuurman wist het geloof te wekken, ‘dat er nog wezenlijke predikanten, wezenlijke zieleherders bestaan.’ Hij scheen mij toe te Batavia zéér op zijn plaats, en nuttig werkzaan te zijn.

Onze soirée is naar wensch afgeloopen. Zij was *vrolijk*, en in de Parijsche gezelschappen is dit tegenwoordig eene zeldzaamheid. Naarmate de Franschen meer en meer het Amerikaansche sans-gêne overnemen, worden hunne soirées saaijer. De mannen bemoeijen zich niet met de vrouwen, en de vrouwen niet met elkander. In de groote wereld, bij de geldaristokratie, waar men er niet tegen op ziet 3000 fr. uit te geven voor een beroemden tenor, of zelfs 25.000 fr. voor eene cantatrice, - die eene beroemde aria komen zingen, - gaat het nog. Maar bij de gewone minvermogende burgers, die U op het piano-getjingel van eene scholier of de rederijkersgaven van een student onthalen, staat de verveling op ieders aangezigt te lezen en zijn allen blijde, naar huis te kunnen gaan. De waarlijk *prettige* uitgangen hier, voor hen die slechts over beperkte middelen beschikken, zijn 1° de bezoeken die men op vaste dagen aan zijne goede vrienden brengt, en 2° de koncerten en de tooneelvoorstellingen. Laatst woonden wij in het Cirque d'Hiver een ‘historisch’ koncert van Pasdeloup bij (fragmenten van Lulli, Rameau, Glück, Wagner en Berlioz, of Berlioz en Wagner) dat inderdaad weergaloos verdiende te heeten. Nog nooit heb

ik op éénig muziek-feest, hoe wijdluftig ook aangekondigd, zóó genoten als op dit eenvoudig volkskoncert. Voor zúlke dingen is Parijs onvergelijkbaar.

Alle drie verzoeken wij onze eerbiedige groeten aan uwen echtgenoot. Vergeet ons niet, bid ik U. De dag, die ons een brief van U brengt, is steeds voor ons, zooals Betje Wolff oneerbiedig zeide, ‘een dag der nieuwe Mane ende des dankbaren gejuichs.’

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 28 Mei 1881.

Hooggeachte Mevrouw,

Men durft U bijna niet meer schrijven, vreezend U te zullen storen in (of ongelegen te zullen komen tusschen) de diners, de soupers, de schouwburggangen. Zoo dit briefje U maar niet treft, terwijl U aanstalten maakt, in de *Précieuses Ridicules* of in *Pierre Gringoire* Coquelin te gaan hooren! Doch in ernst, het verhaal uwer ‘uitspanningen’ heeft ons hartelijk vermaakt, en ik mogt wel lijden dat U voortgingt, zoo mede te *doen* en mede te *deelen.* Ik ben het volkomen met U eens! ‘Lagchen is goed’; en indien ik zoo lang gewacht heb, uwe laatste vriendelijke letteren te beantwoorden, dan kan ik alweder geen andere dan de oude verontschuldiging aanvoeren. Ik heb zitten peuteren aan een opstel over André Chénier, dat U in het Junij-nummer van *Nederland* zult aantreffen.

Het deeltje mijner *Litterarische Fantasien* is verschenen,

zie ik, waarin het U bekende gedeelte van uw brief over *Raymond* voorkomt. De (nieuwe) uitgever verzekert mij, dat U een ex. gezonden is, of eerstdaags gezonden wordt; en ik neem dit gaarne aan, want de heer Tjeenk Willink is een stipt en voorkomend man, die als uitgever mij best bevalt.

Maar reeds te veel over mijzelven. Hoe vindt U nevensgaande portretjes van mijne vrouw en van Gideon, die beiden een plaatsje in uw album vragen, met verzoek, indien er van uzelve en van uw echtgenoot insgelijks nieuwe portretten bestaan, te mogen worden vereerd met twee weêrstuitjes. Ziet mijne vrouw er niet kostelijk uit, en is Gideon niet bijna een man geworden? U moet mij vergeven, dat ik op beider aanblik mij eenigzins verhoovaardig, in allen ootmoed en erkentelijkheid, want ik heb hen de wereld doorgesleept, van Bloemendaal naar Buitenzorg, van Batavia naar Parijs, en het zou zeer nadrukkelijk mijne schuld zijn, zoo zij de lip lieten hangen of genadig regt schenen te vragen. Lang niet altijd ben ik even vast overtuigd, dat mijn egoïsme verdiend heeft, er zoo goed af te komen.

Wij hebben hier eene onvergelijkelijk fraaije bloemententoonstelling gehad, *in een openbaren tuin*, grenzend aan het Nijverheidspaleis der Champs Elisées. Maar overigens wil het hier zoo min als in Nederland ditmaal regt zomer worden. Overheerlijk voorjaarsgroen, maar geen lekkere warmte.

In hoop op beter, voor U en voor onszelven, bieden wij U en den heer Bosboom onze eerbiedige groeten aan en bevelen ons in uw beider vriendschappelijke herinnering.

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 28 Mei '81.

Waarde Heer Ten Brink,

Het zal ons zeer aangenaam zijn, uw en mevrouw Ten Brink's bezoek te ontvangen. In Augustus gaan wij misschien een dag of wat in het bosch van Fontainebleau doorbrengen; doch dat zou geen verhindering zijn. Mevrouw Ten Brink kan toch niet naar Parijs komen, en Fontainebleau verzuimen!

Potgieter's *Herinneringen en Mijmeringen* vindt gij in het Aanhangsel tot Zimmerman's uitgave, 1ste deel, 179 vgg. Ook Fontainebleau heeft hij herdacht, zooals gij weet, in het tweede deel zijner *Poëzy*, strofe 73 en vele volgende der *Nalatenschap van den Landjonker.*

Er is een mooi boek over Louise de la Vallière uitgekomen (door J. Lair, bij Plon), waarin ook over Maria Mancini gesproken wordt. Gij zult daaruit zien, dat Potgieter *zijne* Maria misschien wat geïdealiseerd heeft.

Mag ik aanstippen, dat uw toegezegd nummer van het *Zondagsblad*, met de aankondiging van het boek van den heer Fokkens, mij nog niet geworden is? De *Kunstbode* wordt mij geregeld gezonden. *Brouwer* - *Craesbeek* I en II las ik met veel genoegen.

U zult misschien verwonderd zijn in het Junij-nummer van *Nederland* zulk een langtongd stuk over André Chénier van mij aan te treffen. Maar ik ben met opzet zoo uitvoerig geweest. Chénier is mij *de* man van het neo-grieksche in de poëzie, waar onze lieve landgenooten

het in rijm en onrijm tegenwoordig zoo druk over hebben. Hoe slaat hij met één slag al die vliegen! Ook vond ik het aardig, na pas in Hooft de ‘renaissance païenne’ der 17de of eigenlijk der 18de eeuw geschetst te hebben, eens stil te staan bij de ‘renaissance païenne’ onzer 19de. Goethe's *Iphigenia* blijft het hoogste, wat zij in dat genre voortgebragt heeft; maar ook Chénier staat zeer hoog, vind ik.

Ik verzoek U, mij te willen gerieven met een verslagje uwer Haagsche schilderijen-tentoonstelling. Hetgeen ik daarover in de couranten lees voldoet mij alleen in zoover, als ik met welgevallen melding vind gemaakt van sommige veelbelovende jongeren, waaronder de zeventienjarige Israëls Jr. Het Parijsche salon was dit jaar buitengewoon goed. (*Is* moest ik zeggen, want het blijft nog eene volle maand open.) Minstens een paar dozijn stukken ‘hors ligne,’ en zelfs te Parijs is dit veel. De beeldhouwwerken zijn overvloedig (achthonderd nummers), maar bij vergelijking en met uitzonderingen (*La défense de Paris en 1870*, door Barrias treffend en edel) minder gelukkig dan anders. Meest portret-busten.

‘Veelbelovende jongeren.’ O Nederland, waarom zijn zij zoo schaarsch?

Met vriendschappelijke groeten

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 19 Junij '81.

Waarde Heer Ten Brink,

Zijt gij welligt in het bezit van het gedeelte van Coornhert's werken, waarin zijne vertalingen van Boccaccio

volledig voorkomen? Zoo ja, zoudt gij de beleefdheid willen hebben, mij het boek te leenen, o.c. van den uitgever Tjeenk Willink te Haarlem, en de daarop loopende kosten mij in rekening te brengen?

De reden van dit verzoek is, dat de heer Tjeenk Willink mij schrijft *binnen een paar dagen* een pak boeken aan mij te zullen afzenden, en ik van die gelegenheid gebruik zou wenschen te maken om Coornhert's vertalingen te bekomen, die maar voor een gedeelte in mijn bezit zijn. Zoo U aan mijn verzoek niet voldoen kunt, meld dit s.v.p. in twee woorden aan Tjeenk Willink, opdat hij de verzending van zijn pakket niet noodeloos ophoude. Vergeef den overlast dien ik U veroorzaak!

Dank voor uwe berigten omtrent de Haagsche tentoonstelling, die naar meer smaken, en voor de twee nummers van het *Zondagsblad.* Ik onderwerp aan uw oordeel eene *derde* verdeeling onzer litteratuurgeschiedenis in tijdvakken: Italiaansche navolging (16de-17de eeuw), Fransche navolging (17de-18de eeuw), Duitsch-Engelsche navolging (19de eeuw). Voor de midden-eeuwen zou dan een gemengd Fransch-Duitsche navolging in aanmerking komen. Het eigenaardige onzer litteratuur, dunkt mij, is de navolging. Zij gelijkt minder een eikel of een pijnappel, waaruit een bosch gegroeid is, dan eene zeef. Ik zeg dit niet volstrekt *in malam partem.* Er moeten ook zeven zijn.

Ik moet vreezen, U in mijn laatsten brief kwalijk ingelicht te hebben. Potgieter's strofen over Fontainebleau (73 vgg.) vormen wel een *onderdeel* der *Nalatenschap van den Landjonker* in het 2de deel der Poëzie, maar behooren tot het groote afzonderlijke gedicht *Gedroomd Paardrijden.*

Hoe kwijnt de liefde voor de letteren in Nederland,

dat gij regt hebt onbekendheid met Ferdinand Fabre te onderstellen? Regt hebt, zeg ik; want gij kent uw volkje. In *1872*, te Batavia, las en herlas ik *l'Abbé Tigrane*, en in 1873 verscheen eene kleine studie over Fabre in het feuilleton mijner Bataviasche courant. Gij hebt volkomen gelijk: *l'Abbé Tigrane* is een meesterstuk.

Nogmaals verschooning, zoo ik met mijne vragen naar Coornhert (doch de schuld ligt aan U: waarom schrijft gij over zijne *Wellevenskunst?*) U verveel.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 19 Junij '81.

Hooggeachte Mevrouw,

Mijn dank voor de heusche toezending uwer keurig gebonden *Historische Groepen*, en mijn gelukwensch met den brief van Dr. Beijnen.

Op de voorlaatste bladzijde trof mij de fijngevoelde opmerking: ‘Een getuigenis van vriendschap en waardeering *is aangenamer nog voor wie 't geeft*, dan voor wie 't ontvangt.’

Ik zou wenschen, dat gezegd, en zóó gezegd te hebben. Hoewel Beijnen niet regtstreeks mijn leermeester geweest is (tot mijne schade: bij de verandering der haagsche latijnsche school in haagsch gymnasium werd ik bij wijze van opruimingsmaatregel in eene *te hooge* klasse overgebragt, en dierf daardoor het voorregt van Beijnen's

grondig onderwijs in eene lagere; maar dit is meer dan veertig jaren geleden, en U zult teregt beweren, dat de schuld slechts aan mij gelegen heeft, zoo ik het verlies sedert niet inhaalde), ben ik in gedachte altijd van hem blijven houden; en ik bemerk op nieuw uit dat gezegde, dat hij even beminnelijk gebleven is als te voren. Zijn openlijk getuigenis, stel ik mij voor, moet U bijzonder veel genoegen gedaan hebben.

Mag ik van deze gelegenheid gebruik maken om U te vragen, of U een kompleeten *Vondel* van Mr. Van Lennep en een kompleet exemplaar der *Archives* van Mr. Groen van Prinsterer bezit? Gaarne zou ik die twee werken eene poos in huis hebben, ten einde in verschillende gedeelten een en ander te kunnen naslaan; en indien U bereid waart ze mij goedgunstig te leenen, dan zou ik middel weten te vinden, zonder eenige zorg of beslommering voor U, ze te uwent te doen afhalen en na gemaakt gebruik te doen terug bezorgen. U zoudt mij daardoor zeer verpligten. Door mijn zwervend leven is mijne bibliotheek de ergerlijkste leemten blijven vertoonen, en ik zit soms verlegen om boeken, die ieder bezit.

Mijn vrouw en mijn zoon voegen bij de mijne hunne eerbiedige groeten voor U en uw echtgenoot.

Uw gehoorzame.

PS. Gideon veroorlooft zich, mij te doen opmerken, dat uwe fotografie en die van den heer Bosboom *niet* gevoegd waren bij het ex. der *Guldens-éditie.*

Sedert men U in het engelsch en in het duitsch vertaalt, zou hij dubbel erkentelijk zijn voor het bezit van een eigen exemplaar uwer beeldtenissen.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 21 Junij '81.

Hooggeachte Mevrouw,

Niet bij het *ontvangen* was haast, maar bij het *weten.* Men schreef mij uit Haarlem, dat, 'binnen een paar dagen' een kistje aan mij verzonden zou worden; en van die gelegenheid wenschte ik gebruik te maken, om, zoo mogelijk, meteen van U het gevraagde te bekomen. Dubbel dank daarom, dat U mij zoo vlug geantwoord heeft.

Gideon verzoekt mij, U zeer bijzonder te willen bedanken voor de eer uwer eigenhandige toezending. Neen mevrouw, *dit* portret van U bezaten wij *niet.* Wij bezitten alleen dat *ten voeten uit.* U zult lagchen dat ik mij van die uitdrukking bedien, want uwe fysieke lengtemaat is de minste uwer deugden. Maar weet U een beter woord? Nu, ik zou dat portret 'ten voeten uit' niet willen missen, maar het nu gezondene vind ik uitmuntend.

Mijne vrouw schrijft aan Sophie Potgieter, of *die* welligt mij aan Van Lenneps *Vondel* helpen kan. Ik dank U zeer voor dat praktisch advies. Wat de *Archives* betreft, ik zal behoorlijk *wachten* tot Uzelve de goedheid zult hebben mij te melden: 'Westhoven is af.' Dan schrijf ik aan mijn hollandschen korrespondent, en verzoek hem het geheele werk ineens bij U te doen afhalen.

Het nu gezonden portret van uw echtgenoot schijnt mij toe, eene fotografie te zijn *naar* eene fotografie. Maar deze had een *bleeken* achtergrond, terwijl de nu ontvangen

donkere achtergrond de laatstrekken en den *persoon* beter doet uitkomen vind ik. Kortom, wij zijn zeer erkentelijk en schamen ons alleen een weinig, U zooveel moeite veroorzaakt te hebben.

En is uw opstel over Westhoven voor *Nederland* bestemd? Ik durf het bijna niet hopen, hoewel U beter dan iemand weet, hoe dringend *Nederland* behoefte heeft aan uwe medewerking.

Met onze eerbiedige groeten, ook aan den heer Bosboom

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 9 Julij 1881.

Waarde Heer Ten Brink,

Uit eene polemiek tusschen de heeren F. en R. in het weekblad *De Amsterdammer* van 3 Julij n°. 210 (bladz. 4, kolom 5) zie ik, dat die twee heeren, hoewel zij in de grammatica tegenover elkander staan, het echter hieromtrent eens zijn, dat in het Roelantslied *geen enkele vrouw* optreedt.

Zou het niet op uw weg liggen, in uw eigen *Zondagsblad*, tegen die enormiteit te protesteren?

Geen enkele vrouw! En de onsterfelijke episode vs. 3705-22? En de weergalooze bedreiging van Olivier vs. 1720-21? En de populariteit van *la belle Aude's* type, haast synoniem van *la belle France?*

Niemand duidt het de heeren R. en F. ten kwade, dat zij het Roelantslied niet gelezen hebben; of geen

kennis dragen van Hugo's lied op Aude's huwelijk, in de tweede serie van *La Légende de Siècles.* Doch waarom spreken zij in het openbaar over hetgeen zij niet weten? Waarom schrijven zij elkander pedante onjuistheden na? Dit is een kwaad dat aanhoudend bestreden moet worden, opdat de litteratuur-geschiedenis niet in minachting gerake bij het publiek, en de menschen niet eindelijk gaan gelooven dat litteratuur-geschiedenis schrijven de kunst is, te kletsen *over* dicht- en prozawerken waarvan men zelfs den algemeenen inhoud niet kent.

Zoo gij iets over dit onderwerp schrijft, dan houd ik mij aanbevolen voor toezending van het nummer.

Het spijt mij dat gij Coornhert's vertalingen niet bezit; maar ik dank U, terstond naar Haarlem geschreven te hebben.

Ook voor uwe tentoonstellings-aanteekeningen dank ik U. Ik kan mij nu nagenoeg een denkbeeld vormen van hetgeen er al zoo te zien geweest is.

Met het afspringen van uw fransch reisje kondoleer ik mevrouw Ten Brink en Uzelven. Doch gij doet wel vóór alles aan de kinderen te denken.

Wie is jufvrouw Cool, schrijfster van den roman *Een Idealist?* Meen niet dat ik om een antwoord op die vraag dringend verlegen ben! Ik doe haar alleen uit belangstelling in de penvoerende nederlandsche vrouwenschaar.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 7 September '81.

Waarde Heer Ten Brink,

Het verslag van het kongres te Breda, in het *Handelsblad*, doet mij de pen opvatten om U te danken *voor uwe heusche verdediging van mijn persoon.* ‘Daar hebt gij, daar hebt gij, mijnheer Jurriaan, daar hebt gij, daar hebt gij zeer wèl aan gedaan.’ Jurriaan? Chevalier Bayard moest ik zeggen.

Helaas, mijn voornaamste gebrek is niet, dat ik door het verkondigen van anti-nationale paradoxen mijne waarde landgenooten erger. Plato heeft er in zijne Republiek enormere verkondigd. Mijne hoofdfout is dat ik geen Plato ben, en dit te vaak vergeet.

Uwe teregtwijzing aan het adres van Pol de Mont, wat betreft het ontbreken van gevoel bij de Grieken, was zeer gelukkig. Dat afmaken van spartaansche misgeboorten, wat bewijst het? De Grieken hebben zich aan nog wel erger zonden schuldig gemaakt; zonden waarop wij heden ten dage zelfs niet durven zinspelen. Maar hoe zag in de Vlaamsche en Waalsche provinciën de maatschappij er uit, die de kunst der Van Eycken en van Memling zag geboren worden? De Bruggenaren en de Gentenaren van dien tijd waren een volk van woeste slagers. Bisschop Jan van Beijeren deed mannen en vrouwen, bij honderdtallen, verdrinken in de Maas. Karel de Stoute rigtte te Luik het verfoeilijkst bloedbad aan. Toch was Jan van Eyck lijfschilder van bisschop

Jan; Hans Memling lijfschilder van Karel den Stoute. Beider gevoelvolle heilige vrouwen gelijken fijne bloemen, ontloken op een van bloed en tranen doorweekten mesthoop.

Andromache, Penelope, Nausicaä, Antigone, Elektra, Hekuba, Alcestis, de moeder van Xerxes, zijn typen van het warmst en zuiverst gevoel. De midden-eeuwsche en de moderne kunst kennen óók het gevoel; maar het is een sentiment, dat telkens in sentimentaliteit dreigt te ontaarden. En dit is de reden, geloof ik, dat men ook telkens weder tot de Grieken terugkeert. Zij genezen ons van hetgeen ons gevoel ziekelijks heeft.

Ik rekommandeer U dit onderwerp voor het *Nieuws van den Dag*, en dank U meteen voor uwe rehabilitatie van 'la belle Aude' en 'la douce France'. Pol de Mont schijnt een beminlijk talent te zijn, geniaal en enthusiastisch. Maar dit geeft hem geen regt, bij het beoordeelen van uitingen der kunst, staatsinstellingen of plaatselijke zeden als maatstaf te bezigen. Allerminst, wanneer hij zijn maatstaf den eenen keer aanwendt, den anderen niet. Die *Koewachters-idylle* van hem heeft mij niet kunnen behagen. Zulke stieren, die de vaarsjes ongemoeid laten, bestaan niet in de werkelijkheid. Het zijn *sentimentele* stieren. Echte stieren hebben alleen *sentiment.*

Doch ik word eentoonig. Nogmaals dank voor uw vriendschappelijk in de bres springen.

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 17 September 1881.

Hooggeachte Mevrouw,

Weder in de winterkwartieren, herdachten wij gisteren uw verjaardag, en vleiden ons met de voorstelling dat U ook óns niet vergeten zijt, al dreef de zomer ons wederzijds van huis. Een zeer genoegelijk twee- of drietal weken bragten wij in het bosch van Fontainebleau door. En U? In welk bosch, welke beemd, gingt gij U vertreden? Wij hopen, dat de buitenlucht U goed moge gedaan hebben, en U den nieuwen jaarkring met vernieuwde krachten ingetreden zijt.

Raad eens aan wien ik met deze zelfde hollandsche post een brief verzend? Aan Beets. Ik ontving een present-exemplaar van zijn *Anna Roemers*, en was een dankbetuiging schuldig. Nu, de betuiging is opregt. Ik vind het een fraai boek.

Zijt U thans gereed met Mr. Groen's *Archives?* Zoo niet, mag ik er op blijven rekenen, dat U mij zult waarschuwen? Door mij dien schat voor eene poos te leenen, zult U mij *zeer* verpligten. Ik hoop, dat gij uwe studie over *Westhoven* aan *Nederland* zult afstaan.

Gedurende eenigen tijd ga ik mij in onze 17de eeuw verdiepen, en niets daarbuiten schrijven of lezen. Voor *Nederland* voltooide ik een opstel over Byron's *Don Juan*, dat reeds meer dan tien jaren in de pen geweest is. Dit moest er nog uit. Voortaan echter word ik een braaf Nederlander, lees alleen Nederlanders, schrijf alleen

over Nederlanders, en wil van niets dan Nederlanders weten.

Mijne vrouw en mijn zoon belasten mij met hunne eerbiedige groeten voor den heer Bosboom en voor Uzelve. Ik bid U, laat ons weldra iets van U mogen hooren.

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 20 November 1881.

Hooggeachte Mevrouw,

Wij hadden *twee* bezoeken van mevrouw Westhreene: een korter en (gisteren) een langer, beiden aangenaam. Wij vinden haar eene lieve vrouw, en hopen, wanneer zij uit Cannes terugkomt, haar nogmaals te zullen ontmoeten.

Zij bragt ons uwe vriendelijke letteren van 10 dezer, waaruit ik met bewondering zag dat U nog altijd U wel gelieft te bekommeren over mijn vragen naar de *Archives*. 'Il n'y a que vous, Madame, pour avoir de tels scrupules'. Het is waar, dat de openbare bibliotheken mij voor *dit* werk niet dienen kunnen. Zij openen te laat, en sluiten te vroeg. Maar ik heb uitzigt op het vrije gebruik van een volledig exemplaar *aan huis*. Op die wijze kan alles gevonden worden.

Ook met bewondering, maar vooral met *ver*wondering leer ik uit uw schrijven dat U naar uw smaak *te weinig* werken van mij bezit. 'Dankbaar maar onvoldaan'. En

ik die in den waan verkeer, dat U onder den stapel mijner geschriften te zeer gebukt gaat! Die mij opzettelijk onthouden heb U *her*drukken te doen toezenden, beducht voor uw glimlach! Ik bid U, mij te melden, wat U al zoo *niet* van mij bezit of *wenscht* te bezitten, en per omgaande zal ik den heer Tjeenk Willink verzoeken U te gerieven. Tot hiertoe gaf hij slechts twee *nieuwe* deeltjes van mij uit, het tweede juist dezer dagen, en die twee *moeten* U gezonden zijn. Uw naam staat *boven aan het lijstje.*

U doet zeer wel, *Westhoven* zijn vollen eisch te geven, en om 'publiek', zooals Multatuli zegt, U slechts in de tweede plaats te bekommeren. Het is U ongetwijfeld bekend dat er eene afbeelding voorkomt (van Westhoven bedoel ik) in het 5de deel der *Wandelingen* van Craandijk en Schipperus. Het plaatje is goed, maar niet zoo goed als de afbeelding van eenige drentsche hunnebedden, in hetzelfde deel, tegenover den titel.

Doch U kent dit geheele onderwerp van buiten, en gaat, (stel ik mij voor) ons op Pierre Loyseleur en zijne buitenplaats een geheel nieuw kijkje geven. Behoef ik te zeggen, dat ik voor de aandachtigsten en leergierigsten onder uwe lezers niet zal onderdoen?

In het December-nummer van *Nederland* komt het tweede en laatste gedeelte van mijn opstel over Byron. Het doet mij bijzonder veel genoegen dat het eerste gedeelte uw echtgenoot naar den smaak geweest is. Deze studie is de afdoening eener schuld, die ik weldra twintig jaren op het hart zal gedragen hebben. Beter laat dan nooit, zult U zeggen? Maar Byron is een moeijelijk onderwerp. In Nederland vooral is zooveel van hem

vertaald en zooveel over hem geschreven, dat men, om hem op *waardige* wijze te gedenken, niet weet waar te eindigen of waar te beginnen.

Mijne vrouw en mijn zoon belasten mij met hunne eerbiedige groeten voor den heer Bosboom en voor Uzelve, en bevelen zich met mij in uw beider vriendschappelijke herinnering.

Uw gehoorzame.

Aan den heer Joh. C. Zimmerman.

P a r i j s, 12 December 1881.

Waarde Heer Zimmerman,

Ik dank U, bij het uitgeven uwer *Liederen en Gedichten* van Potgieter, aan mij gedacht te hebben. Uw doel in aanmerking genomen, Potgieter te helpen populariseren, kan niemand de keus, die door U gedaan werd, wraken. Sta mij alleen toe, in het belang der meergevorderden, en van Potgieter's roem, U aan te sporen het bij deze populaire proeve niet te laten. Niet lang geleden las ik mijne huisgenooten nog eens het vers ‘Rijkdom’ voor (in het 1ste deel *Poezy*, uwer uitgaaf), en allen werden wij op nieuw door zijne schoonheid getroffen. Van dat vers moest eene afzonderlijke, *geïllustreerde* uitgaaf bestaan; en het kan U geen moeite kosten in Nederland een teekenaar te vinden, die tegen het einde van het volgend jaar, wanneer te onzent allerlei prachtwerken plegen uitgegeven te worden, gereed kwam met een stel platen bij dit voor een modernen ‘verluchter’ zoo uitnoodigend

en zoo dankbaar gedicht. Ik vind het een van Potgieter's meest karakteristieke verzen, en op die wijze zoudt gij voor de vereerders van Potgieter onder onze litterarische ‘uppertenthousand’ óók iets doen.

Met belangstelling heb ik uit de hollandsche bladen gezien, dat gij tot gedeputeerde van Noord-Holland gekozen zijt, en die benoeming door U aangenomen is. Ik wensch met die onderscheiding U geluk en beveel mij in uwe vriendschappelijke herinnering.

Uw dienstwillige.

Aan Prof. R. Fruin, te Leiden.

P a r i j s, 31 December 1881.

Amice,

Bergsma heeft mij uwe vraag overgebragt, en gij gelooft gaarne dat ik voor uw vriendschappelijk aandenken gevoelig ben. Doch zoudt gij eer inleggen met uw kandidaat? Zou het vak er mede gebaat zijn? Zou eene eventuële benoeming mijn geluk bevorderen? In het midden-nederlandsch ben ik een dilettant gebleven, en onder de gunstigste omstandigheden zou ik, mijn leeftijd in aanmerking genomen, het niet verder kunnen brengen, dan *tot aan* de hoogte, door Jonckbloet bereikt. Gijzelf hebt uw vak een geducht eind vooruitgebragt: ik zou die aangename voldoening missen. Gold het een leerstoel zonder antecedenten, zoodat ik zou kunnen rekenen dat men het voor lief zou nemen met mijn ijver en mijn goeden wil, het ware iets anders. Doch

komt het middeneeuwsch op den voorgrond staan, gelijk niet meer dan billijk is, dan blijf ik liever te Parijs en beproef, met de hulp van bronnen die hier overvloediger vloeijen, een nuttig boek te schrijven. Mijn landgenooten zullen daarmede méér gebaat zijn, dan zoo ik kollege kom geven in een vak, hetwelk ik niet onder de knie heb.

Ziedaar openhartig hoe ik over de zaak denk; te openhartig misschien, waar het slechts een kandidatuur, geen benoeming, geen voordragt geldt. Doch ik weet dat gij invloed hebt, en dat, wie uw kandidaat ware, een ernstig kandidaat zou zijn. Gij hadt mij geen genoegelijker oudejaarsavond kunnen bezorgen, dan door uwe boodschap. Er zijn dingen en er zijn menschen in Nederland die ik niet hoogacht; maar de leidsche akademie beschouw ik als eene eer voor ons land, en, had ik niet zulk een zwervend leven geleid, waren mijne studien mijns ondanks niet te zeer een studeren ‘à bâtons rompus’ gebleven, ik zou het als eene buitengewone onderscheiding aanmerken, Jonckbloet's plaats te vervangen.

Nogmaals dus mijn dank en mijne beste nieuwjaarswenschen.

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 8 Januarij 1882.

Hooggeachte Mevrouw,

Zoo U den heer Tjeenk Willink verzocht, mij de nummers van uw *Westhoven*, telkens als er een uitkomt,

regtstreeks toe te zenden, - zou dit niet voor U het gemakkelijkst zijn? Op die wijze zou ik èn van uwe goede gaven genieten, èn gelegenheid hebben bij gedeelten kennis te maken met uw werk. Met genoegen hoor ik van U, dat U tevreden zijt over de illustraties. Ondanks zijn onmiskenbaar talent doen de teekeningen van Rochussen mij somtijds te zeer aan opera-heeren en opera-dames denken.

U en den heer Bosboom wordt van harte een gelukkig jaar 1882 toegewenscht, en het in welstand vieren van het feest dat men U tegen September a.s. bereidt. Een prospektus van Ten Brink's *Galerij* heb ik ontvangen; en tevens het berigt, dat uwe beeldtenis haar openen zal. Vosmaer's *Galerij* heb ik besteld; maar zij is nog niet in mijn bezit. Ebers' roman gewerd mij, doch ik kon nog geen tijd vinden, er persoonlijk kennis mede te maken.

Las de heer Bosboom in den *Gids* van deze maand het opstel van den heer Pisuisse over de dusseldorpsche schilder- en de dusseldorpsche muziekschool? Mij beviel die studie zeer. Te Batavia maakte ik kennis met den auteur, een voormalig marine-officier, thans redakteur der *Middelburgsche Courant.*

En laast U het opstel van A. Pierson over O.G. Heldring? Of heeft het hoog ophalen der zaak (tot bij de Franciskanen der 13de eeuw) U afgeschrikt?

Mijne vrouw verzoekt mij, U en den heer Bosboom vriendelijk van haar te groeten. Gideon is weêr naar het volksconcert van Colonne, om eene symfonie van Beethoven en fragmenten van Wagner te hooren uitvoeren.

Gisteren ging hij een oud handschrift ontcijferen op de Nationale Bibliotheek. Gelukkig voor hem en voor ons, blijft hij boven alle andere parijsche vermaken, aan zulke de voorkeur geven.

Met de meeste vriendschap en de meeste onderscheiding,

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 4 April 1882.

Waarde Heer Ten Brink.

Ik wil uwe vriendelijke letteren van 12 Maart niet langer onbeantwoord laten.

Vóór al het overige moet ik U zeggen, volstrekt onbekend te zijn met die utrechtsche kandidatuur. Gij zijt de eerste persoon van wien ik daaromtrent iets verneem. De beste dienst die men mij bewijzen kan is, mij te laten waar ik ben, en het zou mij in het geheel niet toelagchen, Parijs met Utrecht te verwisselen. Doch gelijk ik zeide: niemand heeft mij aangezocht, niemand mij gepolst, regtstreeks nog zijdelings.

Gij houdt het er voor dat ik verdiept ben in de eene of andere *wetenschappelijke* studie. De onderstelling is beleefd, maar - onjuist. Niet iets wetenschappelijks ben ik bezig te maken, maar iets *populairs;* een boek over Nederland, in den trant van mijn boek over Belgie. Doch er is over onze vaderlandsche historie zoo veel geschreven, dat het naslaan mij al mijn vrijen tijd

rooft; terwijl ik, over de Van Eycken en over Rubens schrijvend, volstaan kon met eenige hoofdwerken te raadplegen.

Ik maak U mijn kompliment wegens uwe bijdragen voor *Nederland*, en bewonder uwe naauwgezetheid in het bestuderen der werken van mevrouw Bosboom uit bibliographisch oogpunt. Door mij werd dit te zeer verwaarloosd. Ik ben overtuigd dat mevrouw Bosboom zeer erkentelijk zal zijn voor de moeite die gij U geeft.

Is er voor het vieren van haar 70sten verjaardag nog niets op touw gezet? Waak toch, bid ik U, dat er geen onhandigheden begaan worden als die, waaraan men ten aanzien van Multatuli zich schuldig maakte? Schuldig is het woord. Of is het mogelijk een auteur, dien men wenscht te eeren, gruwelijker te pijnigen? Dante vond het brood der ballingschap bitter; Multatuli ondervindt, dat het brood der diskussie haast nog bitterder smaakt.

Sedert gisteren is het hier voorjaar. De Jardin du Luxembrurg is bijna groen. De vruchtboomen in de buurboeit het Square de l'Observatoire, U bekend, staan in brood Dit schouwspel boeit mij meer dan de nederlandtijd romans en de nederlandsche dichtbundels, die in dderlantsten tijd mij ter lezing gezonden werden.

Ik groen dat men *U* te Utrecht benoemen zal. Ons hooger onderwijs dreigt verstikt te worden door de eruditie, en het wordt tijd dat men ook iets voor den smaak doe. Als voormalig kweekeling der utrechtsche akademie zoudt gij de aangewezen man zijn.

Met vriendschappelijke groeten,

Uw dienstwillige.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 9 April 1882.

Waarde Francisca,

Anna schreef dezer dagen aan Caroline, die ons steeds zoo vriendelijk gedenkt. Ik feliciteer U met hare, hoe langzaam ook, toenemende beterschap, en verwonder mij niet dat gij haar te Arnhem terug verlangt.

Gisteren nam ik de vrijheid, U drie nieuwe feuilletons te zenden: een van Ch. Valois en twee van Fr. Coppée. Uw *Piere Cervin*, slot, heb ik in dank en in orde ontvangen.

Mogt gij dezer dagen mijn lieve zuster zien, groet haar dan s.v.p. van mij en maak haar opmerkzaam dat in den *Gids* van April een opstel van Joh. Dyserinck voorkomt, waarin zij, aan het slot, aardige bijzonderheden zal aantreffen omtrent de grootmoeder wier naam zij draagt.

Wil ook de nichtjes nog eens bedanken voor hare uitmuntende inlichtingen omtrent het Duivelshuis. Van de penteekening in het arnhemsche stads-museum is op mijn verzoek eene fotografie gemaakt, en men heeft de beleefdheid gehad mij daarvan een exemplaar te zenden.

Ik vind dat gij ten aanzien van den heer uitgever R. zeer bescheiden maar tevens zeer wijs gehandeld hebt. Het marchanderen over honorarium vergalt het genoegen dat een auteur aan het voltooijen van een werk beleeft. Het publiek, wensch ik U toe, zal met het gunstig

oordeel van den uitgever over uw *Hereenigd* meer dan instemmen.

Gij onderstelt teregt, dat mijn mannen- en vrouwentypen in het *Algemeen Dagblad* bestemd zijn voor een boek. Het zijn portretten, die naderhand in lijsten zullen moeten gezet worden. Ik wil beproeven, een soortgelijk werk over Nederland te maken als ik in mijn *Land van Rubens* over België gedaan heb.

Anne en Gideon laten U vriendelijk groeten. Wij maken ons gereed voor eene wandeling à trois in de Champs Elysées, die reeds aardig in het voorjaarsgroen zitten.

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 25 April 1882.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik feliciteer U vele malen met de gelukkige voltooijing van *Westhoven*, gelezen met de meeste belangstelling, en bij de hand gehouden om herlezen te worden, wanneer ik van mijne eerste helft der 16de eeuw, die ik in losse omtrekken bezig ben te schetsen, genaderd zal zijn aan de tweede helft, den Geuze-tijd. Loyseleur was dood en U hebt hem weder levend gemaakt: dit is in weinig woorden mijn oordeel over uwe studie, en tegelijk mijne hulde. Hoe zou ik gewenscht hebben (al draag ik *Eigen Haard* een goed hart toe, en al spreek ik geen kwaad van Rochussen's bijschriften met het potlood) dat uw werk

in het arme *Nederland* had mogen verschijnen, waaraan ik voor een tijd mijns ondanks vakantie heb moeten geven! Doch dit zijn nuttelooze verzuchtingen, opwellend uit het algemeen gevoel van zeeziekte, waarmede de Nederlandsche tijdschriften het talent hebben mij te overgieten, en U zult in mijn klagt wel niets anders willen zien dan een anderen vorm van bewondering voor uwe opgewektheid, uwe werkkracht, en de onverflaauwde levendigheid uwer historische visioenen. Visioenen noem ik het, of gezigten, omdat bij het behandelen van historische onderwerpen alles aankomt op 'zien', en U in zoo hooge mate die benijdenswaardige gaaf bezit.

Ons leven, hier te Parijs, gaat zijn gewonen rustigen gang, en alle drie mogen wij ons in eene goede gezondheid verheugen. Zeer hoop ik, dat U weldra ons weder eens verblijden zult met een groot aantal dier goede letteren van uwe hand, die ons altijd zoo aangenaam zijn. Hoe gaat het Uzelve? En hoe uw echtgenoot? Treurt U over het afbreken van het paleis van Willem II, of is U het met mij eens, dat die gele feodale torens in het Noord-einde nooit bijzonder fraai geweest zijn? Alleen aan den naar den Kneuterdijk gekeerden, ouderen gevel, vond ik in sommige opzigten iets bijzonders; hoewel ook dit gedeelte moet onderdoen voor de Koninklijke Bibliotheek. Eigenlijk is voor mij die Bibliotheek het haagsche huis der huizen, en zoolang *zij* niet afgebroken wordt, blijf ik kalm.

U ziet dat ik niet voor niet een geboren Hagenaar ben.

Laat ik hier nog mogen bijvoegen dat de heer Van Zuylen, onze gezant te Parijs, een volledig exemplaar der *Archives* te mijner beschikking gesteld heeft, voor

een onbepaalden tijd. Ik bid U dus nogmaals uwe gewetensknagingen te dien aanzien te laten varen.

Adieu, mevrouw, ik ga weder duiken in Erasmus, wiens werken in den laatsten tijd mij menig aangenaam oogenblik, maar ook vele zorgen en veel hoofdbreken gekost hebben. Tien folianten! Achttienhonderd brieven! Het is *te* kras.

Ontvang voor Uzelve en voor den heer Bosboom onze eerbiedige groeten, en geloof mij steeds

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 29 Mei 1882.

Waarde Heer Ten Brink,

Uw denkbeeld, mevrouw Bosboom een buste van *Ottelijne* te vereeren, ondersteun ik zeer. Alleen geloof ik dat zij nog gevoeliger zou zijn voor een buste van *Gideon Florensz*. Ik stel mij dezen voor onder de trekken en ongeveer onder het gewaad van den aanvalligen *Paulus Potter* door Van der Helst op het Mauritshuis (regts van den Stier, geloof ik, ‘en équerre’ of ‘en retour d'équerre,’ eenigzins in de hoogte). Deze dierschilder, verbeeld ik mij, was juist zulk een jonge en geniale mysticus in de kunst, als Gideon Florensz in het geloof.....

Over de groote zaak *U* betreffende schrijf ik niet, daar het ook buitendien U reeds genoeg vervelen zal door de ministeriële crisis zoolang in onzekerheid te blij-

ven. Welke argumenten er aangevoerd kunnen worden voor het verplaatsen van Moltzer naar Utrecht, begrijp ik niet, daar volgens de nieuwe wet alle rijks-universiteiten gelijke voordeelen genieten. Uwe kansen zouden dus volgens mij verzekerd zijn. Maar hetgeen P.L. Courier van de hovelingen zeide: ‘nul ne peut savoir ce que pense un courtisan, ni s'il pense,’ geldt ook van ministers; en zoolang gij uwe benoeming niet in den zak hebt blijft alles mogelijk. Intusschen vergezellen U mijne beste wenschen; en ik hoop onder de eersten te zullen behooren aan wie gij het goede nieuws zult mededeelen.

Eerstdaags hoop ik kennis te maken met uwe studie over ‘*Pot Bouille*’.
Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan Prof. G.D.L. Huet.

P a r i j s, 6 Junij 1882.

Waarde Vriend,

Gij hebt mij zoo braaf aan eene fotografie naar het *Laatste Oordeel* geholpen, dat ik mij verstout U te vragen of gij mij ook zoudt kunnen helpen aan eene fotografie van *de leidsche Burgt.* Ik bezit eene goede gravure 2de helft der 18de eeuw; maar zou ook eene fotografie van den tegenwoordigen toestand willen bezitten. Vergeef mij dat ik U met de leidsche Burgt lastig val. Ook mij

boezemt zij slechts matig belangstelling in. Maar ik behoor er iets van te zeggen in een boek dat ik onderhanden heb.

Méér waarde zou ik aan eene goede afbeelding der zijstukken van het Laatste Oordeel hechten, doch het schijnt dat de zwarigheden onoverkomelijk zijn. In een prentwerk van Taurel vond ik fragmenten eener andere schilderij van Lucas van Leiden. Ik zal die maar als eene vergoeding beschouwen.

Ik zou wenschen dat gij met uw vrouw eens naar hier kwaamt, of dat wij te zamen eenigen tijd buiten konden zijn. Maar ik erken dat dit zoo gemakkelijk niet is als het schijnt.

Breng s.v.p. onze vriendelijke groeten aan uwe dames over, en geloof mij steeds

De Uwe.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 11 Junij 1882.

Waarde Vriend,

Van uw belangstellend aanbod maak ik met het meeste genoegen gebruik, en dank U zeer mijne ‘zijstukken’ niet uit het oog verloren te hebben. Zend mij s.v.p. de drie fotografien naar Lucas van Leiden, en de twee van de Burgt. Alles zal welkom zijn.

Sedert de postpakketdienst ingevoerd is, is de tusschenkomst van Beijers, te Utrecht, overbodig geworden. Al mijne benoodigdheden ontvang ik tegenwoordig regt-

streeks per postpakket. Draag s.v.p. uw fotograaf op, mij het verlangde op die wijze te zenden, stevig gepakt tusschen karton. Dan hebt gij er geen moeite mede. Voor opgaaf van het kostende houd ik mij aanbevolen.

Met mijn dank, en met mijne vriendelijke groeten aan de uwen,

t.t.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 21 Junij 1882.

Waarde Francisca,

Slechts dit paar woorden om U onze deelneming te betuigen.[1] Wij waren op zulk eene droevige tijding niet voorbereid. Waart gij naar Utrecht ontboden? Of hoe komt het dat gij U weder te Deurne bevindt? Of schreeft gij slechts uit Deurne, en zijt gij weder te Arnhem? Uw brief draagt wel een datum, maar de enveloppe geen postmerk. Nooit, zoo lang ik leef, zal ik Caroline vergeten. Zij was een der liefste vrouwen die ik ooit gekend heb; en Anne betreurt maar één ding, haar niet vroeger en niet langer gekend te hebben. Zeg s.v.p. aan uwe zusters en uw zwagers, hoe zeer wij uw aller verlies beseffen en vooral het uwe. Meld mij spoedig eenige bijzonderheden, bid ik. En ook, hoe er met uwe zaken gehandeld moet worden.

Onze hartelijke groeten in uwe droefheid,

De Uwe.

1 [Wegens het overlijden van mejufvrouw C. Gallé.]

Aan den heer A. Huet, te Delft.

P a r i j s, 27 Junij 1882.

Carissime,

Uw broeder Willem was zoo goed mij te helpen aan fotografien van sommige leidsche oudheden en ik kom U vragen of gij ten aanzien van sommige delftsche hetzelfde zoudt willen doen.

In Van Bleijswijck's beschrijving van Delft, einde 17de eeuw, komen fraaije afbeeldingen voor: 1°. van het delftsche stadhuis, 2°. van het gemeenlandshuis van Delfland.

Gij zoudt mij zeer verpligten zoo gij mij fotografien bezorgen kondt van die twee gebouwen (Stadhuis en Gemeenlandshuis) in hun tegenwoordigen toestand, of anders omtrent dien toestand mij met een enkel woord wildet inlichten. Het kostende van eventuële fotografien (hoe grooter en uitvoeriger, hoe liever) restitueer ik U gaarne.

Is U ook bekend of in Gugel's *Geschiedenis der Bouwkunst, eerste* druk, iets van de gebouwen gezegd wordt? De *tweede* druk, die ik bezit is nog niet verder gevorderd dan de Antieken.

Dezer dagen vond ik bij mijn libraire-commissionaire alhier uw uitvoerig werk met alles over de Nederlandsche waterwegen Amsterdam en Rotterdam. Op mijne aansporing heeft hij het, met andere wetenschappelijke werken uit Nederland, bij hem voorhanden, op beziens gezonden aan de Bibliothèque Nationale alhier. Zoo dit slaagt, dan vraag ik welligt later uw advies over andere soortgelijke standaardwerken, met hetzelfde doel. De Bibl. Nat. bezit geen enkel hollandsch boek van den

nieuweren tijd, maar weigert somtijds niet het beste te *koopen.*
Onze hartelijke groeten aan Charlotte s.v.p.

De Uwe.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 12 Julij 1882.

Waarde Heer Ten Brink,

Uwe studie over mevrouw Bosboom mishaagt mij zóó weinig dat ik slechts op de ontvangst der laatste bladzijden wachtte, om U met hare voltooijing geluk te wenschen. Het olifants-formaat is uwe schuld niet; noch dat ik genoodzaakt ben geweest, toen ik uw werk aan mijne huisgenooten zou gaan voorlezen, het theeblad te doen verwijderen. De tafel was te klein. Dit zijn echter bijzaken. Het opstel, vind ik, strekt U zeer tot eer, en zal mevrouw Bosboom ongetwijfeld veel genoegen doen.
Wat uwe *Eerste jaren der nederlandsche revolutie* betreft, - ik vraag verlof te mogen wachten met U daarover mijn oordeel te zeggen, tot ik bekend zal zijn met *uw* oordeel over het eerste gedeelte van *mijn* boek, dat langzaam vordert, en juist eindigen zal (het eerste gedeelte) waar het uwe aanvangt. Omtrent één punt, het waarderen van Karel V, denken wij alvast eenstemmig, zie ik, en daarbij zal het wel niet blijven. Ik dank U intusschen voor uw beleefd geschenk, en hoop het bij gelegenheid te reciproceren.
Men heeft zeer verkeerd gehandeld, U niet te Utrecht

te benoemen. Moltzer's verplaatsing voorziet in geen enkele behoefte. Hij zal te Utrecht nuttig werkzaam zijn, maar hij was dit ook te Groningen. Hem had men te Groningen moeten laten, en U te Utrecht aanstellen, naast Gallée. Dit zou eene nuttige verscheidenheid, en aan de veelzijdigheid van het H.O. bevorderlijk geweest zijn. Thans is er niets gewonnen dan dat Groningen verrijkt zal worden met een taalgeleerde van minder rang in de wetenschap dan Moltzer. Doch de minister van Binnenlandsche Zaken in Nederland, schijnt het wel, doet met de studenten zooals de minister van Marine met de jongelieden aan boord van *de Adder*.

Ik voeg hierbij 1° een blaadje met mijne handteekening voor het Album van 16 September e.k., 2° een postwisseltje aan uw order als bijdrage voor het goedmaken van verschillende onkosten. Mij dunkt, nu mevrouw Bosboom zelve te kennen heeft gegeven welk geschenk haar het aangenaamste zijn zou, nu hebt ge alle reden om over den afloop uwer bemoeijingen als presidentkommissaris tevreden te zijn.

Met vriendschappelijke groeten,
Uw dienstwillige.

A Madame Huet, restaurant Franchard à Fontainebleau.

P a r i j s, rue Médicis, Donderdagochtend 3 Aug. 1882.

Lieve Vrouw,

Uitmuntende reis gehad. Bij aankomst ‘meissies’ (amsterdamsch) op haar post. *Planten in den besten staat.*

Très-belles, zegt Françoise; en het is waar. Dom dat ik den sleutel van uw grijzen koffer in mijn zak hield. Groeten aan Gideon. Tot overmorgen ochtend.

De Uwe.

Aan dezelfde.

Lieve Vrouw,

Alles wel gegaan. Half zes thuis. Vrouwen en planten in welstand. Sprak Burdet te Fontainebleau. Is *niet* voornemens zaturdag nogmaals naar Franchard te komen. Vele groeten aan Gideon. Tot overmorgen (en later)

De Uwe.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 21 Augustus 1882.

Hooggeachte Heer en Vriend,

Bij mijne terugkomst, hier, ben ik teleurgesteld geen verdere afgedrukte bladen te vinden. Doch ongetwijfeld zullen zij spoedig volgen. Heden schrijf ik er om.

Uw gunstig oordeel over de eerste 25 heeft mij zeer gelukkig gemaakt; niet het minst omdat U er zoo spoedig mede gereed waart, - wat ik als het beste der voorteekenen beschouw. Hartelijk dank voor de genomen moeite, en voor uw vriendschappelijk en uitvoerig schrijven. Ik voeg hier de in proef gebragte maar nog niet afgedrukte opdragt bij. Zij zal eerst afgedrukt worden wanneer ik van U de verzekering zal ontvangen hebben dat zij in allen deele uwe goedkeuring wegdraagt.

U vraagt naar mijne vroegere verhouding tot het gouvernement en tot den *Java-Bode.* In weinig woorden kan ik U daaromtrent inlichten.

Aan den *Java-Bode* was ik bij mijn vertrek naar Indie, 1868, verbonden voor één jaar, zonder vergoeding van reiskosten. Daarna, tot in 1872, toen ik zelf te Batavia eene courant heb opgerigt, telkens voor één half jaar, met wederzijdsch regt van opzegging. Dit laatste is Indisch gebruik. De uitgever is bij mijne redaktie zóó wel gevaren, dat hij in genoemd jaar (1872) naar Nederland is kunnen terugkeeren, na zijn blad en zijne zaak voordeelig verkocht te hebben. Ik heb den *Java-Bode* geredigeerd overeenkomstig mijne eigen koloniale inzigten, evenals mijne voorgangers dit gedaan hadden naar de hunne. Ook dit is Indisch gebruik. Elk dagbladschrijver komt in Indie voor eigen overtuiging op; en de uitgevers zijn tevreden indien hunne courant bloeit.

Wat het gouvernement betreft, - dit heeft alle reden van tevredenheid over mij. In weerwil dat men in Indie mij gedwarsboomd heeft, door mij inzage te weigeren van de officiëele stukken, onmisbaar voor het schrijven eener geschiedenis van de indische drukpers en het op-

maken van een advies over de beste middelen om de kwade gevolgen te keeren eener volstrekte vrijheid (gevolgen die onder een autokratisch bestuur, zonder konstitutioneel parlementair tegenwigt, niet kunnen uitblijven); - in weerwil dat ik, evenals Thorbecke, de bestaande Indische drukperswetgeving voor ‘een gewrocht der duisternis’ en eene hernieuwing dier wetgeving voor pligtmatig en heilzaam hield; - heb ik over de ondervonden tegenkanting mij nooit in het openbaar beklaagd, maar integendeel, gelijk een goed burger betaamt, het in mij gesteld vertrouwen, ofschoon er van mijne diensten geen gebruik gemaakt werd, geëerbiedigd. De gouverneur-generaal Mijer en de gouverneur-generaal Loudon hebben mij deswege steeds geprezen en geëerd, en alleen door de koloniale liberalen in Nederland zijn mijne bedoelingen miskend.

Ik schrijf U dit alles opdat U het weten zoudt, niet tot zelfverdediging. Ik heb niemand benadeeld, niemand leed gedaan; en zoo het tegengevallen is dat ik in Indië journalist ben moeten blijven, in plaats van tot eene gouvernements-betrekking geroepen te worden, dan is die teleurstelling er eene geweest voor mij alléén.

Eenige maanden geleden schreef R. Fruin mij over het toen waarschijnlijk aftreden van Jonckbloet, en vroeg mij of, indien Jonckbloet zijn ontslag nam, ik voor die vakature (Fruin's) kandidaat wilde zijn.

Ik heb Fruin geantwoord, op zijne goede meening den hoogsten prijs te stellen, doch liever niet in aanmerking te willen komen voor een vak waarin ik steeds dilettant gebleven ben. Daarop is de tijding gevolgd dat Jonckbloet aanbleef.

Intusschen heeft Fruin's schrijven mij versterkt in de meening dat aan het oprigten van een *nieuwen* leerstoel door de regering niet gedacht wordt. Ook moet ik erkennen dat een professoraat in de esthetiek en de kunstgeschiedenis niet aan het doel zou kunnen beantwoorden, zoo niet tevens te Leiden een speciaal *muzeum* opgerigt werd. En wanneer zal dit geschieden? Wanneer zal een minister van Binnenl. Zaken de Staten-Generaal kunnen bewegen daarvoor de noodige gelden toe te staan?

U ziet dat ik omtrent mijne kansen mij geen hersenschimmen maak, en het U niet verdrieten mag zoo uwe goede woorden tot heden zonder invloed bleven. Om mijn *Land van Rembrand* te voltooijen zal ik minstens nog twee jaren behoeven. Zonder mijn uitgever te leur te stellen kan ik dit boek, voor hetwelk hij zich buitengewone onkosten getroosten wil, niet in den steek laten. Voorloopig heb ik daardoor handen vol werk, en het verdere zal de tijd leeren.

Het verblijf te Fontainebleau heeft mij goed gedaan. Ik heb een zwak voor dat bosch. In slechts anderhalf of twee uur sporens van hier bevindt men zich te midden eener ware wildernis van boomen en rotsen. Het is als een Parijs van groen, even buiten Parijs, en het bosch heeft zulk een omvang dat men ondanks vele bezoekers er met de natuur geheel alleen is.

Met de meeste belangstelling zal ik kennis nemen van uwe *Historisch-Kritische Bijdrage* naar aanleiding van Loman's stellingen, wier gerucht tot mij over gewaaid is, doch zonder dat tot heden voor mij de kwestie tot helderheid is gekomen. U zult een aandachtig lezer in

mij vinden, en ik zal voor de toezending van een exemplaar zeer erkentelijk zijn.

Mijne vrouw is hoogst gevoelig voor uwe beleefde groeten. Wederkeerig bevelen wij ons in uw vriendschappelijk aandenken, van uwe dames en van Uzelf.

Uw gehoorzame.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 29 Augustus 1882.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik ontvang uw portret, in *Onze Hedendaagsche Letterkundigen*, en gevoel behoefte U te zeggen hoe fraai ik het vind. Mijne vrouw, mijn zoon, ikzelf, wij zijn er om strijd mede ingenomen. Het gelijkt een portret uit de 16de of 17de eeuw, uw lievelingstijdvak. Men moet U kennen om er tevens de schrijfster van *Majoor Frans* in terug te vinden, doch ons kost dit geen moeite en wij vinden het eene eer voor het majoortje dat *die* pen haar teekende.

Ten Brink, die mij de losse bladen van zijn opstel zond, heb ik een welgemeend kompliment gemaakt, en het spijt mij, ook met het oog op dit opstel, dat men hem niet te Utrecht benoemd heeft. Moltzer was op zijne plaats te Groningen; Ten Brink zou het te Utrecht geweest zijn, naast Gallée.

Wij zijn (voor óns doen) geruimen tijd van huis geweest, te Fontainebleau; eerst in de stad, bij het bosch zelf. Alle drie hadden wij behoefte aan versche lucht;

maar de zomer van 1882 is onaardig. Sedert wij te Parijs terug zijn is het weder bijna iederen dag ongunstig.

Ik zit aan de laatste hoofdstukken van het eerste deel van mijn boek, dat in Oktober of November (onderstel ik) het licht zal zien. Het tweede deel zal zoo spoedig niet volgen. Eer ik daaraan begin moet ik weten hoe mijne lieve landgenooten over het eerste denken.

Ik heb aan U gedacht, toen de couranten de tijding van Van Oosterzee's overlijden bragten. Een zijner zoonen kwam te Batavia en te Buitenzorg vaak bij ons aan huis. Hemzelf heb ik bijna niet gekend. Tweemaal *hoorde* ik hem. Hij was een buitengewoon man, ‘de laatste kanselredenaar van Nederland’. Maar voor U was hij daarenboven een vriend; en het onverwacht doodberigt moet U geschokt hebben.

Met schaamte zit ik uw brief van 15 Junij te herlezen, waarin U zoo opgewekt vertelt van de zee, den storm, en de haringvloot, gezien uit het hotel Rauch. Waar zijn de derdhalve maand gebleven, sedert U ons met dat schrijven verheugdet? Ik weet het niet. In den laatsten tijd heb ik een weinig *te* hard gewerkt, geloof ik, en mij meer moeite gegeven voor mijn boek dan misschien noodig was. De weken zijn omgevlogen.

Aan M. te Kampen moet ik nog schrijven om hem te bedanken voor zijne studie over mevrouw Van Calcar. Het pleit voor zijn karakter, dat hij mij een exemplaar zond, want ik moet vreezen hem zeer gegriefd te hebben door mijn ongunstig oordeel over een ander opstel, dat hij mij in handschrift ter lezing bezorgde, en waarvan ik inderdaad niets goeds kon zeggen.

Zoo U dat boekje van Nippold nog bezit, over Potgieter,

en de heer Bosboom de groote goedheid wilde hebben het van een kruisbandje te voorzien, dan houd ik mij bijzonder aanbevolen. Dezer dagen korrigeerde ik, ten behoeve van een herdruk, mijne eigen *Herinneringen* aan Potgieter. Meermalen ontmoette ik Nippold ten zijnent. Ik las Nippold's vroegere studie over hem, in het duitsch. Maar het door U bedoelde geschrift vind ik in geen enkelen katalogus of bibliografie genoemd.

Uw geweten, hoop ik, is thans tot rust ten aanzien der heeren Eastman, Kirberger, Wilkens, en verdere vertalers en uitgevers die eischten dat U hen te woord zoudt staan. Zoo de geest getuigt en de gezondheid het toelaat, verblijd *ons* dan weder met een causerietje op het papier, bid ik U. Elke brief van U is ons een klein feest.

Ontvang met den heer Bosboom onze eerbiedige groeten, en geloof mij steeds

Uw gehoorzame.

Eenigen tijd geleden ontmoetten wij hier, in het *Salon*, Jozef Israëls. Wij vonden hem vriendelijk, opgewekt en aardig. Hij verhaalde ons van het engagement zijner dochter en wij feliciteerden hem met het werk van zijn zoon. ‘Tout était pour le mieux.’

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 2 September 1882.

Waarde Heer Ten Brink,

Zéér verpligt voor de toezending van een volledig exemplaar uwer studie over mevrouw Bosboom. Indien

deze op haar 70sten verjaardag U niet een zoen geeft, dan komt gij te kort. Ik vind het buiten vergelijking de beste van al uwe historisch-litterarische opstellen. En welk een fraai portret! Ik voorspel dat gij aan uw werk genoegen beleven zult.

Na vele weken zwervens, ten gevolge van een onvolledig en bovendien foutief adres, is eindelijk een voor mevrouw Bosboom bestemd albumblad in mijn bezit gekomen. Ik onderstel, dat het losse blaadje met eene spreuk en mijne handteekening, hetwelk ik reeds geruimen tijd geleden U deed geworden, door uwe goede zorgen geplakt is op een minder verfonfaaid blad dan het mij nu gewordene. Zoo niet, wil dan waken dat dit alsnog geschiede. Het zou mij leed doen, indien op 16 September mijn naam gemist werd naast zoovele andere namen, welke dien dag mevrouw Bosboom zullen aangeboden worden. Het blanco-blad, mij toegezonden, is te weinig blanco om voor dat oogmerk te kunnen dienen.

Het September-nummer van *Nederland* heb ik nog niet ontvangen. Uw opstel over Schimmel's roman zal ik met belangstelling lezen. Toen *Verzoend* voltooid was, maakte ik Schimmel een welgemeend kompliment. Ik vind dat zijn verhaal, door het breede van den opzet en door de ingewikkelde zamenstelling, zich buitengewoon gunstig onderscheidt van de onbeduidende dorps- en andere vertellingen van een jonger geslacht. Niet alleen bij *Sinjeur Semeyns* vergeleken, maar ook in zich zelf schijnt *Verzoend* mij toe, Schimmel's beste werk (in het hedendaagsche en burgerlijk genre) te zijn.

Indien de uitgever gevolg geeft aan het voornemen mijn *Land van Rembrand* bij gedeelten in het licht te zenden,

dan zal de eerste aflevering U over niet langen tijd kunnen bereiken. Er zijn reeds verscheiden bladen afgedrukt. Voltooid zal dit eerste gedeelte pas kunnen zijn (want het is nog maar een eerste gedeelte) in November of December.

Met aanbeveling in uw vriendschappelijk aandenken,

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 23 September 1882.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik feliciteer U van harte met den gelukkigen afloop van het feest van mevrouw Bosboom, waarvoor gij U zoo veel moeite gegeven hebt, en dank U persoonlijk niet weinig voor uw keurig verslag. Wel moogt gij zeggen dat de courant-berigten ‘dor en kleurloos’ waren. Lieve Hemel, aan welke beunhazen toch dragen in Nederland de redaktiën het zamenstellen van zulke berigten op? Het verslag der *Haarlemsche* was beneden kritiek. Het verslag van het *Handelsblad* eene réclame ten gunste van den uitgever S. En welk eene misteekende prent gaf de *Spectator!* Ik heb geschaterd en gebloosd, toen ik de lieve mevrouw B. dus toegetakeld zag. Zij deed mij aan een scheveningschen visscher in nachtgewaad denken.

Ik dank U ook zeer voor de goede zorgen, besteed aan het opplakken van mijn albumblad. Hoewel afwezig, heb ik het feest in gedachte bijgewoond; en ik *mogt* het bijwonen, verbeeld ik mij, want van het buitengewone

in mevrouw Bosboom ben ik steeds een opregt bewonderaar geweest.

De aanvallen op Schimmel's roman, waarover gij spreekt, hebben mij niet getroffen. Doorenbos begrijpt Schimmel niet, dunkt mij, wanneer hij hem bij Zola vergelijkt. Zola moest nog geboren worden, bijna, toen Schimmel reeds juist zoo schreef als hij het nu vaak in *Verzoend* doet.

De heer Tjeenk Willink onderstel ik, heeft U de 1ste aflevering van mijn *Land van Rembrand* doen geworden. U zult ook de volgende ontvangen. De Nederlanders lijden aan eene maagziekte, schijnt het. Een boek kunnen zij niet verdragen; daarom bedient men hen met afleveringen. Het is een paskwil. Doch gij weet er alles van, en ik klaag mijn leed aan een lotgenoot.

Met vriendschappelijke gevoelens,

Uw dienstwillige.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 11 Oktober 1882.

Hooggeachte Heer en Vriend,

De drukker, die intusschen anderen schijnt bediend te hebben, is eindelijk tot mij terug gekeerd. U ontvangt hierbij de bladen 26-28 en het titelblad. Bij het inzien der opdragt zal U blijken dat ik met uwe gegronde bedenking tegen ‘één jaren’ mijn voordeel gedaan, en daarvoor ‘gelijke jaren’ in de plaats gesteld heb. Nogmaals betuig ik dank voor de eer die U door het aan-

nemen dier opdragt mij bewezen hebt. Men zond mij een uitknipsel uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 September j.l., waarin naar aanleiding van het verschijnen mijner 1ste afl. gezegd werd, dat het eene onderscheiding is U in het openbaar vriend te mogen heeten en een geschrift aan U op te dragen. Ik beaam dit, en mijne erkentelijkheid regelt er zich naar.

Mijn wensch was niet dat het boek in afleveringen verschijnen zou; maar ik heb den uitgever, in al het overige voorbeeldig hulpvaardig, wat deze bijzaak betreft niet willen tegenwerken. Zijne bedoeling is dat het 1ste deel vóór ultimo November kompleet verkrijgbaar zal zijn.

Met de meeste belangstelling las ik uwe *Bijdragen* naar aanleiding van Loman's hypothese en zag daaruit dat ik regt heb uwe methode voortreffelijk te noemen. Niemand kan ontkennen dat de aldus beoefende theologie eene buitengewone hoeveelheid ongemeene kundigheden onderstelt, en inspanning der beste krachten van den wetenschappelijken geest eischt. Men kan, zooals Dozy of Fruin of Donders, het werktuig op andere voorwerpen rigten, verwant of verschillend; maar het blijft hetzelfde werktuig, van dezelfde orde.

Mijne vrouw is zeer gevoelig voor uwe gewaardeerde herinnering. Wederkeerig verzoeken wij onze eerbiedige groeten aan uwe dames.

Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 15 November 1882.

Waarde Francisca,

Indien het U niet te zeer ontrieft, laat ons dan s.v.p. *beide* fotografien van Caroline mogen behouden. Zijt gij echter verlegen om exemplaren, zeg het dan ronduit. De laatst toegezondene, die mij minder voldoet dan de vorige, zend ik U dan, met onzen dank dat gij aan ons gedacht hebt, terug.

Gij vraagt ter vertaling een nieuwen *engelschen* roman. Ik stel voor, voor mijne rekening U aan te schaffen N° 2065/66 der Tauchnitz-uitgaaf: *John Inglesant* bij H. Shorthouse, 2 deelen.

Dit is een *historische* roman (uit den tijd van Karel I) maar een zóó boeijende, dat Gladstone gezegd wordt, ondanks de beslommeringen der Iersche en der Egyptische zaken, het boek achter elkander te hebben uitgelezen.

Voor een deel is het ook een *filosofische* roman, en uwe taak zou zijn, die bespiegelende gedeelten zooveel mogelijk te verwijderen of te bekorten.

Maar ik wil niet vooruitloopen. Lees het boek, en zeg mij hoe gij er over denkt. Mij zult gij genoegen doen, zoo gij met de vertaling U belast.

Anne en Gideon laten U vriendelijk groeten. Wij maken het wèl.

Met onze beste wenschen,

De Uwe.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 4 December 1882.

Hooggeachte Heer en Vriend,

Ik dank U zeer voor het genoegen mij verschaft door uwe hulde aan De Bruijn, en voor de beleefde toezending. Het verraste mij te bemerken dat er eene verhandeling van hem over Feith bestaat, en hij de theorie zijner bewondering voor Feith daarin ontwikkelt. Zijn beweren dat Feith 'het expres gedaan zou hebben' klinkt vreemd, maar kan toch juist zijn. In de voorrede van *Willem Leevend* verzekeren de jufvrouwen Wolff en Deken dat zij sentimentele personen ten tooneele voeren ten einde hare lezeressen en lezers van de sentimentaliteit te *genezen.* Men schijnt in de laatste jaren der 18de eeuw aan die soort van homoeopathie waarde gehecht te hebben.

Even nieuw was het mij dat De Bruijn de auteur is van het *Breviarium Studiosorum.* Het strekt Van Gorkom tot eer gevoeld te hebben dat dit boekje het werk was van een buitengewoon man en pleit voor De Bruijn's talent zijn vaderschap zoo goed verborgen te hebben, dat zelfs Van Gorkom, die hem toch persoonlijk kende en een zijner voormalige leerlingen was, hem niet herkend heeft.

Indien De Bruijn weten kon dat U zoo hartelijk over hem geschreven hebt, dan zou hem dit in zijn graf pleizier doen. Bij zijn leven, dit weet ik, stelde hij het op hoogen prijs door U geëerd te worden.

Tegelijk met dit briefje doe ik de twee laatste bladen

van het 1ste deel van mijn *Land van Rembrand* op de post. Onder het overlezen van het geheel ben ik gaan twijfelen of het niet wijzer geweest zou zijn, het overzigt der letteren, dat voor de nationale eigenliefde niet streelend is, aan het overzigt der kunsten, dat tot een bevredigender resultaat leidt, te doen voorafgaan. Er staat tegenover dat de kunsten eigenlijk eerst in de 15de eeuw bij ons zijn gaan bloeijen, terwijl de letteren het *geheele* door mij behandelde tijdvak, van de 16de eeuw terug tot de 13de, hoe dan ook omvat hebben, en dus regt hadden voor het slot bewaard te worden.

Doch er zullen nog wel andere voorname aanmerkingen kunnen vallen, die anderen gewigtiger zullen toeschijnen.

Met de eerbiedige groeten van mijne vrouw en mij aan uwe dames en aan U,

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 11 December 1882.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik ontvang de ontwerp-statuten van het Nederlandsch Letterbond, en haast mij U in overweging te geven dit koncept *niet* aldus te verzenden, zelfs niet aan de ‘enkele letterkundigen’ bedoeld in circulaire A.

Doch laat mij U eerst mogen bedanken voor de heusche toezending van het *Nieuws van den Dag*. Ik waardeer het zeer dat De Veer op die wijze over mijn *Land van Rem-*

brand spreekt, en erken dit niet aan hem verdiend te hebben. Zijt gij in de gelegenheid, breng hem dan s.v.p. mijn dank over, en zeg hem dat ik zijne humaniteit zeer op prijs stel.

Nu over die statuten. De kapitale bepaling in art. VI (‘in den ruimsten zin van het woord’), in verband met uwe toelichting bladz. 9, vernietigt het karakter van een *letterbond.*

De Bond of het Bond (het is geen goed teeken dat wij niet weten of Bond mannelijk, vrouwelijk, of onzijdig is) moet uitsluitend uit *letterkundigen* bestaan. Anders wordt het een pensioenfonds voor onderwijzers en onderwijzeressen.

Niemand mag lid kunnen worden die niet minstens twee of drie oktavo-boekdeelen geschreven heeft, of het equivalent daarvan.

Vertaalde romans van den dag rekenen niet mede. Alleen de vertalingen van de klassieke auteurs.

De werken moeten òf letterkundig òf wetenschappelijk zijn.

Dit wat art. VI aangaat. Thans art. III*c* ‘Algemeene Verspreiding enz.’. Dit kan nooit de roeping van het Letterbond zijn, en moet de taak van den boekhandel blijven. Anders krijgt men met de schoolmeesters van art. VI, ook, door art. III, de boekverkoopers aan den hals. En mag ik vragen: hoeveel zou er te verdeelen overblijven, indien die twee talrijke klassen tegen kontributie van eenige guldens 's jaars, *regtverkrijgende leden* konden worden?

Geheel onbekend is mij de heer mr. X. Zoo die heer notaris is, of financier, laat hem dan s.v.p. eens nagaan

op welke grondslagen de fransche *Société des Gens de lettres* met hare 109 artikelen gebouwd is. Dit is essentieel. Essentieel zijn ook de *huishoudelijke* bepalingen van het fransche *comité.*

In Nederland moet volstrekt vermeden worden het oprigten eener *tweede Leidsche Maatschappij van Letterkunde.* Het bijeenbrengen van een kapitaal moet op den voorgrond staan, bijv. door middel eener *loterij met premien.* Dit jaar heeft de fransche Société des Gens de lettres met toestemming van den minister van Binnenl. Zaken eene premien-loterij gehouden die netto *één millioen acht duizend* franken in de kas der Société heeft doen vloeijen.

Ga eens op audientie bij Zijne Exc. Pijnacker Hordijk, en tracht van dien minister, of van zijn ambtgenoot van Financien, zulk eene vergunning te bekomen. Zulk eene loterij zou meer uitwerken dan de beste ontwerp-statuten. Eerst wanneer gij een kapitaaltje bezit zult gij met vrucht reglementen kunnen maken, en, wat het voornaamste is, *voorwaarden van toetreding* kunnen stellen.

U kunt van deze denkbeelden het gebruik maken dat U goed dunkt. Zij mogen U ten bewijze strekken dat, zoo ik met de statuten mij niet vereenigen kan, de *zaak* mijne volle sympathie heeft.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

P.S. Al het bovenstaande was geschreven, toen, vele uren later dan de courant, uw vriendelijke briefkaart mij gewerd. U hebt kunnen zien dat het artikel van De Veer een aangenamen indruk op mij gemaakt heeft. Bedenk toch hoe schrikkelijk ik, in eene aankondiging van zijn *Tron-Ringh*, hem weleer geplaagd heb! En niet in die aankondiging alléén. Men moet een tamelijk goed christen zijn om zoo iets aan een tijd- en land- en standgenoot te kunnen vergeven, zelfs onder ‘voorbehoud’. Zooals gij overigens naar waarheid zegt.

Uwe aankondiging in *Nederland* wordt met bijzondere belangstelling door mij

tegemoet gezien. Vooral ben ik nieuwsgierig naar uwe beoordeeling van mijn ‘Overzigt der Letteren’. Maar gij zult mij niet *erg* kunnen bestrijden of gij zult het ook een weinig Uzelf moeten doen, want herhaaldelijk heb ik mij daar gedekt ook met U.

Uwe verontschuldiging betreffende den volzin op blz. 127 mag ik niet aannemen. Ik heb mij daar aan eene hyper-hooftiaansche quasi-kernachtigheid bezondigd - Uwe ‘kaas’ annexeer ik met het meeste genoegen, blz. 114, maar niet uw ‘broek’. De etymologen hier ontkennen dat ‘braccae’ latijn is. Zij houden het voor een keltisch woord. Doch vrees niet dat *ik* ooit om zulk eene kwestie U zuur zal aanzien!

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 27 December 1882.

Hooggeachte Mevrouw,

Laat mij mogen beginnen met U mijn dank te betuigen voor de toezending van *Het huis Lauernesse.* Dat het de 8ste druk is, is eene voldoening voor U. Voor mij was het eene aangename uitspanning, nadat ik kort geleden mij insgelijks met de eerste helft der 16de eeuw in Nederland had moeten bezigheden, uw verhaal van het begin tot het einde te herlezen.

Mijne vrijpostige meening is dat de lutheranen van 1521-25 zeer door U geïdealiseerd zijn. Doch indien het U overkomt mijn hoofdstuk over Erasmus te lezen, dan zult *U* met hetzelfde regt beweren dat ik in het tegenovergestelde uiterste verval, en aan hunne verdiensten te kort doe. Wat blijft er dan over? Vooreerst dit, dat toen ik nog een knaap in buis en broek was, U de geheele vaderlandsche litteratuur over dit tijdvak reeds vertild hadt. En ten anderen (wat ik U steeds zal blijven toegeven) dat er *something* moet geweest zijn waardoor het roomsche Nederland van 1517, toen Luther

zijne stellingen aansloeg, geworden is het gereformeerde Nederland van 1618, toen de zegevierende synode van Dordt vergaderde. De roem van uw idealisme is, op dit *something* den vinger gelegd te hebben, en zóó gelegd dat beter predikanten dan ik uw *Huis Lauernesse* met welgevallen begroet hebben als een programma.

Vergeef dit schoolsche praatje, en zie er alleen een bewijs in, hoe welkom mij uw boekgeschenk was, begeleid door een schrijven, en gevolgd door een briefkaart, beiden getuigend van uwe hartelijke en mij vereerende toegenegenheid. Dank voor uwe goede wenschen, en wil gelooven, dat zij aan ons besteed zijn. Dank ook voor de uitstorting van uw auteursgemoed. Zooveel impertinenties kunt U mij van den jeugdigen S. niet verhalen, of ik blijf gelooven dat U hem spaart. Naar het eenparig getuigenis van alle berigtgevers paart hij aan duo-decimo-verdiensten de eigenschap, een kwast in folio te zijn. De heer Bosboom moet hem nazitten 'jusque dans ses derniers retranchements'. Hij heeft aan uwe feestviering zich alleen laten gelegen liggen ten einde voor zichzelf reclame te maken, en *zijn* lof te doen ineensmelten met den uwen.

Ik deel in uw leed, wanneer U klaagt over de zedelijke haarpijn welke uit die feestviering U nagebleven is. Het moet vreeselijk zijn, zoovele betuigingen van vereering te ontvangen en - te moeten beantwoorden. Nog wel met in het verschiet een werk uit de fabriek van den vreeselijken Van Kempen! Om uwentwil wensch ik dat het werk spoedig moge gereed zijn, en het door zijne schoonheid U aangenaam verrassen moge.

Ik heb aan U gedacht toen ik uit de couranten ver-

nam dat Gunning zijne intreerede te Amsterdam had uitgesproken. Het zal niet gemakkelijk zijn, stel ik mij voor, hem in Den Haag te vervangen. Zijn opstel over Swedenborgh, in den *Gids*, vond ik gedistingeerd, als alles wat hij schrijft; hoewel het mij toeschijnt dat hij aan Swedenborgh's visioenen te veel waarde hecht. De Hagenaars moeten nu maar beproeven hem een waardig opvolger te geven, en ik ben nieuwsgierig te weten wie wel *uw* kandidaat zou zijn. Zijn er in Nederland nog jonge predikanten met talent? Zeker wel.

Onze beste wenschen voor het aanstaand nieuwjaar sluit ik hierbij in. Moge 1883 U en uw echtgenoot, bij de opwekking van buiten in 1882, menige opwekking van binnen brengen, die in den besten zin U doe genieten van het leven. Wij bevelen ons bij vernieuwing in uwe vriendschappelijke herinnering, en danken U nogmaals voor de blijken uwer belangstelling gedurende het ten einde spoedend jaar.

Met onze eerbiedige groeten aan U beiden

Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 31 December 1882.

Waarde Francisca,

Ontvang onze beste nieuwjaarswenschen. Al kunnen zij uw leed niet verzachten, noch uwe eenzaamheid vervullen, wij zijn ze U niet minder schuldig, en zij zijn U niet minder gegund. Dit eerste nieuwe jaar, zonder

Caroline, zal U dubbel zwaar vallen: wij wenschen U kracht en lust om het met eere door te komen.

Ik heb uw *Hereenigd* gelezen, en maak U mijn kompliment over de kreatie der kleine Han. Dit beeldje heeft mij zoo getroffen, door het scherpe der lijnen en het eigenaardige van den toon, dat het mij aan het herlezen gebragt heeft van Victorien Sardou's *Famille Benoîton*; en de slotsom der vergelijking was, dat ook gij een getrouw beeld uit onzen tijd geteekend hebt.

Tegelijk heeft diezelfde kleine Han mij genoodzaakt te erkennen, dat ik door mijne langdurige afzondering en afwezigheid, sedert ik in 1862 mijn ontslag nam als predikant, een vreemdeling geworden ben in de nederlandsche zamenleving.

Han spreekt zulk goed hollandsch, dat aan hare nationaliteit niet getwijfeld kan worden. Er *moeten* tegenwoordig zulke hollandsche kinderen zijn. Maar ik gevoel, te zijn opgegroeid met een geslacht van vroeger datum, in welk midden zulke typen niet aangetroffen werden. Han is voor mij eene nieuwe wereld; en ik sta verbaasd dat het americanisme (of hoe zal ik die yankeemanieren noemen?) na Frankrijk veroverd te hebben, - want de fransche zeden zijn allengs geheel amerikaansch geworden, - ook in die mate tot Nederland doorgedrongen is. Het strekt U tot eer, dit te hebben opgemerkt; en ik herhaal dat ik U deswege mijn kompliment maak.

De bladzijden 37-60 uwer vertaling gewerden mij in goede orde.

Met onze eerbiedige groeten aan uwe gastvrouw,

De Uwe.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 4 Februarij 1883.

Waarde Heer Ten Brink,

Van de omstandigheid dat gij met uwe aankondiging van mijn *Rembrand* nog niet gereed zijt, (hetgeen ik opmaak uit uwe vriendschappelijke letteren gisteren ontvangen) profiteer ik om U een verzoek te doen.

Bladz. 483-84 breng ik de snijwerken te Wouw, in Noord-Brabant, tot de overblijfselen der *noord*-nederlandsche kunst in de *zestiende* eeuw.

Dit is een dubbele fout. De heer De Roock, te Bergen-op-Zoom, schrijft mij dat die snijwerken (koorstoelen en beelden) afkomstig zijn uit de abdij St. Bernard *aan de Schelde;* dat men begonnen is ze te maken in *1690*, en dat de vermoedelijke makers geweest zijn de *zuid*-nederlandsche beeldhouwers Willemsens en Arthur Quellinus Jr. (1625 † Antwerpen 1700). In geen geval zijn de 16de eeuw en *Noord*-Nederland daarin betrokken geweest.

Bladz. 668 beweer ik dat Heinszoon Adriaanssen in 1568 te Haarlem gevonnist is *door gewone regters*, niet d o o r e e n b l o e d r a a d.

Van Vloten schrijft mij dat bladz. 316 bij Marcus, *Sententien en Indagingen*, 1735, twee k o m m i s s a r i s s e n v a n A l v a genoemd worden als de personen door wie H. Adriaanssen gevonnist is.

Bewijs mij s.v.p. de dienst uwe lezers, behalve op andere fouten, ook opmerkzaam te maken op dat tweetal, bladz. 483 en bladz. 668. Het kan jaren duren eer er

van dit boek een herdruk verschijnt, en ik stel er prijs op dat erkende misslagen zoodra mogelijk aangewezen worden.

Voorts neem ik de vrijheid U opmerkzaam te maken, dat in het weekblad *l'Art* van 12 November 1882, n°. 411, eene door vele platen toegelichte studie van Lucas van Leiden voorkomt; en dat in December jl. bij Amand-Durand alhier verschenen is *l'OEuvre de Lucas de Leyde*, 174 reproducties van prenten des hollandschen meesters. Beide werken zult U gemakkelijk kunnen raadplegen in den winkel van Goupil te uwent.

Vosmaer's *Nanno* en Perk's *Gedichten* kwamen mij tot heden niet in handen. Ik las de verzen van Coens, *Tienden van den oogst* en den roman van Huf van Buren, *Mannen van Sint Maarten.* Hoe komt het dat van dit laatste boek nog niemand te uwent, voor zoover ik weet, eene aankondiging geschreven heeft? Als historische roman is het in zijne soort een model, vind ik.

Doch ik heb geen tijd om aan de pennevruchten van den dag meer dan vlugtig aandacht te schenken. Al mijne vrije uren gaan heen aan lezen van en over de 17de eeuw. Wanneer zal ik daarmede gereed komen? Ik weet het niet. Zeker nog in geen langen tijd.

Van de tentoonstelling te Amsterdam en van het Internationaal letterkundig kongres zal ik mij moeten spenen. Die maanden van het jaar pleeg ik aan mijne gezondheid te wijden.

Ik ben benieuwd naar uw opstel over Beets, en verstout mij te vragen waarom in de 1ste reeks uwer nederlandsche *Galerie Contemporaine*, Van Vloten niet opgenomen is? Van Vloten heeft voor de nederlandsche

letteren zich veel moeite gegeven en hij vertegenwoordigt den overgang der nederlandsche belletristen op de nederlandsche filologen. Met eene volledige bibliografie zijner werken, die nog door niemand gegeven is, zoudt U eer kunnen inleggen, en hijzelf zou U daar zeker gaarne aan helpen.

Voor uw opstel over Daudet's *Evangéliste* kan misschien de mededeeling dienen, dat de gegevens gezegd worden verstrekt te zijn door *een modern predikant alhier*, Daudet's buurman, die gemeend heeft Gode een dienst te bewijzen door sommige (overigens waarachtige) stukjes zijner orthodoxe mede-protestanten uit te brengen. De onvoorzigtige!

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 27 Februarij 1883.

Waarde Francisca,

Met deelneming las ik in de courant, en vernam van U het overlijden van uw broeder te Rotterdam. Het is lief van ulieden, hem in zijn dood geëerd te hebben.

Ik zend dit briefje aan uw nieuw adres, en heet in gedachte U welkom in uw nieuwe woonplaats.

Dank dat gij U zooveel moeite geeft voor het bekorten van *Inglesant*. Gisteren las ik in de *Academy* dat de londensche uitgever veertienduizend ex. van dezen roman verkocht heeft, en de vraag nog voortduurt.

In *Eigen Haard* heeft men zonder mijne voorkennis mijn portret doen verschijnen, zooals gij misschien gezien zult hebben. Het bijschrift is zoo lyrisch dat ik er liefst over zwijg, hoewel de schrijver als paedagoog hoogachting verdient.

Met genoegen las ik Vosmaer's biografie van Jaques Perk en de inleiding van W. Kloos. Doch ik vind niet dat die heeren den dichter eene dienst bewezen hebben. Hen lezend verneemt men eene inwendige stem, die ‘la pièce! la pièce!’ roept; en wanneer men dan genaderd is aan la pièce zelf, dan valt zij tegen. Kloos en Vosmaer hadden zich moeten bepalen, dunkt mij, tot het bezorgen van eene nette tekstuitgaaf, en niet zulke hooge verwachtingen moeten opwekken.

Vosmaer's *Nanno* kwam mij nog niet in handen. Een nieuwe roman van Huf van Buren: *de Mannen van Sint-Maarten*, komt mij voor buitengewone verdiensten te bezitten.

Ook M. Coens zond mij zijn jongste werk: de dichtbundel *Tienden van den Oogst.* De bundel is te dik, vind ik, maar er komen artistieke verzen in voor.

Anne en Gideon maken het best, en dragen mij hunne groeten voor U op.

De Uwe.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 8 April 1883.

Waarde Heer Ten Brink,

De heer Tjeenk Willink, de uitgever, dien ik van uw voornemen Doorenbos te bestrijden onkundig liet, schrijft mij uit eigen beweging, onder den indruk uwer recensie:

‘Met hartelijke voldoening las ik Dr. Ten Brinks aankondiging van het *Land van Rembrand* in *Nederland.* Na al de ergernis die de schoolmeesterachtige recensie in de *Spectator* mij gegeven had, zag ik met groot genoegen haar auteur dus in 't zonnetje gezet. Arm publiek dat het degelijke boek, door Dr. Doorenbos in den geest aanschouwd, zou moeten slikken. Maar driewerf beklagenswaardige jongens, wien in dezen geest liefde voor de geschiedenis moet worden bijgebracht.’

Ik meende U deze woorden te moeten overbrengen omdat U er uit zien kunt welken gunstigen indruk aan die zijde uwe ‘proeve van waardeering’ gemaakt heeft.

Wat mij betreft, ik ben U niet weinig erkentelijk, en maak U mijn welgemeend kompliment wegens uw takt en uwe gematigdheid, die niet minder uw hart dan uw verstand eer aandoen.

Met uwe juiste aanmerkingen betreffende de Byzantijnen zal ik bij gelegenheid niet nalaten mijn voordeel te doen. Ik heb inderdaad mij aan eenzijdigheid schuldig gemaakt door ter wille van Erasmus slechts over Filelfo te spreken.

Over het charter van Folcker's schenking raad ik U,

te gaan spreken met Mr. van den Bergh, den rijksarchivaris. Deze heeft in het Oorkondenboek van Holland en Zeeland, N°. 17, met goedvinden van de Koninklijke Akademie, de oorkonde onveranderd en zonder aanmerkingen overgenomen uit Lacombled, evenals Boudan dit gedaan zal hebben uit Martène en Durand. Ik kan niet gelooven dat dit van Mr. van den Bergh's zijde uit onnadenkendheid zou geschied zijn. Maar ik weet het niet. Hij zegt er niets van, en schijnt de echtheid van het jaartal 855 voor uitgemaakt te houden.

Die echtheid is inderdaad het punt waar alles op aankomt. Vaak zijn bij het kopiëren van zulke stukken door de oudste afschrijvers de datums *pià fraude* vervalscht; en het bedoelde Werdensche charter *is* eene kopij.

Indien U naar het Rijks-archief stevent, bewijs mij dan s.v.p. de dienst meteen inzage te vragen van de akte der Pacifikatie van Gent, en voor mij na te zien of inderdaad *de handteekening van Marnix van Sint-Aldegonde* daarop voorkomt. Ik vind dit beweerd, maar zou het gaarne bevestigd weten.

Bladz. 503 uwer recensie, regel 12 van boven, staat ‘dertig jaar geleden’. Dit moet *vijftig* of *zestig* zijn, in verband met het jaartal 1824 in de noot. Indien de overdrukjes nog getrokken moeten worden, dan zult U dit gemakkelijk kunnen veranderen.

Uw denkbeeld een exemplaar te zenden aan de heeren Fruin, Van Vloten, enz., vind ik lumineus, en ik ben benieuwd wat die heeren zeggen zullen.

Ik herhaal dat uw opstel mij zeer behaagt en gij, door U zoo veel moeite te geven en zoo zelfstandig te werken, mij eene dubbele dienst bewezen hebt.

Uw opstel over Beets zie ik met verlangen te gemoet.

Met vriendschappelijke gevoelens
Uw dienstwillige.

P.S. Daareven ontving ik den *Spectator* van gisteren, en zie daaruit dat gij U vleijen moogt, Doorenbos *ad terminos van logica* gebragt te hebben.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 18 April 1883.

Hooggeachte Heer en Vriend,

Uwe letteren van 21 Maart hebben mij buitengewoon veel genoegen gedaan, al deed het mij leed van uwe ongesteldheid te vernemen, die, hoop ik, voor de lente op de vlugt gegaan is.

Mijne korrespondentie voor de *Haarlemsche Courant* heb ik moeten staken omdat, na in dat enge kader, hetwelk zoo weinig onderwerpen toelaat, mij zes jaren bewogen te hebben, ik inderdaad uitgepraat was. De telegraaf, die al het nieuwste nieuws overseint, berooft de buitenlandsche dagbladkorrespondenten van twee derden gedeelten hunner stof.

Ten behoeve van mijn zoon, die anders dezen zomer of in het aanstaand najaar niet naar eene openbare betrekking als archivaris of bibliothecaris zou kunnen mededingen, heb ik mij hier tot het departement van buitenlandsche zaken gewend, ten einde op grond eener wet van 1791 erkenning van mijne fransche burger-

schapsregten te bekomen. Doch het laat zich aanzien dat ik daaraan niet verder gevolg zal behoeven te geven. Mijn zoon wordt in de volgende maand meerderjarig voor de nederlandsche wet, en is het reeds nu voor de fransche. Men verzekert mij dat hij op dien grond erkenning van *zijne* regten zal kunnen vragen, zonder dat ik zelf daarin betrokken worde, hetgeen niet eigenaardig zou zijn, daar ik in Frankrijk niet naar eene betrekking sta en, op mijn leeftijd, niet één reden heb van nationaliteit te veranderen. Behalve nog dat ik door mijne boeken in Nederland, en door mijne courant in Indie, aan het nederlandsch publiek in beide werelddeelen mij op natuurlijke wijze verbonden gevoel.

Mijn uitgever stelt zich voor, nog dezen zomer den aanhef van het 2de deel van mijn *Land van Rembrand* te doen verschijnen. Het eerste hoofdstuk, dat zijne voltooijing nadert, zal moeten handelen over de beteekenis van het *Kalvinisme* voor de republiek der Zeven Provincien, en U zult daaruit zien dat uwe opvatting van de leer der hervormde kerk op mijne beschouwing grooten invloed is blijven uitoefenen. Zelfs komt het mij voor dat onze geschiedschrijvers, met uitzondering van Bakhuizen van den Brink en R. Fruin, *te weinig* theologen zijn, om aan dit tijdperk der vaderlandsche historie regt te kunnen doen.

De gunstige ontvangst van het Iste deel heeft mijne verwachting overtroffen. Want hoewel de auteurs die ik in dat eerste deel tegenspreek, slechts aangeduid worden met opgaaf van den titel hunner geschriften, zoo kan ik toch niet ontkennen, dat sommigen reden hebben mijn terzijde stellen hunner zienswijze aan vrijpostigheid

toe te schrijven en zich daardoor gekrenkt te gevoelen. Des te meer genoegen deed het mij, aanvankelijk zooveel instemming, en zelfs in Dr. Jan ten Brink een warm verdediger te vinden. Ten Brink schrijft mij, onder anderen ook aan U een overdrukje van zijn opstel in het tijdschrift *Nederland* te willen zenden; en U zoudt mij verpligten, daar ik zelf niet anders kon doen dan hem dank betuigen, zoo U hem iets aangenaams wildet zeggen. Blijkbaar heeft hij voor die aankondiging, waardoor hij mijn uitgever eene ware dienst bewezen, en mij veel genoegen gedaan heeft, zich buitengewoon veel moeite gegeven, hetgeen hem te meer tot eer verstrekt omdat hij met allerlei vervelende bezigheden het zeer volhandig heeft.

Het heeft mij zeer getroffen het overlijden van mevrouw Kuenen te vernemen. Zoo dunnen zich aanhoudend de gelederen der tijdgenooten van wie ik vriendschap ondervonden heb.

Ontvang, bid ik, met uwe dames, de eerbiedige groeten van mijne vrouw en van mijn zoon. De laatste is een groot vereerder van uwe geleerde scherpzinnigheid.

Uw gehoorzame.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 17 Mei 1883.

Hooggeachte Mevrouw,

Kunt U het mij vergeven uwe laatste letteren zoo langen tijd onbeantwoord gelaten te hebben? Doch ik zit met het tweede deel van dat *Land van Rembrand* in

de maag; en de vaderlandsche historici hebben over onze 17de eeuw zoo vervaarlijk veel geschreven, dat al lees ik maar het tiende deel van hetgeen zij goedvonden te boek te stellen, er voor partikuliere korrespondentie letterlijk nooit één oogenblik overblijft.

Nu echter is er eenige verademing. Het eerste hoofdstuk van het 2de deel nadert langzaam zijne voltooijing; en ik ben zoo vrij geweest den uitgever te verwittigen dat ik daarna eene pauze zou instellen.

Wij genieten hier sedert eenige dagen van het schoonste Mei-, om niet te zeggen Julij- of Augustusweder. De Jardin du Luxembourg staat in zijn vollen groenen dos. Dit doet een mensch goed.

De vorige week bezochten wij het salon, en misten er uwen echtgenoot. Waarom toch zendt de heer Bosboom ons óók niet ieder jaar eene proeve zijner kunst? Het zou voorwaar geen weelde zijn; want ofschoon ook weder *dit* salon mij zeer interesseert, stukken van den eersten rang zijn er altijd te weinig.

Hetgeen U van het lezen in Walter Scott verhaalt heeft mij zeer getroffen. Het is aardig, hoe levend Scott voor de Franschen gebleven is; zoodat de voorname firma Firmin Didot hem nu opnieuw is gaan uitgeven. Ik zou bijna durven beweren dat de Engelschen-zelf tegenwoordig Scott minder ijverig lezen dan de Franschen. Opgewekt door uw voorbeeld, ga ik hem bij gelegenheid óók herlezen. Gideon kent hem nog in het geheel niet, maar vroeg er mij herhaaldelijk naar.

Laast U in *Nederland* Ten Brink's teregtwijzing aan Doorenbos à propos van mijn Iste deel? Mij heeft het verbaasd dat iemand als Doorenbos, die in het geheel

niet voor onkundig doorgaat, zoo kwalijk de geschiedenis van zijn land kent, en omtrent de nieuwere litteratuur over het onderwerp zoo slecht op de hoogte is.

Neen, dan was Dozy, wiens overlijden ik zeer betreur, een geleerde van beter allooi. Maar het is waar dat in een klein land zulke buitengewone mannen niet kunnen overvloeijen.

En nu zie ik dat jufvrouw Opzoomer ons een nieuw boek gaat aanbieden. Dit doet mij veel genoegen. Haar stilzwijgen had mij voor hare gezondheid doen vreezen. Ik ben benieuwd wat U van haar *Vorstengunst* zeggen zult; weder een historische roman, onderstel ik.

Mijne vrouw en mijn zoon zijn zeer welvarend en beiden verzoeken mij U en den heer Bosboom hunne eerbiedige groeten over te brengen. Wij zijn *niet* van plan dit jaar naar Nederland te komen, al lokt de Amsterdamsche tentoonstelling. Vermoedelijk gaan wij weder naar Fontainebleau, of anders naar Montmorency. Wij zoeken versche lucht.

Met de vriendelijkste gevoelens

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 23 Mei 1883.

Waarde Heer Ten Brink,

Slechts een enkel woord om U de goede ontvangst te berigten van afl. 3/4 der *Hedendaagsche Letterkundigen*, eergisteren in mijn bezit gekomen, en U te danken voor

het buitengewoon genoegen mij verschaft door uwe studie over Nicolaas Beets.

In het voorbijgaan! Lindo vertaalde voor *Fraser's Magazine* het Diakenhuismannetje. In 1853 of 1854 schreef Beets, ik geloof voor de Letteroefeningen: *Bevoegde Kritiek?*, een antwoord op Potgieter's recensie der Gedichten van Albertine Kehrer. Deze twee kleinigheden zijn de eenige leemten die ik in uwe bewonderenswaardig volledige bibliografie heb opgemerkt.

Mij dunkt, Beets moet in zijn schik zijn met uwe schets van zijn leven, waarin hij dit van het begin tot heden zoo rustig zich weêrspiegelen ziet, - de spiegel vastgehouden door zulk eene hand, en deze bestuurd door zulke humane, sympathiserende, voor hem vereerende gevoelens. Mijne belofte zal ik nakomen. Maar wanneer? Tot over de ooren zit ik in het 2de deel van mijn *Land van Rembrand.* Twee afleveringen moeten vóór de vakantie het licht zien, en de kopij is nog onder handen! Doch U zult edelmoedig zijn, en mij tijd laten.

Met vriendschappelijke gevoelens,
Uw dienstwillige.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 24 Julij 1883.

Waarde Francisca,

Ziehier mijn adres tot en met ultimo September a.s.:

Avon près Fontainebleau
(Seine et Marne).

Dit Avon is een dorp, nog digter bij het Fontainebleausche bosch dan Fontainebleau zelf. Wij trekken daar in het huis eener dame van leeftijd, die tot herstel van haar zoons gezondheid twee maanden in het Zuiden moet gaan doorbrengen.

Indien gij uw eerstvolgenden brief *vrijdag* kunt verzenden, dan kan hij mij nog hier bereiken. Indien *zaturdag*, 28 Julij, dan aan het nieuwe adres s.v.p.

Ik verheug mij dat het logeeren in Friesland zulk eene aangename afleiding voor U geweest is, en maak de friesche boeren mijn kompliment dat zij smaak vinden in uw *Agnes*. Dat is een goed teeken. Verleden jaar had ik hier een schranderen jongen Fries (broeder van den amsterdamschen professor Van der Waals) die hier fransche filologie kwam studeren. Ook hij zeide mij dat de Friezen zeer belangstellend zijn in alles wat letteren betreft.

Ontvang onze vriendelijke groeten, en wensch ons geluk dat wij voor eene poos naar buiten gaan.

De Uwe.

Aan Dr. Jan ten Brink.

A v o n , bij Fontainebleau, 7 Augustus 1883.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik ben voor twee maanden in de wei, waar uwe vriendelijke letteren van 4 dezer en uw artikel over Guy de Maupassant, met uwe verkwikkelijke analyse van *Boule de Suif*, mij eerlijk zijn komen opzoeken.

Toen ik voor het Augustus-nummer van *Nederland* dat stukje over Elisabeth Wolff gereed had, heb ik de pen tijdelijk neer geworpen, en eerst 1 Oktober begin ik weder aan het *Land van Rembrand.*

Zal dit laatste tusschentijds te gronde gaan of wegloopen, en ik, om niet achteraan te komen, mij moeten haasten?

Het adres van generaal Van Stirum aan den koning, vol jobsberigten, doet het mij bijna vreezen. Ook wegens het mede-onderteekenen van mannen zoo bevoegd en deskundig als die vier utrechtsche professoren.

Echter, mijne hoop is nog niet geheel vernietigd. Nederland en zijne koloniën zullen niet onbeleefd genoeg zijn, vertrouw ik, te zinken voor ik met mijn lofzang tot beider eer gereed ben.

Ik dank en bewonder U, te midden uwer 77 kandidaten, aan mij gedacht te hebben: 77 slagtoffers der wetgeving op het middelbaar onderwijs, daarmede valt niet te spotten.

Worden er onder die jongelieden gevonden, bedreven in de geschiedenis van Zweden tweede helft der 16de eeuw? Dit vraag ik mij af, na het lezen van twee aankondigingen van jufvrouw Opzoomer's nieuwen roman.

Kunnen uwe examinandi Göran Person thuisbrengen? Wat weten zij van de regering van Eric XIV?

U zoudt jufvrouw Opzoomer's hart van regtmatige fierheid doen zwellen, en meteen eene dienst aan de nederlandsche leesgezelschappen bewijzen, zoo U krachtens uwe volmagt als examinator, dit punt onderzoeken en aan den uitslag publiciteit geven wildet.

Wat mij betreft, ik heb niet *Vorstengunst* mede naar

buiten genomen, maar Labiche's *Théâtre Complet.* Vooralsnog heb ik van die eenzijdigheid, of noem het zelfs ondankbaarheid en onwellevendheid, geen berouw.

Met vriendschappelijke gevoelens,

Uw dienstwillige.

PS. Veel succès met Jonathan en Editha.

Aan den heer A. Huet.

A v o n, 18 Augustus 1883.

Carissime,

Zeer verpligt voor uwe gunstige meening over Deel II van mijn *Land van Rembrand*, afl. 1 en 2. Het zijn echter niet *mijne* theologische studien die daarin te prijzen vallen. Mijne verdienste, indien gij het zoo noemen wilt, is dat ik het kader mijner voorgangers Groen, Van den Brink, R. Fruin, Motley enz., uitgebreid en er Scholten's *Leer der Hervormde Kerk* in opgenomen heb, met de monografien over Bogerman, Voetius enz., die daarvan het gevolg geweest zijn. Van mij, persoonlijk, is alleen de paragraaf over Constantijn Huygens, naar aanleiding der *Studien* van Theod. Jorissen, Jonckbloet, en Land. Al hetgeen ik over de Geuzen en Watergeuzen mededeel heb ik uit Van Groningen, en vooral uit Van Vloten, wiens boek over den Opstand veel nieuwe dokumenten bevat.

De Uwe.

Aan Dr. Jan ten Brink.

A v o n , 9 September 1883.

Waarde Heer Ten Brink,

Uw stadgenoot de uitgever N. vraagt in eene gedrukte circulaire eene bijdrage voor een geïllustreerd album ten behoeve der slagtoffers op Java en Sumatra, in den trant van *Paris-Ischia.*

Ik juich dit denkbeeld toe, en meld hem per briefkaart dat hij op mij rekenen kan.

In de hoop dat gij niet weigeren zult U met het korrigeren eener drukproef te belasten, zend ik U hierbij mijne kopij, in het hollandsch en (de circulaire gewaagt van twee talen) in het fransch. Zoo dit dubbel emplooi is, dan laat ik het doen eener keus gaarne aan U over.

De titel *Java-Krakatau* zou eigenlijk moeten luiden *Holland-Krakatau*, of *Den Haag-Krakatau.* Uw invloed zal gemakkelijker dan de mijne vriend N. tot het aannemen dezer verbetering kunnen bewegen. Ik bid U, breng hem aan het verstand dat *Java-Krakatau*, in casu, gemoedelijke onzin is.

Verschoon mijne vrijpostigheid, en geloof mij met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

A v o n, 15 September 1883.

Hooggeachte Mevrouw,

Nog veertien dagen, en er zal een einde gekomen zijn aan onze vakantie, die wij ditmaal zijn gaan doorbrengen niet te Fontainebleau zelf, zooals verleden en voorverleden jaar, maar in een dorp in de nabijheid, aan den zoom van het bosch, waar wij in de woning eener tijdelijk afwezige dame van leeftijd (eene légitimiste, bezitster van verschillende gemakkelijke fauteuils Louis XV en Louis XVI) een comfortable onderkomen gevonden hebben. Dit buiten-zijn heeft ons alle drie goed gedaan; niet het minst aan schrijver dezes die werkelijk noodig had voor eene poos in de wei gezonden te worden.

Doch laat mij vóór alles U geluk wenschen met uw feestdag, die U dit jaar rustiger doorbragt dan verleden jaar het geval was (hoewel ik vermoed dat U de drukte van toen maar half betreurt), en U dank zeggen voor uwe lieve letteren van 7 dezer, die ons te Avon trouw zijn komen opzoeken.

Ik bewonder den moed die U zoovele dagen aan Amsterdam deed schenken, en prijs uw belangstelling in de tentoonstelling daar. Doch voor ons zou eene reis naar Nederland de verademing niet aangeboden hebben waaraan wij behoefte hadden, en die wij vonden te Avon. Overigens doet het succès der amsterdamsche tentoonstelling mij veel genoegen, en hetgeen U schrijft over Zijner Majesteits verzoening met haar, door tusschen-

komst van den burgemeester, strekt den heer Van Tienhoven zeer tot eer.

Met niet minder genoegen zag ik uit de couranten dat de heer Bosboom de redaktie van het artistiek gedeelte van *Holland-Krakatau* aanvaard heeft. De nederlandsche teekenaars zullen nu ongetwijfeld dubbel hun best doen. Welk eene noodlottige gebeurtenis! Zoovele duizenden menschen in eens weggenomen! U kunt U voorstellen hoe deze tijdingen ons getroffen hebben, die bij de welvaart van Nederlandsch-Indie van zoo nabij betrokken zijn.

Jufvrouw Opzoomer's *Vorstengunst* moet ik nog lezen, en ik voorzie dat ik daarvoor in de eerste maanden geen tijd zal kunnen vinden. Nu, het boek loopt niet weg; en zelfs zou het moeite hebben dit te doen, indien van hetgeen de recensenten omtrent zijne zwaarmoedigheid verhalen slechts de helft waar is. Mij doet het leed, om U de waarheid te zeggen, dat deze jonge dame niet los schijnt te kunnen komen uit de rhetorica haar vaders. Ik bid U, welke is in de 19de eeuw de aktualiteit van een onderwerp als vorstengunst? Het jagen naar *volks*gunst is het eigenaardige van onzen tijd. De vorsten hebben, althans in Nederland, uitgediend; en wie naar de gunst van Koning Willem III of van den prins van Oranje dong zou meer belagchelijk dan schuldig zijn.

Doch het is vermetel te praten over boeken die men slechts van hooren zeggen kent; en ik verzoek U het bovenstaande alleen te willen aanmerken als een bewijs dat ik een hoogen dunk van jufvrouw Opzoomer's bekwaamheden koester.

Mijne vrouw en mijn zoon dragen mij op U hunne

deelneming te betuigen dat de staat uwer gezondheid U niet altijd veroorlooft uwe dagen door te brengen op de wijze die U het aangenaamst zijn zou. Beiden hebben er regtstreeks belang bij; want uwe brieven zijn voor hen als voor mij een maar te zelden wederkeerend genoegen.

Zeer dank ik U voor de toezending der nieuwe uitgaaf van den *Wonderdokter*, en ik maak U mijn kompliment dat U er in geslaagd zijt eene Voorrede te schrijven die, te oordeelen naar hetgeen ik daarover in het *Handelsblad* en in den *Spectator* las, zoo onverdeeld in den smaak van het publiek gevallen is. Dit blijft toch altijd voor eene schrijfster gelijk voor een schrijver eene groote voldoening; en aan de minsten is het gegeven op een bepaald oogenblik den waren toon te treffen. U hebt den Delvenaar, die dood was en bij Van Bleijswijck begraven lag, weder levend gemaakt. Niemand kan U die eer betwisten. Graswinckel dankt U zijne plaats in de vaderlandsche geschiedenis der 16de eeuw.

Ontvang, mevrouw, met uw echtgenoot de eerbiedige groeten van ons drieën; en wil gelooven dat wij ons met de opregtste belangstelling in uwe vriendschappelijke herinnering aanbevelen.

Uw gehoorzame.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

A v o n , 21 September 1883.

Waarde Francisca,

Morgen over acht dagen, zaturdag 29 September, rekenen wij naar Parijs terug te keeren. Wil s.v.p. uwe verdere

toezendingen hiernaar regelen. Uw laatste, van 14 September, heb ik in dank hier ontvangen. *Emancipatie der Mannen* is een gelukkige titel[1]. Ik maak U deswege mijn kompliment.

Men zegt dat *Doctor Claudius* en *Mr. Isaacs*, beiden door Crawford, de twee fraaiste engelsche romans van den laatsten tijd zijn; en de Engelschman die mij dit verzekert gaat voor een kenner door.

Bij mijne terugkomst te Parijs (hier of te Fontainebleau is dit niet mogelijk) zal ik terstond onderzoeken of welligt een dier boeken reeds in de Tauchnitz-uitgaaf zijn verschenen.

Bewijs mij de dienst, bid ik U, wanneer gij een dezer dagen te Arnhem komt, hiernaar ook bij *uw* boekverkooper te informeren, en, zoo er exemplaren te bekomen zijn, voor mijne rekening er U een aan te schaffen.

Mijn wensch is, U zoo spoedig mogelijk van *The Revolt of Men* te ontheffen en U aan aangenamer bezigheid te helpen. Indien Crawford's boeken U bevallen, dan zou het middel gevonden zijn.

Mijne vrouw en mijn zoon dragen mij hunne vriendelijke groeten voor U op. Met het weêr hebben wij het hier buitengewoon goed getroffen, en wij vinden dat wij sedert onze terugkomst uit Indie nog geen enkele maal onze vakantie zoo genoegelijk doorbragten als dezen zomer, in de afzondering van Avon. Nog één week, en wij zullen, in plaats van in den tuin of in het bosch te wandelen, weder de parijsche trappen moeten gaan beklimmen. Maar de winter, voorzie ik, zal ons op nieuw verzoenen met de stad.

1 [Voor de vertaling van Besant's *Revolt of Men.*]

Den nieuwen roman van jufvrouw Opzoomer heb ik nog niet gelezen. Zelfs nog niet in handen gehad. Ik lees tegenwoordig bijna niets dan oude boeken, en zal zoolang mijn *Land van Rembrand* niet gereed is, daarmede moeten voortgaan. De titel *Vorstengunst*, ik erken het, trekt mij niet aan; en dit doen evenmin de recensies die ik las. Maar het zou niet billijk zijn, daarnaar te oordeelen.

Ontvang mijne beste wenschen voor den voorspoed van uw werk, en geloof mij steeds

Den Uwen.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 15 Oktober 1883.

Waarde Francisca,

Uwe letteren van j.l. woensdag in dank ontvangen. Gij werdt te Arnhem sneller bediend dan ik te Parijs. *Dr. Claudius* en *Mr. Isaacs* zijn nog niet in mijn bezit, hoewel de depôt-houder der ‘Tauchnitz-edition’ alhier beloofd heeft dat ik beiden heden ontvangen zal.

Bewijs mij s.v.p. de dienst, vóór gij U weder in *Mr. Isaacs* gaat verdiepen, eerst nog de bijgaande kleine stukken te vertalen:

1. *La Caille* (Tourguénef).
2. *Mémoires d'un Conspirateur*, Luigi Settembrini (Arv. Barine).
3. *Die beiden Scheinwetreiter* (Victor Blüthgen), en
4. *Un moment de Colère* (Gaston Bergeret).

Die bevallige kleinigheid van Tourguénef is zijn zwanenzang geweest. Laat ons, te zijner eer, met haar beginnen; en vertaal ook s.v.p. het nootje bij den titel.

Met welgevallen zie ik U *Parisina* lezen. Het jonge geslacht in Nederland leest Byron veel te weinig. Mij is zijn *Don Juan* - met *Faust* - *het* epos der 19de eeuw.

Het berigt in de couranten dat er te Batavia, voor de noodlijdenden in Bantam en de Lampongs, *f* 800.000 ontvangen is, verheugt mij zeer. Er wordt daar veel ellende uitgestaan. Het zou niet schaden, al werd het millioen volgemaakt.

Met de hartelijke groeten van ons drieën,

De Uwe.

Aan den heer J. Kneppelhout.

P a r i j s, 10 December 1883.

Waarde Vriend,

Dank voor de vriendschappelijke toezending uwer *Italiaansche Reisherinneringen*, die de heugenis van mijn eigen bezoek aan Napels, Rome, Florence en Milaan, in 1865 en 1876, op de aangenaamste wijze bij mij verlevendigd hebben, en waardoor op nieuw de lust bij mij gewekt is nog eens te gaan overzien wat ik te snel en te vlugtig zag en niet naar behooren in mij opnemen kon.

Had ik mijn wensch, ik ging in Italie mijne dagen eindigen, te Florence of te Rome. Ik zou zelfs niet weigeren het te Pompeji te doen.

Ik heb het betreurd dat men U niet geraadpleegd heeft

over de fransche uitgaaf van *Holland-Krakatau.* De fransche editie (van de hollandsche zal ik geen kwaad zeggen) zou daardoor voor vele tekortkomingen bewaard zijn.

Wij bewonen steeds hetzelfde appartement, en met hetzelfde genoegen. Mijn zoon heeft de drie jaren van den cursus der Ecole des Chartes achter den rug, en schrijft thans zijne ‘thèse’. Wanneer hij daarmede gereed is, dan hoop ik dat hij eene plaats zal vinden aan de Nationale Bibliotheek of bij het Nationaal Archief.

Onze eerbiedige groeten aan mevrouw Kneppelhout.

De Uwe.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 10 Januarij 1884.

Waarde Heer Ten Brink,

Uw opstel over Lemonnier in *Nederland* heb ik met groot genoegen gelezen. Het verheugt mij in U een bondgenoot te bezitten voor de stelling dat, zoo de Flaminganten niet oppassen, zij door de Franskiljons overvleugeld zullen worden; zoo zij niet reeds overvleugeld zijn. Onder het bewerken van mijn *Land van Rubens* heeft mij dit verschijnsel zeer getroffen. Het is waar dat Charles de Coster slechts een scholier van Balzac was, uw Lemonnier slechts een scholier van Zola is; maar Lemonnier is jong genoeg om zichzelf (of *weder* zichzelf) te worden; en alvast heeft hij meer talent en meer stijl dan de Vlaamsche Broeders.

Er is geen brief van mij aan U weggeraakt. Ik schreef

U niet, omdat ik niet schrijven *kon*, begraven onder politieke, koloniale, en kommercieele brochures der 17de eeuw. Mijn hoofdstuk over den Handel is thans af, - in kopij, - en van de korte pauze tusschen het verzenden van deze en het korrigeren der drukproeven, maak ik gebruik om uwe vriendschappelijke letteren van 30 December te beantwoorden.

Ik kondoleer U met het verlies van den uitgever uwer *Hedendaagsche Letterkundigen.* Had ik geweten dat hij zoo jong sterven zou, ik zou weleer vriendelijker over hem gesproken hebben. Uwe studie over Ten Kate ontving ik niet. Ik hoop dat gij spoedig een nieuwen uitgever zult vinden, en deze mij dan meteen uw opstel over Hasebroek zenden zal.

Herinnert gij U dat ik U aanspoorde, in uwe Galerij ook Van Vloten op te nemen? Zeg niet dat het nu te laat is. Ik geloof dat velen U erkentelijk zouden zijn indien gij Van Vloten alsnog behandeldet. Zijne dochters zullen U zeker gaarne voorthelpen, althans zijne dochter Betsy, die ik hier te Parijs leerde kennen. Zij had eene groote vereering voor haar vader en treurt, hoor ik, zeer over zijn verlies.

Zend mij s.v.p. den brief van den heer De Roock te Bergen-op-Zoom terug, dien ik U ter leen zond, en voeg er al de schrifturen van mij bij, die U niet wenscht te behouden. Den brief van den heer De Roock (handelend over sommige beeldhouwwerken in de kerk te Wouw) zal ik eerlang noodig hebben.

Uw ‘slamat taoen baroe!’ wordt U van harte gereciproceerd door

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 10 Januarij 1884.

Hooggeachte Mevrouw,

U hebt zoo vriendelijk aan mijn verjaren gedacht, dat ik mij schamen moet uwe briefkaart van 27 December nog niet beantwoord te hebben. Maar het was, ondanks het nieuwe jaar, het oude lied. Een uitgever moest aan zekere hoeveelheid kopij geholpen worden, ten einde zekere aflevering tijdig het licht zou kunnen zien. En - ik was niet gereed. Maar nu ben ik het, en haast mij U en den heer Bosboom onze beste nieuwjaarswenschen aan te bieden, hopend dat U ze niet afwijzen zult, al komen zij wat laat.

Het deed ons zeer leed te vernemen dat uwe gezondheid niet zoo goed is als U verlangen zoudt. Hier is de winter zoo zacht dat het haast lente schijnt; en toch zijn de Parijzenaren van fortuin daarmede nog niet voldaan. Bij zwermen vliegen zij naar Nice, en naar la Corniche der Middellandsche zee. Ik wenschte wel, dat U daar óók heen kondt gaan.

In het afgeloopen jaar heb ik dikwijls aan U gedacht, als ik de *Archives* van den heer Groen moest raadplegen. De heer Van Zuylen, alhier, die een volledig exemplaar bezit, had de beleefdheid mij dit voor een onbepaalden tijd te leenen. Ook Mr. Groen's *Handboek* sloeg ik herhaaldelijk na. Beide werken, waarin U zoo goed tehuis zijt, hebben op mij den indruk gemaakt dat Mr. Groen als de vader der nieuwere nederlandsche ge-

schiedvorsching beschouwd moet worden. En ik geloof niet dat die indruk geheel en al oppervlakkig is. Genoodzaakt een groot aantal andere werken over vaderlandsche historie in te zien, heb ik bij vergelijking kunnen oordeelen, en het verwondert mij minder dan ooit dat uw exemplaar der *Archives*, zooals U mij niet lang geleden schreeft, ‘stuk gelezen’ is.

Men zegt mij dat de heer O. Van Rees, president der Tweede Kamer, gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indie worden zal. Een nieuwe minister van kolonien hebben wij al, of is, ‘zeilende,’ zooals de couranten zeggen. Voor den heer 's Jacob, die, vóór zijn tijd om was, ontslag moest vragen, is dit eene onaangename gebeurtenis. Maar ik moet erkennen, hij heeft het er naar gemaakt. Geen hooge post op aarde is tegenwoordig vervelender dan die van gouverneur-generaal te Buitenzorg; maar ook, geen is gemakkelijker. Wie *die* betrekking niet naar behooren waar kan nemen, heeft de uiterste grens der ongeschiktheid bereikt.

Doch dit politiek praatje moet U vervelen, en ik neem afscheid. Verblijd ons spoedig, indien het kan, met een uwer prettige brieven. U weet, dat zij niet aan ondankbaren besteed zijn. Mijne vrouw en mijn zoon dragen mij, voor U en voor den heer Bosboom, hunne eerbiedige groeten op.

Uw gehoorzame.

Aan den heer Mr. W.B. Bergsma, te Apeldoorn.

P a r i j s, 10 Januarij 1884.

Waarde Vriend,

Gij hebt mij aangenaam verrast door uw letteren van 26 December. Dank voor uwe goede wenschen.

Het Oranjepark te Apeldoorn zagen wij in den zomer van 1880, bij gelegenheid van een ‘Abstecher’ uit Baarn, en vonden toen dat het er gezond en gezellig uitzag. Gij doet wijs, U derwaarts te verplaatsen. Maar voor Leiden zal uw heengaan een verlies zijn.

Met belangstelling las ik in den *Indischen Gids* uwe aankondiging van Snouck Hurgronje's boekje. Ook, in de fransche uitgaaf van den katalogus der Amsterdamsche tentoonstelling, section coloniale, de daarin voorkomende bijdragen van uwe hand.

Vorstengunst moet ik nog lezen. Ik verslind tegenwoordig zooveel oude boeken, dat er geen tijd overschiet kennis te nemen van de nieuwe. Het aankondigen van dezen heb ik voor een onbepaalden tijd moeten uitstellen.

Gisteren ontving ik het 2de deel van Spinoza's werken, door Van Vloten en Land. Aan het slot der voorrede laat Land zich op zeer eervolle wijze over Van Vloten uit. Met verwondering zag ik in eene hollandsche courant dat mijn stukje over hem, in het tijdschrift *Nederland*, aanstoot gegeven heeft. Ik meen hem al het regt gedaan te hebben dat bestaanbaar was met ons verschil van zienswijze.

Ik zeide daareven, tijdelijk afscheid genomen te hebben

van de boekaankondigingen. Eene uitzondering zal ik alleen maken voor een bundeltje kindervertellingen, door eene jonge dame, dat mij in handschrift ter beoordeeling gezonden is en het licht zal zien, geïllustreerd, bij Tjeenk Willink te Haarlem. Wanneer weet ik niet. Bij die gelegenheid heb ik tot mijn verwondering bemerkt, dat alleen met de uiterste moeite in Nederland een teekenaar te vinden is wien men het schetsen van kinderkopjes toevertrouwen kan. Eindelijk heeft de uitgever zich met goed gevolg tot den heer Linse gewend, een man van talent, dien ik tot mijne schande nooit hoorde noemen.

Gij hebt gelijk dat er tegenspraak is tusschen mijn vroeger oordeel over Erasmus[1] en het onlangs uitgesprokene; en ik maak U mijn kompliment wegens uw scherp geheugen. Alleen moet gij niet uit het oog verliezen, dat mijn *Land van Rembrand* eene stelselmatige lofrede op de Nederlanders is; eene soort van *Hollandsche Natie* in proza. Het zou niet billijk geweest zijn, Erasmus van het beneficie dier verheerlijking uit te sluiten.

Wat Luther betreft, hem stel ik even hoog als te voren. Hij heeft, dunkt mij, zijne schuld aan Europa meer dan betaald; en wanneer men in de wereldgeschiedenis eenmaal zulk een rol vervuld heeft als hij, dan heeft zelfs paus Leo XIII het regt niet, kwaad van U te spreken.

In een boekje van Von Döllinger, geschreven in het duitsch maar alleen in het engelsch gedrukt (geloof ik), vond Gideon het volgend oordeel over Luther, dat ik

1 [In een voorlezing, toen de schrijver predikant was te Haarlem, gehouden.]

met beide handen onderteeken: ‘It was Luther's overpowering greatness and wonderful many-sidedness of mind that made him the man of his age and his people. Nor was there ever a German who had such an intuitive knowledge of his countrymen, and was again so completely possessed, not to say absorbed, by the national sentiment, as the Augustinian monk of Wittenberg. The mind and spirit of the Germans was in his hand what the lyre is in the hand of a skilled musician. He had given them more than any man in Christian days ever gave his people, - language, popular manuals of instruction, Bibles, hymnology. All his opponents could offer in place of it, and all the reply they could make to him, was insipid, colourless, and feeble by the side of his transporting eloquence. They stammered; he spoke. He alone has impressed the indelible stamp of his mind on the German language and the German intellect, and even those among us who hold him in religious detestation, as the great heresiarch and seducer of the nation, are constrained, in spite of themselves, to speak with his words and think with his thoughts.’

Vergeef mij dat ik hier afbreek. Ik ontving op mijn verjaardag (waaruit gij zien kunt dat men ons niet vergeet) negen briefkaarten en brieven, die voor het meerendeel nog beantwoord moeten worden. Voor mijne korrespondenten-krachten, die gering zijn, is dit eene zware proef.

Voormelde Gideon ‘se porte comme le Pont Neuf’; zooals Anemaet mij dezer dagen schreef, sprekend over *zijn* zoon, die Corry heet en een begaafde welopgevoede jongen is; ook welgebouwd en, ofschoon lang en tenger, evenwel gezond en sterk.

Anne's gezondheid en de mijne houdt zich goed. Onze hartelijke groeten aan Louize s.v.p.; en onze beste wenschen voor Herman.

De Uwe.

Aan den heer A. Huet.

P a r i j s, 10 Januarij 1884.

Carissime,

Wil s.v.p. vóór alles Charlotte bedanken voor haar lieven brief van 27 December, die mij buitengewoon veel genoegen heeft gedaan, en voor de toezending der fotografie van uwlieder meisje. Wij kunnen niet beoordeelen, welke verandering er sedert in de trekken van het nichtje heeft plaats gehad; maar Anne en ik waren om strijd getroffen door de sprekende gelijkenis van dochter en moeder. Anne vindt die gelijkenis zoo sterk, dat indien men haar de fotografie getoond had zonder te zeggen dat dit Charlotte's meisje voorstelde, zij het geraden zou hebben, beweert zij. Ik vind dat dit een weinig te ver gaat, maar stem het toch grootendeels toe.

Thans iets saais.

Hoe luidt het oordeel der moderne wetenschap over Simon Stevin?

Aan niemand kan ik dit beter vragen dan aan U, die Stevin's hoofdvak onderwijst.

De oudere litteratuur over het onderwerp is in mijn bezit, met zeker aantal plaatsen uit den ouden hollandschen tekst der *Hypomnemata Mathematica.*

Maar ik onderstel dat gij, bij het geven van een historisch overzigt, gewoon zijt Stevin's verhouding tot Gemma Frisius en inzonderheid tot Copernicus aan te duiden.

Indien dit zoo is, leen mij dan s.v.p. uw licht en steun mij met uw gezag.

De 10de afl. van mijn eindeloos *Land van Rembrand* zult gij ontvangen hebben, vertrouw ik. De 11de is gereed, en de eerste helft der 12de ter perse. Daarmede zal ik aan het einde van mijn 2de hoofdstuk gekomen zijn. Dit slot (een tableau van Amsterdam in de 17de eeuw) is bestemd uw hart, en dat van alle geboren Amsterdammers te stelen.

Geniet in het nieuwe jaar, met vrouw en kind, in uwe nieuwe woning al het wenschelijke en geloof mij, met onze vriendelijke groeten voor U beiden.

De Uwe.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 6 Februarij 1884.

Carissime,

Binnen weinige dagen zal te Delft eene spreekbeurt waargenomen worden door den heer Du Costal van hier.

Ik heb dien heer (een jong dichter, die zijne eigen verzen voordraagt) ontmoet bij Van Hamel en elders. Hij vroeg mij, hem voor Delft, waar hij niemand kent, eene introductie te bezorgen; en mijne eerste gedachte was aan Charlotte en U. Hij is van eene goede familie,

en doet zich aangenaam voor. Kunt gij hem in een of ander opzigt van dienst zijn, hij zal er U voor beloonen in onsterfelijkheid.

Ik heb U nog niet bedankt voor uwe kostelijke aanwijzingen omtrent Stevin. Het boek van Dühring en het boek van Steiden heb ik beiden gevonden, en er alles aangetroffen wat ik noodig had. Zeer verpligt!

Veel voorspoed met uw boek over de bemaling. Ik ben verlangend het te lezen.

Onze hartelijke groeten aan Charlotte s.v.p., en het beste met uwlieder spruitje.

De Uwe.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 17 April 1884.

Waarde Francisca,

Zeer dank voor de toezending van *Eldimar* en voor het genoegen der lektuur.

‘Wat een leven heeft zoo'n dier!’ Terwijl anderen levenslang, van den ochtend tot den avond, voor hun brood moeten werken, treedt hij als millionair het leven in; is mooi, is knap, groeit in volle vrijheid op, en behoeft alleen zijne Chiara naar de oogen te zien!

Ik geloof het welgevallen te begrijpen waarmede gij zulke uitzonderingstoestanden schildert.

Zij verpoozen aangenaam van het konventioneele in het leven der werkelijkheid. Men gevoelt zich verplaatst in eene wereld van schoone fantasien.

Buitengewoon goed geslaagd vind ik uwe Dagmar-episode, bladz. 64-69. Dit is eene vrolijke, geestige, en verdiende satire.

Anna en Gideon maken het best. Ook zij lazen met veel genoegen uw jongste werk. Bij voortduring wordt al mijn tijd in beslag genomen door *Het Land van Rembrand.* Ik zal blij zijn als dat boek af is.

Reciproceer s.v.p. bij gelegenheid de beleefde groeten der dames Bruins. Groet ook mijne zuster indien gij haar ontmoet. Gij zult hebben opgemerkt dat uwe vertaling van *Mr. Isaacs* in het *Algemeen Dagblad* is gaan verschijnen. Nogmaals dank voor de zorg daaraan besteed.

Met de hartelijke groeten van ons drieën,

De Uwe.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 6 Mei 1884.

Hooggeachte Heer en Vriend,

Hierbij nogmaals eenige bladzijden van mijn *Land van Rembrand* waarvan U de beleefdheid heeft zoo veel goeds te zeggen. Met nog één of twee vel zal het hoofdstuk over de Wetenschappen en de Letteren voltooid zijn. Daarna begin ik aan het voorlaatste, dat handelen moet over hetgeen ik, bij gebrek van beteren titel, de Zeden en de Personen noem.

Voor uwe hartelijke letteren van 26 April dank ik U zeer. Waarom zou ik ontkennen dat de praktijk der scheidsregters van het Hooger Onderwijs, in Nederland,

mij verbaast? Het schijnt mij toe in de rede te liggen, dat voor een leerstoel het meest in aanmerking komt de persoon die, vergelijkenderwijs, de geschiktste boeken over het onderwerp geschreven heeft, of voortgaat te schrijven. Het is mijne schuld niet dat de heeren te uwent er anders over denken. Dan wel, zij denken even zoo, maar vinden mijne boeken niet geschikt. Over dit laatste punt zou ik niet kunnen redetwisten zonder regter in mijne eigen zaak te worden. Zij zijn oud genoeg, en behooren wijs genoeg te zijn, om zelf te weten wat zij doen.

Teregt zegt U, dat ik voor mijn geluk aan een professoraat in Nederland geen behoefte heb. Mij is het meer waard dat mijn zoon, van wien ik U schreef dat hij in Oktober of November e.k. bij de Bibliothèque Nationale alhier geplaatst zou worden, reeds sedert 1 Mei daar werkzaam is.

U zult toestemmen dat op mijn tegenwoordigen leeftijd het succès van mijn zoon van meer belang is dan het mijne. Het is waar dat ik, naar Leiden verplaatst, hem hier had kunnen achterlaten, zonder vrees voor zijne verdere toekomst. Maar ik geloof dat hij de waarheid zegt wanneer hij verzekert dat hij liever te Parijs blijft *met ons.* Parijs is zulk eene groote stad. Jongelieden die voor de studie leven waarderen hier dubbel een eigen te huis.

Enfin, U ziet dat ik met het oog op het toekomstig hooger onderwijs reden heb Ten Kate's geestige parodie van het Wilhelmuslied over te nemen, en tot mijne waarde landgenooten te zeggen:

Zoo het den wil des Heeren
Op die tijd had geweest,
Had ik gheern willen keeren
Van Ulien dit tempeest.
Maar heeren Curatoren,
Wien alles obedieert,
Die men altijd moet loven,
En hebbent niet begheert.

Doch genoeg over dit onderwerp. De eer is aan mij, die mijn zoon uw handschrift toonen kan, waaruit hij leeren moge hoe door een man van uwe beteekenis over mij gedacht wordt.

Met onze eerbiedige groeten aan uwe dames,

Uw gehoorzame.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 10 Junij 1884.

Hooggeachte Mevrouw,

Misschien hebt U uit de *Haarlemsche* of eene andere courant reeds vernomen dat Gideon op de eervolste wijze geplaatst is aan de Bibliothèque Nationale alhier; zoodat wij zijne opvoeding thans als voltooid mogen beschouwen, en de hoop mogen koesteren dat hij verder in Frankrijk eene gelukkige loopbaan volgen zal.

Wij maken ons ongerust over den toestand van den prins van Oranje. Ik vond het telegram van gisteren avond, heden ochtend verschenen in de dagbladen hier, zorgwekkend.

Ook interesseren wij ons voor de interpellatie in de Tweede Kamer, over de zaak van den rajah van Tenom.

Ik heb eene circulaire ontvangen waarin bijdragen gevraagd worden voor een nationaal huldeblijk aan Nicolaas Beets. Gaarne is voor dat doel door Gideon en mij geofferd. Evenzoo voor eene soortgelijke inzameling, maar op kleiner schaal, ter eere van De Hoop Scheffer. Wat Beets betreft vind ik het eene onbillijke bepaling onzer hooger-onderwijswet, dat een hoogleeraar zijn ontslag moet nemen alleen omdat hij zeventig jaar is. In Frankrijk verstrekt het gouvernement aan bejaarde hoogleeraren, *indien zij dit verlangen*, een suppléant; maar de titularis blijft tot aan zijn dood in het bezit van zijn rang en van zijn volle traktement.

Ik hoop dat U in Den Haag eene drooger en warmer Junij-maand beleeft dan wij te Parijs. Sedert verleden zondag zijn wij weder aan het stoken!

Wil s.v.p. de eerbiedige groeten van ons drieën aan den heer Bosboom overbrengen, en mij gelooven

Uw gehoorzame.

Aan Dr. Jan ten Brink.

P a r i j s, 24 Junij 1884.

Waarde Heer Ten Brink,

Zeer verpligt voor de beleefde toezending uwer intreerede, en niet voor de toezending alleen, maar ook voor de eervolle vermelding van mijn persoon. Ik feliciteer U dat deze arbeid achter den rug is.

U lezend heb ik mij bevestigd gevoeld in eene meening die in de laatste maanden, terwijl ik mij met Vondel bezig hield, mij niet met rust heeft willen laten. Zoo weinig met rust, dat ik schijnen moet in de 15de aflevering van mijn *Land van Rembrand* Vondel onregt gedaan te hebben.

Ik bedoel dat het zoo moeijelijk is, onze litteratuur geheel en al au sérieux te nemen.

Uw onderwerp bragt mede, de voorbeelden ter opheldering, die gij voor het toelichten uwer methode behoefdet, te ontleenen aan de geschiedenis onzer eigen letteren. Maar dit was niet mogelijk. Gij zijt genoodzaakt geweest uwe toevlugt te nemen tot Shakespeare en tot den *Roman de Renart.*

Mij stijft dit in de overtuiging dat het niet mogelijk is de nederlandsche litteratuur, van welk tijdperk het zij, anders dan vergelijkend te bestuderen.

Onze litterarische 17de eeuw, althans, boezemt mij alleen belangstelling in, voor zoover zij eene aanleiding is om kennis te maken met de renaissance in Italië, Frankrijk, Engeland, Spanje. Alleen Ariosto, Montaigne, Shakespeare, Cervantes, en de overigen, troosten mij van de verveling waarmede ik mij onder het lezen onzer eigen renaissance-auteurs overgoten gevoel.

De heerschappij der litterarische pedanterie in Nederland moet voor een deel hieraan toegeschreven worden, dunkt mij, dat onze nederlandsche en middennederlandsche filologen of te weinig smaak hebben om de schoonheden der schoone werken van het buitenland te waarderen, of, ter wille van de spraakleer enz., die schoonheden over het hoofd zien.

Het is onbillijk dat aan de nederlandsche universiteiten leerstoelen bestaan voor de oude en voor de levende talen, leerstoelen voor de oude en voor de nieuwere geschiedenis, en nergens één leerstoel voor de europesche renaissance, die zulk een voornaam koppelteeken tusschen oud en nieuw geweest is.

Gij zoudt uwe studenten eene dienst bewijzen, geloof ik, indien gij aan uw onderwijs die rigting gaaft, en naar aanleiding van Coornhert hen over Boccaccio onderhieldt, naar aanleiding van Samuel Coster over Ariosto, naar aanleiding van Hooft over Petrarca, naar aanleiding van Huygens of Vondel over Guarini en Tasso, enz. enz. Over geen dier italiaansche auteurs heb ik gedurende mijn studententijd door één hoogleeraar één woord hooren zeggen, of ook maar hunne namen hooren noemen. Niemand zal U voor een revolutionair of voor een nihilist houden zoo gij in dien toestand eenige verandering poogt te brengen.

Ontvang in elk geval nogmaals mijne beste wenschen, en geloof mij steeds, met vriendschappelijke gevoelens,

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 30 Junij 1884.

Waarde Heer Ten Brink,

Van Alfred Morel-Fatio is een boek ter perse waarin gij, naar ik vermoed, de geschiedenis der fransche na-

volgingen van den spaanschen *Roman picaresque* eerlang volledig behandeld zult vinden. Morel-Fatio heeft niet lang geleden over dit onderwerp een cursus gegeven aan het Collège de France. Die cursus wordt nu gedrukt.

Van denzelfden schrijver verscheen vroeger *l'Espagne au 16e et 17e siècle; documents historiques et littéraires.* (Verlag von Gebr. Henninger in Heilbronn.) Misschien behelst die verzameling reeds het een of ander van uwe gading.

Morel-Fatio woont te Algiers, verneem ik, waar hij Professeur de Faculté is. Misschien zoudt U het er op kunnen wagen hem te schrijven. Hij staat bekend als knap. Gedurende eene ziekte van Paul Meyer was hij diens suppléant.

Indien uw voornemen is den schelmenroman *historisch* te behandelen, dan neem ik de vrijheid U aan Petronius' Satyricon te herinneren. Een Dousa, een Vossius, een Heinsius, een Burman, al onze filologen der 17de eeuw, hebben zich met Petronius bezig gehouden; Scaliger aan de spits. Het *Satyricon* is, dunkt mij, de klassieke schelmenroman; het model der soort.

Ook vestig ik uwe aandacht op Grimmelshausen's *Abenteuerliche Simplicius Simplicisssimus*, 1668 vgg. Gij zult mij toestemmen dat Grimmelshausen op tamelijk waardige wijze den *duitschen* tak van het genre vertegenwoordigt. Trouwens, ook hij werkte, evenals N. Heinsius Jr., naar spaansch-fransche voorbeelden.

In 1882 is een goede herdruk van den *Simplicissimus* verschenen in Kürschner's *Deutsche National-Litteratur*, Berlijn en Stuttgardt, W. Spemann. Bij die uitgaaf behoort eene populair-wetenschappelijke Inleiding door Felix Roberteg.

Ziedaar al wat ik omtrent uw onderwerp op dit oogenblik in staat ben U aan de hand te doen. De *Revue Critique* zal niet nalaten, zoodra Fatio's boek verschenen is, er de aandacht op te vestigen.

Onder het schrijven van het adres van mijn vorigen heb ik geaarzeld; niet wetend of U al dan niet reeds te Leiden gevestigd waart. Het kruisen echter onzer brieven heeft gemaakt dat ik maar één dag in onzekerheid gebleven ben. Dezen adresseer ik op nieuw in Den Haag.

Ik dank U zeer voor uw gunstig oordeel over mijne Afl. 15. Dezen zomer hoop ik gereed te komen met het 4de hoofdstuk, en in het najaar met het 5de en laatste.

Het beste met uwe studien, en eene genoegelijke groote vakantie.

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

R o b i n s o n, près Sceaux, 19 Julij 1884.

Waarde Heer Ten Brink,

Wat is er voorgevallen tusschen U en Mr. Rau? Ter plaatsing in *Nederland* zond ik aan Schimmel een drietal onuitgegeven verzen van dien heer; en Schimmel is bereid ze op te nemen. Toen ik den heer Rau daartoe vergunning vroeg, antwoordde hij mij zeer beleefd; maar zeide te vreezen dat *gij* daarmede geen genoegen nemen zoudt, omdat hij, zonder het te bedoelen, U gegriefd had. Ik durf te beweren dat gij te edelmoedig zijt om op grond dezer oneenigheid, met wier bijzonderheden

ik niet bekend ben, aan de verzen van den heer Rau eene plaats in *Nederland* te ontzeggen. Maar ik wil zelfs den schijn vermijden hierin te handelen buiten U om.

De gekorrigeerde drukproef gaat heden naar Schimmel terug. Gij hebt haar voor het opeischen.

Dank voor uwe letteren van 13 dezer.

De heer Eugène Baret is (ik ontmoette hem herhaaldelijk op de vrijdagavonden van den heer Renan) een man van zekere jaren, die hier te lande gewigtige posten bij het hooger onderwijs bekleed heeft. Zijne spaansche litteratuurgeschiedenis, met name zijne studien over den Amadis de Gaule, gelden voor gezaghebbend. De Spanjaarden zelf stellen hem hoog, en hebben ter wille van Amadis hem tot lid der Akademie van Madrid benoemd. Ticknor en hij zijn in Spanje voortgeholpen door dezelfde archivarissen, bibliothekarissen, vermogende dillettanten, enz.; maar er zijn punten (vooral het ééne punt van den spaanschen oorsprong van Amadis) waaromtrent Ticknor door Baret aangevuld en overtroffen wordt.

Dit weinige uit Robinson bij Sceaux, in de buurt van Parijs, waar ik zoo goed als geene boeken ter mijne beschikking heb. Men is hier regt *buiten.* Waarschijnlijk blijf ik hier tot half September.

Ik meen mij te herinneren (doch ben er niet geheel zeker van) dat Baret's werken over spaansche litteratuur verschenen zijn in de Librairie Académique van Didier. De katalogus van Didier's uitgaven is ongetwijfeld voorhanden bij M. Nijhoff.

Met vriendschappelijke groeten

Uw dienstwillige.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

R o b i n s o n, 31 Augustus 1884.

Waarde Francisca,

Al het door U gezondene heb ik wel onvangen; laatstelijk het slot van *Katel* met uwe vriendelijke letteren.

Wij keeren *12 September* naar Parijs terug. Wil U s.v.p. hiernaar regelen, indien gij vóór dien tijd mij nog iets te zenden hebt.

Hierbij, ter vertaling, twee verhalen (van Tourguénef) die nog door niemand in het hollandsch zijn overgebragt.[1] Ik heb ze n° 1 en n° 2 gemerkt, opdat gij U met de volgorde het hoofd niet zoudt te breken hebben. De gedrukte kopij ontvang ik als naar gewoonte gaarne terug.

Wil s.v.p. uwe zuster Anna hartelijk bedanken voor hare groeten.

Wij zijn over ons verblijf hier zeer tevreden. Een heuvelachtig landschap, een fraai vergezigt, veel frissche lucht. Onder de hand heb ik hier het vóórlaatste hoofdstuk van mijn *Land van Rembrand* kunnen afmaken. Met het laatste hoop ik gereed te komen te Parijs, vóór 1° December.

Gij doet wèl, over een uitstapje naar Italië te denken. Tweemalen ben ik er geweest, in 1865 en in 1876, en ik zou er mijn leven willen eindigen, hetzij te Florence, hetzij te Rome. Beide malen vond ik het er verrukkelijk.

Mijne vrouw en mijn zoon belasten mij met hunne vriendelijke groeten voor U.

De Uwe

1 [Het Horloge, - Pounine en Babourine.]

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 14 September 1884.

Waarde Heer Ten Brink,

Mijn dank voor het overdrukje uit *Nederland* en voor het nummer van *De Amsterdammer*, beiden mij in den besten staat geworden te Robinson, - vanwaar ik eergisteren naar Parijs terugkeerde.

Aan het opstel over Nic. Heinsius Jr. zult U zeker genoegen beleven. Er is heel wat voor gestudeerd moeten worden, en ik zie met belangstelling de voortzetting te gemoet.

In eene der aanteekeningen van mijne paragraaf over Vondel, - van welke gij de beleefdheid hebt goeds te zeggen, - wordt een onderwerp aangeroerd dat ik tot mijn leedwezen niet heb kunnen uitwerken.

Ik bedoel bladz. 234 noot 1: 'Vondel's *Gebroeders* 1639, en Vondels *Jeptha*, 1659, vloeijen over van herinneringen uit Euripides' *Hecuba* en Euripides' *Ifigenia in Aulis*.' Mijn wensch zou zijn dat gij deze stof voor een uwer eerstvolgende opstellen in *Nederland* koost.

Nog niemand (Van Lennep zoomin als een der anderen) heeft ooit doen opmerken dat het karakter en de taal van Rispa, in de *Gebroeders, Saul's zoonen*, gevolgd zijn naar het karakter van *Hecuba* bij Euripides.

Evenzoo heeft niemand tot hiertoe (ook Moltzer niet, in zijne *Studiën en Schetsen* van Ned. Letterkunde, 1881, bladz. 219-252) aangetoond welke plaatsen uit Euripides' *Ifigenia in Aulis* door Vondel in zijne *Jephta* zijn nagevolgd.

Alleen in Jan Te Winkel's *Vondel als Treurspeldichter*, in 1881, bladz. 307, wordt daaromtrent in het voorbijgaan iets algemeens beweerd. (Zie ook bladz. 309 iets meer bepaalds omtrent het ontleenen eener plaats aan de *Phoenissae*, ten behoeve van *David Hersteld.*)

Gij zijt de aangewezen persoon, dunkt mij, om een en ander voor goed in het licht te stellen. Ten overvloede hebt gij uw nieuwen ambtgenoot Van Leeuwen bij de hand, Cobet's opvolger, die mij toeschijnt buitengemeen goed in Euripides thuis te zijn.

Wat mij betreft, - ik verdwijn voor een onbepaalden tijd in het 5de en laatste hoofdstuk van mijn *Land van Rembrand* ‘jurant, mais un peu tard, qu'on ne m'y prendra plus.’

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan den heer A. Huet.

P a r i j s, 23 September 1884.

Carissime,

Dank voor de portretten van moeder en dochter, en voor de drukwerken. Wij vinden dat uw kleine meid er allerliefst uitziet, en onze femme-de-chambre heeft mij het kompliment gemaakt, toen zij de fotografie op tafel zag liggen, dat ik sprekend op Charlotte gelijk. Ik vond dit zeer flatteus.

Gideon heeft op de Nationale Bibliotheek gekonstateerd dat er *geen* fransche vertaling van Hero van Alexandrie

bestaat. Gij zult mij verachten wanneer ik U mededeel dat mijne éénige kennis aan Hero's *Pneumatica of Spiritalia* geput is uit het I^ste^ deel van Louis Figuier's *Découvertes Scientifiques Modernes.*

De Lesseps heb ik een- en andermaal ontmoet, doch waar hij zich op dit oogenblik bevindt weet ik niet. Denkelijk op de jagt, ergens in de provincie. Die groote mannen zijn te vangen als een aal bij den staart.

Veel beter dan ik, zou uw voormalige leerling Obreen aan De Lesseps kunnen uitleggen waarin het stoute en originele uwer plannen bestaat. Obreen vertoeft op dit oogenblik te Amsterdam, waar hij het huwelijk van zijn broeder bijwoont, den direkteur van het rijks-muzeum. Hij is een uwer warme vereerders, en zou ongetwijfeld gaarne door U aangesproken worden.

Ik bewonder uwe ontwerpen, ik zag met welgevallen dat U in het *Handelsblad* hulde gebragt werd. Altijd is het mij toegeschenen dat gij met uwe open zee vóór Amsterdam de zaak bij het regte eind hadt. Uwe droogmaking der Zuiderzee, en uwe verbinding met den Boven-Rijn, vind ik een geniaal denkbeeld. Het was mij een waar genoegen, uwe platen te bezien, en uwe toelichting te lezen.

Indien Obreen reeds vertrokken mogt zijn, schrijf hem dan en zeg hem uw denkbeeld. Gaarne zal ik met hem over de zaak praten.

Wij zijn twee maanden ‘in de wei’ geweest, digt bij Parijs, doch kwamen verleden week gezond en wel hier terug.

Vele groeten van ons drieën aan Charlotte, en al het beste met uw spruitje.

De Uwe.

Aan denzelfden.

P a r i j s , 28 September 1884.

Waarde Vriend,

In mijn jongste schrijven verzuimde ik U het volgende te verzoeken:

Indien er te uwent fotografien te bekomen zijn: 1° van het grafteeken van Hugo de Groot in de N. Kerk, 2° van dat gedeelte der tombe van Willem I waartoe de beroemde Faam behoort (of van die Faam afzonderlijk), - heb dan s.v.p. de overgroote goedheid mij voor mijne rekening daarvan exemplaren te zenden. Ik zweer, dat dit de laatste dienst van dien aard is, waarmede ik U ooit vervelen zal. Met onze vriendelijke groeten voor U beiden,

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s , 20 Oktober 1884.

Hooggeachte Mevrouw,

Uwe en uw echtgenoot's vriendelijke briefkaart heeft, met vele andere goede wenschen uit Holland, er niet weinig toe bijgedragen den 25sten verjaardag van ons huwelijk verleden maandag voor ons tot een feestdag te maken. Dank voor uwe hartelijke woorden.

Wederkeerig geluk gewenscht met uwe goede gezond-

heid, die U veroorloofde in dit jaargetijde van huis te gaan. Dat zijn verblijdende teekenen voor al degenen die U liefhebben, en die er zich over verheugen indien het U welgaat.

Hoe aardig hebt U in den *Gids* van 1 September Beets geplaagd met zijn epigram op de jubilarissen! Maar ook, hoe kostelijk heeft Beets 13 September zich van zijne moeijelijke taak gekweten! Ik heb hem uit de verte opregt bewonderd. Drie malen op één dag het woord te nemen over zichzelf, en telkens zichzelf gelijk te blijven of zichzelf te overtreffen, dat is buitengewoon. De minste jubilarissen hebben hem dit voorgedaan, en de minsten zullen het hem nadoen.

Wij waren dezen zomer van half Julij tot half September buiten, maar digt bij honk: te Aulnay boven Sceaux, een half uur sporens van Parijs. Er ligt daar een fraai bosch, waaruit men afdaalt naar en waarin men opklimt uit eene bekoorlijke vallei: Le Bois de Verrières, la Vallée de la Bièvre: een land overvloeijend van bloemen, van aardbeijen, en van - hollandsche zandaardappelen! De omstreken van Parijs hebben hunne vermaardheid eerlijk verdiend.

Mijn vrouw en mijn zoon maken het best. Beiden dragen mij hunne eerbiedige groeten voor U en voor den heer Bosboom op. Ook mij gaat het wèl. Alleen hoor ik mijne tanden somtijds roepen: ‘La garde meurt, et ne se rend pas!’, en dan klaag ik over die nuttelooze vasthoudendheid.

Uw gehoorzame en erkentelijke.

Aan Prof G.D. L Huet.

P a r i j s , 20 Oktober 1884.

Waarde Vriend,

Onze dank aan uw vrouw en aan U voor uwe kostelijke wenschen bij gelegenheid van den 25sten verjaardag van ons huwelijk. Het trof ons aangenaam dat zoo velen in Holland, op wier vriendschap wij prijsstellen, 13 Oktober ons in liefde gedachten. Plaaggeest die gij zijt, te onderstellen dat ik door heimwee naar vaderland of bloedverwanten niet gekweld word! Anne en Gideon beweren het tegendeel, en verwijten mij somtijds een onverbeterlijken Hollander te zijn; altijd met den neus in de hollandsche boeken; snuffelend naar merkwaardige vrouwen en mannen uit Holland's verleden; er eene eer in stellend, zuiver hollandsch te schrijven, en in het dagelijksch leven mij uit te drukken met de naauwkeurigheid van een docent in de hollandsche taal- en letterkunde bij eene hoogere burgerschool. Echter weet ik niet, of zij niet in de tegenovergestelde rigting tot een soortgelijk uiterste vervallen als gij. Mijne eigenlijke leer is dat men het voorbeeld van den mongoolschen wijze behoort na te volgen, die tot stelregel had dat een goed Chinees in de eerste plaats mensch, en daarna Chinees behoort te zijn.

De broeders en zusters, waaronder Adriaan en Charlotte, hebben ons verrast met een keurig geschenk van delftsch oud-blaauw. Ook dit heeft ons buitengewoon veel genoegen gedaan. Kortom, 13 Oktober was voor ons een

ware feestdag, en wij zullen voor de ons geschonken vreugde, hetzij dan uit de verte of nabij, steeds erkentelijk blijven.

Met onze hartelijke groeten aan de uwen,

t.t.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 4 November 1884.

Waarde Francisca,

Dank voor uwe goede wenschen bij gelegenheid van den 25sten verjaardag van ons huwelijk. Uw vriendelijk schrijven, en dat van vele anderen, heeft voor ons den 13^{den} Oktober jl. tot een waren feestdag gemaakt.

Uwe vertalingen van Tourguénef zijn mij in den besten staat geworden. De ontbrekende afleveringen van mijn *Land van Rembrand* hebt gij ontvangen, vertrouw ik. Ik schreef daarover naar Haarlem.

Er is verschenen: *Micheline*, door Hector Malot. Wil daarvan s.v.p. (voor mijne rekening) een exemplaar bestellen, en mij zeggen of gij kans ziet daaruit *eenige feuilletons* te trekken. Eene vertaling van *het geheel* acht ik niet wenschelijk. Er komt een aankomend meisjeskarakter in voor, dat mij toeschijnt in uw smaak te moeten vallen.

Onderwijl zend ik twee nummers van *Le Temps*, waarin voorkomt *Un mois au Japon*, I en II. Wil die korrespondentie s.v.p. voor uwe rekening nemen. De lezers te Batavia zullen U dankbaar zijn.

Ik feliciteer U met den goeden staat uwer gezondheid. Dit komt kostelijk bij uw reislust. Van harte hoop ik dat uwe krachten steeds mogen toenemen. Anne's oogen zijn genezen. Het verblijf buiten heeft haar veel goed gedaan, hoewel dit in het begin het geval niet scheen te zijn. Maar het schijnt wel alsof ook de lucht, evenals de zee, hare *na*kuren verrigt.

Ontvang de hartelijke groeten van ons drieën, en geloof mij steeds
De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, December 1884.

Hooggeachte Mevrouw,

Neen maar dit is nu toch de vriendelijkheid te ver gedreven dat U en de heer Bosboom ons eene herinnering onzer zilveren bruiloft toedenkt, en juist zulk eene herinnering! Tot heden is alleen de faam tot mij doorgedrongen dat er te Kassel zulk een fraaije fotografie naar een portret door Rembrand verschenen is. Gezien heb ik haar nog niet; en ik verkies haar niet te zien, anders dan als *uw* geschenk. Wij beloven U dat zij eene eereplaats in ons salon bekomen zal. Onmiddellijk na aankomst meld ik U de goede ontvangst. Wij zegenen het gelukkig toeval dat U naar Nijhoff dreef om te knorren.

Uwe openhartige bekentenis, naar het einde van mijn *Land van Rembrand* te verlangen, vermaakt mij zeer; en het spijt mij bijna U te moeten melden dat het boek

af is, althans in handschrift. Ik mag U toch wel een beetje plagen? U moet maar denken: het is een modeboek, een proefje of voorproefje van den doodsnik der nieuwere wetenschap: de methode der natuurlijke historie toegepast op de geschiedenis van een volk. *Eenige* liefde voor de Nederlanders kunt U mij niet ontzeggen. Ten minste, mijne vrouw en zoon beweren dat mijn omhalen van zooveel bestoven hollandsche boeken enkel voortkomt uit bedekte hollandsgezindheid en het bij mij is: 'Was sich liebt, das neckt sich.'

En mijn zoon zelf, - gaat hij niet iederen dag naar de bibliotheek de handschriften van het Fonds Hollandais katalogiseren?

En mijne vrouw - drinkt zij niet iederen dag met smaak, en met het beste gevolg voor hare gezondheid, haar half fleschje Bière brune du Faucon, Brasserie Van Vollenhoven et Cie à Amsterdam?

Inderdaad, wij drieën blaken om strijd van vaderlandsliefde, en vinden alles in Holland even mooi: het ministerie Heemskerk, den gouverneur-generaal Van Rees, de nieuwe Tweede Kamer, de Nisero-zaak, de Transvaalsche leening, de N.I. Handelsbank, en het overige.

Doch nu zult U op nieuw beweren dat ik het goede, zooeven geprezen, met een vingertrek weder uitwisch. In elk geval wordt er in Nederland een echtpaar gevonden dat ik opregt vereer, op welks goedkeuring ik den hoogsten prijs stel, en in welks vriendschappelijke herinnering ik mij steeds zal blijven aanbevelen.

Ontvang, bid ik, met den heer Bosboom onze eerbiedige groeten, en wil mij gelooven

Uw gehoorzame.

Aan dezelfde.

P a r i j s, 13 December 1884.

Hooggeachte Mevrouw,

In blakenden welstand, ongeschonden, voorbeeldig ingepakt, is ons gisteren de meesterlijke fotografie geworden. De keus was U en den heer Bosboom waardig. Het is de fraaiste reproduktie die wij tot heden van een van Rembrand's werken zagen. Wij zijn met uw geschenk zeer ingenomen, zeer vereerd, en zullen trachten het de plaats toe te kennen waarop het voor ons gemoed en voor onze oogen aanspraak heeft.

U leest nog minder kindervertellingen dan ik; maar voor die van Louise B.B. waarvan hiernevens een exemplaar gaat, durf ik uwe aandacht vragen. Het handschrift werd mij verleden jaar in den nazomer, toen wij buiten waren te Avon bij Fontainebleau, ter lezing gezonden door een officier van het Indisch leger, schoonbroeder der schrijfster.

De hartelijke belangstelling van dien zwager voor het jonge meisje, zuster zijner jonge vrouw, beiden dochters van een pas overleden Indisch generaal, trof mij. Ik wilde niet voor hem onderdoen; las het manuscript; werd bekoord door sommige bladzijden; en gaf een woord van aanbeveling voor den heer Tjeenk Willink te Haarlem, die zonder aarzelen de uitgaaf ondernam. Zonder aarzelen, maar niet zonder hindernissen. Een half jaar lang is er in Nederland naar een teekenaar gezocht, in staat kinderkopjes en kinderbeeldjes te teekenen. Eindelijk

werd door den heer Tjeenk Willink, op aanbeveling van Charles Rochussen, de heer Linse ontdekt.

Ik vrees dat de *gekleurde* plaatjes U en den heer Bosboom bedenkelijk het hoofd zullen doen schudden. Zoo schudde ik het mijne, bij de ontvangst. Maar ik bid U te gelooven dat ik alleen over *niet gekleurde* geraadpleegd ben; en dezen dunkt mij, verdienen een pluimpje. Ook het omslag zag, toen het nog niet gekleurd en niet gesteendrukt was, in schetsteekening er zeer toonbaar uit. Helaas, lithograaf en illuminist hebben gedaan wat zij konden om Linse in den grond te boren.

Ontvang nogmaals met den heer Bosboom onzen hartelijken dank, en geloof mij met den meesten eerbied.

Uw gehoorzame.

Aan Prof. G.D.L. Huet.

P a r i j s, 26 Januarij 1885.

Waarde Vriend,

Gij onderstelt teregt dat mijne haren er dun beginnen op te zitten. Met mijne tanden is het dus gesteld, dat wanneer ik fnies zij het venster dreigen uit te springen.

Deze teekenachtige uitdrukking is niet van mij, maar van een mijner indische vrienden.

Toch zou ik, zoo de omstandigheden het niet verboden, de oude garde van mijn gebit van harte gaarne aan uw rectoralen maaltijd wagen; overtuigd dat de hollandsche keuken bij die gelegenheid den roem harer malschheid glansrijk ophouden zal.

Doch, scherts ter zijde, ik ben zeer gevoelig voor uwe vriendelijke uitnoodiging, en erken dat ik het aardig zou gevonden hebben U te komen eeren als hoofd van ons geslacht, bekleed met eene waardigheid waartoe vóór U geen lid onzer familie het gebragt heeft.

Maar zoo ik 9 Februarij mij te Leiden vertoonde, dan zou ik daarvóór of daarna ook bezoeken moeten brengen aan Den Haag, Amsterdam, Delft, Dordrecht, Arnhem, Velp, Nunspeet, Apeldoorn, Kampen, enz. Dit gedogen noch het jaargetijde, noch mijne bezigheden; en gij zult het billijken dat ik zonder noodzaak niemand grieven wil. Vergenoeg U daarom, bid ik, met mijne tegenwoordigheid in gedachte, en weet dat ik uwe herinnering zeer op prijs stel.

Onze hartelijke groeten aan uw dames. Het beste met uw zoon.

De Uwe.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 28 Januarij 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Het zal mij niet minder vereeren dan genoegen doen, indien gij mij uw boek[1] wilt opdragen. Ontvang bij voorbaat mijn dank. Met aandacht las ik in *Nederland* de hoofdstukken die het zullen zamenstellen. Het is eene grondige studie; en het verwondert mij niet dat

1 [*Dr. Nicolaas Heinsius, Junior; eene studie over den hollandschen schelmenroman der zeventiende eeuw.*]

de jongelui te Leiden U gaarne hooren over dit en verwante onderwerpen.

Hetgeen ik in het XII^{de} hoofdstuk van mijn *Land van Rubens* 1879 aan den *Vermakelijken Avonturier* ontleend heb (tot kenschetsing der zuid-nederlandsche zeden in de 17de eeuw) heeft in zichzelf niets te beduiden. Echter zult gij mij eene dienst bewijzen, zoo gij onder het korrigeren der proeven van uw herdruk, er met een enkel woord naar verwijzen wilt. Het publiek moge er uit zien dat ik uwe opdragt niet volstrekt onwaardig ben.

Uwe opmerking dat ik in langen tijd U niet schreef is een nieuw bewijs hoe snel ons leven voorbijgaat. Op mijn woord, ik was van mijn stilzwijgen mij niet bewust, en geen haar op mijn hoofd heeft er aan gedacht U iets te verwijten. Ik onderstel dat mijne versuffing voortgekomen is uit de vervelende drukte die verbonden was aan het terugzenden van zoo vele boeken, gediend hebbend voor mijn *Land van Rembrand.*

Gij toont een man van smaak te zijn, wanneer gij met het voltooijen van dat boek mij geluk wenscht. De felicitatie is verdiend. Ook ‘des Guten’ kan men ‘zu viel’ ondernemen; dit ben ik gewaar geworden.

De renaissance in Italie - dat is een goed begin. Wanneer U daarna, voor uwe studenten, ook de renaissance in Frankrijk, de renaissance in Engeland, de renaissance in Spanje zult behandeld hebben, dan zal er, omtrent den oorsprong der nederlandsche letteren in de 17de eeuw, in de breinen dier jongelieden een gewenscht licht rijzen. Zij zullen er U erkentelijk voor zijn.

Ons feestje van 10 dezer, ter eere van onze zilveren bruiloft, was inderdaad zeer genoegelijk. Tot 4½ uur

in den ochtend zijn de jonge schoonen blijven dansen. Onze vriend Van Hamel, en zijn lieve vrouw, waren als naar gewoonte de innemendheid zelf. Louis Coenen en Johannes Wolff hebben muziek gemaakt, zoo fraai alsof deze twee ‘anciens pensionnaires de S.M. le roi des Pays-Bas’ te gast waren bij den koning en de koningin.

Met aanbeveling in uwe vriendschappelijke herinnering

Uw dienstwillige.

Aan Mejufvrouw Francisca Gallé.

P a r i j s, 9-10 Februarij 1885.

Waarde Francisca,

In gedachte en bij voorbaat vergezellen U onze beste wenschen naar Waldestein. Tot mijne schande moet ik bekennen, te voren over die plaats nooit te hebben hooren spreken. Maar gij zegt er zoo veel goeds van, dat wij lust zouden krijgen er mettertijd óók eens een kijkje van te gaan nemen.

Ten aanzien van *Micheline* hebt gij U zoo dapper gekweten, dat ik mij verstout de proef te herhalen, en U nogmaals een roman te zenden dien ik gaarne door U op dezelfde wijze behandeld zag.

Dostoievsky, overleden te Petersburg in Februarij 1881 (zoo ik mij niet bedrieg), was een land- en jongere tijdgenoot van Tourguénef.

Uit *Crime et Châtiment* zult gij zien dat Dostoievsky, evenals Tourguénef, zich heeft toegelegd op het schil-

deren van moderne russische toestanden; maar bij voorkeur op de toestanden onder het volk, in de groote steden.

In de *Revue des Deux-Mondes* is onlangs eene uitmuntende studie over Dostoievsky verschenen door den heer De Vogüé, die Dostoievsky persoonlijk gekend heeft.

De vraag is of gij opgewektheid zoudt gevoelen, de schoonste hoofdstukken uit *Crime et Châtiment* tot een geheel te vereenigen, bestemd voor het feuilleton van het *Algemeen Dagblad.*

De helft, en meer dan de helft, van het boek moet weggesneden worden. Doch alleen gijzelf zult kunnen oordeelen, welke gedeelten in de eerste plaats moeten vervallen.

Lees daarom den roman op uw gemak, bid ik U, en zeg mij daarna uwe beslissing. Gij zult het met mij eens zijn, dat er voorname partijen van buitengewone schoonheid in voorkomen. Misschien zijn de Russen tegenwoordig de beste romanschrijvers van Europa.

Ontvang de hartelijke groeten van ons drieën, en geloof mij steeds

Den Uwen.

Aan Prof. J.H. Scholten.

P a r i j s, 11 Februarij 1885.

Hooggeachte Heer en Vriend,

U hebt de goedheid, in uwe vriendelijke letteren van 28 Januarij jl., die ik voor het overige wel in een lijstje

zou mogen doen zetten, te vragen waarom ik niet uitvoeriger geweest ben over onze oude dichters, inzonderheid over Vondel?

Hier legt U den vinger op eene eenzijdigheid, waarvoor ik wel eene verontschuldiging aanvoeren, maar die ik niet verdedigen kan.

Even goed als Taine eene geschiedenis der beschaving in Engeland heeft kunnen schrijven zonder anderen leiddraad dan de engelsche letteren, even goed moet er, in zichzelf, enkel aan de hand der letteren te onzent, eene geschiedenis der beschaving in Nederland kunnen geschreven worden.

Mij echter is dit niet mogelijk; en juist Vondel staat mij daarbij het meest in den weg, nog meer dan Hooft.

Uit de poëzie van Hooft kan men aantoonen dat hij buiten en boven het gereformeerd dogma stond. Dit maakt hem misschien niet nationaal, maar doet hem in elk geval belangwekkend schijnen.

Wat echter zal men, ik zeg niet in een litterarisch, maar in een historisch werk met Vondel aanvangen? Had Vondel ten aanzien van de kerk even zoo gehandeld als Spinoza ten aanzien van de synagoge, men zou zich aan hem kunnen vasthouden. Hij zou in dat geval een nieuw beginsel vertegenwoordigd hebben.

Doch ik kan, wanneer ik Vondel's verdiensten ten aanzien der taal en van den versbouw wegdenk, slechts een zwakhoofd in hem zien. Niet dit veroordeelt hem dat hij het protestantisme en de predikanten heeft losgelaten, maar dat hij zich is gaan vastklemmen aan de jezuieten en aan Rome. Een verloopen protestant, roomsch geworden, kan niet gelden voor een representant der

nederlandsche beschaving in de 17de eeuw, die een sterk sprekend kalvinistisch karakter droeg.

Daarom heb ik in bijzonderheden alleen over de poëzie van Constantijn Huygens gesproken, er bijvoegend dat ik wegens zijne beknoptheid hem nog hooger stelde dan Cats.

Het cijfer der fraaije versregels is bij Huygens veel geringer dan bij Vondel; maar Huygens schijnt mij toe, wegens zijne oranjegezindheid en zijne gereformeerde orthodoxie, onze zeventiende eeuw getrouwer te vertegenwoordigen.

Vondel kan alleen tot zijn regt komen, wanneer men, zooals onze ultramontanen doen, de geschiedenis van Nederland zich denkt als een langzaam en langs omwegen terugkeeren, naar Gods ondoorgrondelijke raadsbesluiten, in den schoot der moederkerk.

Ik begrijp den regtzinnigen heer Brill niet, wanneer deze met hartstogtelijke ingenomenheid over den rationalist Hugo de Groot spreekt, en hij de Kalvinisten onvoorwaardelijk aan De Groot opoffert.

Evenmin begrijp ik den regtzinnigen Nicolaas Beets en zijne teugellooze bewondering voor Vondel. Indien Hasebroek of mevrouw Bosboom roomsch geworden waren, dan zou Beets strenge woorden gesproken en opregte tranen geschreid hebben. Wordt Vondel roomsch, dan bemerkt men bij Beets aan niets dat dit verloochenen der vaderlandsche geschiedenis hem leed doet.

Misschien zou alles te vinden zijn, indien Vondel zulk een groot dichter geweest was, dat men evenals bij Homerus, Virgilius, Dante, Shakespeare, Milton, Goethe, Byron, Heine, ook bij hem zich om karakter of denkwijze niet bekommerde.

Doch ziedaar mijn ongeluk! Ik vind wel dat bij Vondel een groot aantal schoone versregels aangetroffen worden, en hij sommige kleine stukken geschreven heeft die door niemand overtroffen zijn, doch als dichter stel ik hem (boven Cats en Huygens) beneden Hooft. Zelfs Beets heeft ergens gezegd (doch enkel in het voorbijgaan) dat Hooft 'misschien een grooter dichter dan Vondel geweest is.'

Vergeef mij, bid ik U, deze langdradige toelichting. Ik beweer niet dat de geschiedenis onzer beschaving slechts geschreven kan worden wanneer men, zooals door mij gedaan is, als glanspunt onze schilderkunst aanneemt. Het regt van anderen, die onze letteren voor het glanspunt houden, wordt door mij erkend. Maar ik zou mijzelf geweld moeten aandoen om in hunne zienswijze te deelen. Te dien aanzien ben ik altijd een ongezeggelijk volgeling van Potgieter en van Van Vloten geweest, die ook nu nog mij toeschijnen de beteekenis onzer letteren der 17de eeuw overschat te hebben.

Met mijne eerbiedige groeten aan uwe dames, en mijne beste wenschen voor uwe gezondheid,

Uw gehoorzame.

Aan Prof. G.D.L. Huet.

P a r i j s, 15 Februarij 1885.

Waarde Vriend,

Uwe rectorale oratie heb ik met zoo veel genoegen gelezen dat Anne, die niet wist in welke lektuur ik

verdiept was, mij naar de rede van mijn herhaald glimlagchen vroeg.

Gij zoudt het verschijnsel dubbel op prijs stellen, indien gij wist hoe zelden lektuur uit Nederland er in slaagt mij dus te ontrimpelen.

Een gelukkig onderwerp is grondig en geestig door U behandeld, en ik bemerk dat mijn wegblijven van uw feest (gij weet hoe ongaarne ik voor uwe uitnoodiging bedankte) mij meer dan één gastmaal heeft doen missen.

Ik feliciteer U met uw triomf, en dank U voor uwe toezending.

Gideon neemt de vrijheid U met deze zelfde post een exemplaar der verzameling ‘positions’ te doen toekomen, die dit jaar door de jongelui der Ecole des Chartes verdedigd zijn, en waaraan de meesten hunner (hij behoort onder de gelukkigen) hunne aanstelling als ‘archiviste-paléographe’ danken. De dissertaties-zelf verschijnen eerst later in het licht. Aanvankelijk zijn alleen de theses gedrukt, die den hoofdinhoud kort zamenvatten.

Uit Utrecht werd mij dezer dagen eene circulaire gezonden, waarin bijdragen gevraagd worden voor een huldeblijk aan uw amtgenoot R. Fruin, bij gelegenheid van zijn 25-jarig professoraat op 1 Junij a.s.

Ik juich dit plan toe, maar vind tot mijne verwondering in de circulaire met geen woord melding gemaakt van Fruin's litterarische verdiensten, terwijl hij toch als schrijver niet minder uitmunt dan als historicus.

Men is in September van het vorig jaar te Utrecht zoo mild geweest met het vieren van Nicolaas Beets, dat het geen weelde zou zijn indien Leiden door het vieren van Fruin dezen zomer hare revanche nam.

Alle hulde aan de *Camera Obscura;* maar Fruin's *Tien jaren*, Fruin's *Beleg en Ontzet*, zijn geschriften van vooral niet minder waarde. Daarbij drukt Fruin's denkwijze de algemeene nederlandsche beschaving van den tegenwoordigen tijd naauwkeuriger uit, dan de denkwijze van Beets dit doet.

Misschien kent gij Muller, den opvolger van R. Dozy. Voor zoo ver ik oordeelen kan zou Muller de aangewezen persoon zijn om het Fruin-feest wat te doen schuimen.

Ontvang met uw vrouw onze hartelijke groeten, en nogmaals dank.

De Uwe.

P.S. Daar herinner ik mij dat bovenaan de bewuste circulaire met groote letters gedrukt staat: *zeer vertrouwelijk.* Wil dit s.v.p. in aanmerking nemen.

Aan Mejufvrouw Anna Scholten, te Leiden.

P a r i j s, 13 April 1885.

Lieve Vrienden,

Met ontroering heb ik uwe mededeeling ontvangen. Het is mij een droom dat ik uw voortreffelijken vader niet terug zal zien, en ik nooit weder op het adres van een brief uit Leiden zijne beminde hand herkennen zal. Hoe dikwijls heeft hij in de laatste jaren mij geschreven, en op hoe onveranderlijk innemende wijze! Van niemand onder mijne ouderen in Nederland ontving ik zoo vele en zulke hartelijke blijken van belangstelling.

Wel moogt gij zeggen dat hij uwe moeder en U eene

heerlijke nagedachtenis laat. Aan een groot verstand en een verbazende kennis paarde hij zulk een edel hart.

Indien deze letteren U geworden mogten op den dag der begrafenis, wil mij dan rekenen onder hen, die met iets van den eerbied en de liefde, verschuldigd aan zulk een groot en zulk een goed man, uw vader naar zijne laatste rustplaats vergezeld hebben.

Mijne vrouw en ik verzoeken U, ook aan uwe moeder te zeggen hoezeer wij deelen in haar rouw, en dat wij in hare lieve herinnering ons aanbevelen. Het was zeer vriendschappelijk van U, mij zoo spoedig te schrijven.

Uw gehoorzame.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 21 April 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Het adres van uw kollega Arsène Darmesteter is: *7 Place Vaugirard.*

Dat van den heer Morel Fatio (pas benoemd bij de Ecole des Chartes) is nog niet bekend. Maar zoo U het voor hem bestemd exemplaar aan mij wilt zenden, dan zal mijn zoon, die in gezelschap hem ontmoet en over uw werk met hem gesproken heeft, het hem kunnen doen toekomen.

Doch ik spreek over die twee heeren alsof ik niet in de eerste plaats het over mijzelf moest doen, en U hartelijk bedanken voor uwe Opdragt. U hebt mij daardoor

groot genoegen gedaan. Uw boek is een goed boek, bewerkt naar eene goede methode, en het verblijdt mij er mijn naam aan verbonden te zien. Het komt mij voor, dat door deze verhouding tusschen U en mij, aan de letterkundigen in Nederland een ordentelijk voorbeeld gegeven wordt.

Taine zou in uw werk ongetwijfeld belang stellen, zoo hij maar hollandsch verstond. Hetgeen in zijn boekje *l'Art dans les Pays-Bas* over Holland voorkomt, verhaalde hij mij indertijd, is of uit onze latijnsche bronnen der 16de en 17de eeuw geput, of hem aan de hand gedaan door een vriend die het Vlaamsch in zoover magtig was dat hij Van Mander lezen kon in het oorspronkelijk, met de hulp van Kiliaan's woordenboek.

Uwe aflevering over Hasebroek zal ik met het meeste genoegen ontvangen. Tot heden ken ik het opstel alleen uit verslagen. Veel succès met Thijm, dien ook ik zeer hoog stel. Over mijzelf zal ik U gaarne alles mededeelen wat U verlangt te weten, en niet te vinden is hetzij in De Keyzer's *Bloemlezing*, hetzij in mijne 'Persoonlijke Herinneringen' betreffende Potgieter, hetzij in mijne brieven aan uzelf, indien U die bewaard hebt. Voor zoover ik mijzelf beoordeelen kan, behoor ik tot de klasse der personen wier gemiddelde men best van al uit hunne brieven leert kennen.

Van Hamel's *Renclus de Moiliens* schijnt ook mij toe, hem zeer tot eer te verstrekken. U zoudt de aangewezen persoon zijn om voor dat boek een opstel voor *Nederland* te schrijven. Wij zijn te zeer gewoon, Dante aan te merken als *een begin.* Uit den *Renclus*, en uit zoovele anderen, kan men zien dat Dante veeleer *een einde*

geweest is; de fraaiste bloem en rijpste vrucht van de litterarische ontwikkeling in Europa vóór hem. Dante heeft den *Renclus* ongetwijfeld gelezen, of van hem gehoord.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

U moet mij kondoleren met het verlies van uw oud-ambtgenoot Scholten. De tijding van zijn dood heeft mij zeer leed gedaan.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 4 Mei 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Het voor den heer M. Fatio bestemde exemplaar van uw *Heinsius* is hem door mijn zoon ter hand gesteld. Uw boek zal hem zeker belang inboezemen. Hij interesseert zich voor de geheele spaansche litteratuur en voor hare verbreiding buiten Spanje, vertalingen, navolgingen, enz.

Aan verschillende knappe lui heb ik gevraagd of hun eenig nieuws omtrent ‘la Fuite à Varennes’ bekend was. Doch te vergeefs. Men verzekert mij dat er in de laatste jaren *geen* monografie van beteekenis over dit onderwerp het licht heeft gezien.

Avenel ken ik persoonlijk niet. Taine is op dit oogenblik onbereikbaar. Zijn kursus aan de Ecole des Beaux-Arts is afgeloopen; en zoodra hij dien achter den rug heeft, pleegt hij naar buiten te gaan, ver weg, bij Aixles-Bains, zijne eigenlijke woonplaats.

Doch ik verbeeld mij dat U in Taine's aanteekening bij zijne *Révolution*, op het jaar 1791, wel het een en ander vinden zult. Die noten zijn eene goudmijn.

De beste bron zijn zeker de Mémoires van den markies de Bouillé, die zelf, als luitenant-generaal, de vlugt van Lodewijk XVI organiseerde. Door Carlyle is van Bouillé's gedenkschriften, die voor eene autoriteit gelden, ijverig gebruik gemaakt ten behoeve zijner *French Revolution* Doch dit alles is U bekend.

Van André Theuriet bestaat een bundel novellen *Sous Bois* (Charpentier, 1878) waarin bladz. 197 vgg. enkele historische bijzonderheden over het gebeurde te Varennes voorkomen. Echter slechts incidenteel en accidenteel, bijna buiten verband met de fraaije vertelling ‘La chanson du Jardinier.’

Ziedaar al mijne wetenschap!

U zijt wel goed het te betreuren dat de *Gids*, de *Spectator*, de *Tijdspiegel* van mijn *Land van Rembrand* zoo weinig notitie nemen. Ik zelf heb indertijd de opmerking gemaakt (in eene beschouwing over de Nederlandsche Tijdschriften van 1878) dat over de boeken waaraan het meest te kluiven valt, in onze periodieken het schrikkelijkst gezwegen wordt. Niettemin gaan de uitgevers voort met uitgeven, waaruit moet opgemaakt worden dat er een publiek van koopers bestaat, hetwelk aan het zwijgen der kritiek zich niet stoort. Laast gij ooit eene grondige studie over Fruin's *Tien Jaren*, over Veth's *Java*, over Bakhuizen's *Studien en Schetsen*, over Potgieter's *Florence*, Potgieter's *Gedroomd Paardrijden*, Potgieter's *Biografie van Bakhuizen van den Brink?*

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 28 Mei 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Gij laat er geen gras over groeijen. Reeds gereed met de *Vlugt naar Varennes*. Reeds geslaagd met Alberdingk Thijm. Reeds bezig met Hofdijk. Indien die twee zoo goed uitvallen als Hasebroek, dien de uitgever mij zond en waarvoor ik U en hem bij dezen dank betuig, dan zult gij reden hebben over uzelf tevreden te zijn.

Mij is ingevallen of gij niet wèl zult doen na Hofdijk U in de eerste plaats met Multatuli bezig te houden? Ik meen te weten dat de uitgever Funke te Amsterdam in staat is omtrent Multatuli alle denkbare inlichtingen te geven. Hijzelf verhaalde mij indertijd vele brieven van Multatuli te bezitten, en veel van hem te houden. Zulk een bron zou juist iets zijn voor U. Aan naauwkeurigheid zoudt gij nieuwheid kunnen paren, en, laat er ons rond voor uitkomen, Multatuli staat onder onze hedendaagsche letterkundigen zeer hoog. Ik weet niet of het waar is dat hij niet meer dan *un souffle de vie* heeft; dit zou anders eene reden te meer voor U zijn om met het geven van zijn portret, litterarisch en fotografisch, niet lang te wachten.

Er is besloten, Victor Hugo naar het Panthéon te brengen. Ik geloof dat de ligging dier kerk, midden in het rustig Quartier des Écoles, van invloed geweest is op dat besluit. Men vermijdt op die wijze den togt naar Père la Chaise, het plein der Bastille over, het Faubourg

St. Antoine langs enz., - de buurt waar de meeste aanhangers der Commune wonen. De kist zal a.s. Zondag tentoongesteld worden onder den Arc de l'Étoile. Dit vind ik een uitmuntend denkbeeld. Hoe populair was Hugo de geheele wereld door! Inderdaad eene aangename verrassing.

Met vriendschappelijke groeten
Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 5 Julij 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Eene geschiedenis der fransche letteren in de middeneeuwen, als door U bedoeld wordt, bestaat tot heden niet. Maar zij is in de maak, en wordt bezorgd door niemand minder dan Gaston Paris. Een surrogaat (en een uitmuntend surrogaat) is alvast: Karl Bartsch, *Chrestomathie de l'Ancien Français* (8e-15e siècle). Leipzig, F.C.W. Vogel, 1880, 4de vermeerderde druk.

Uw mij betreffend biografisch lijstje zal ik gaarne invullen. Maar het zal een schrale oogst zijn. Mijn leven is het leven van honderd andere moderne theologen geweest, die de kerk verlaten hebben en zich aan de letteren of de journalistiek zijn gaan wijden.

Uwe bezwaren ten aanzien van Multatuli waren mij niet bekend. Ook wist ik niet dat U niet weigeren zoudt *casu quo* een of meer medewerkers toe te laten.

Uwe studie over Alberdingk Thijm heb ik nog niet

ontvangen, maar ik houd mij overtuigd dat zij *con amore* geschreven is.

Indien U vrijheid gevoelt mij Holkema's voorwaarden mede te deelen, en die voorwaarden aannemelijk zijn, dan ben ik bereid mij in uwe plaats voor iets over Multatuli te verbinden.

Ik feliciteer U dat de leidsche drukten achter den rug zijn. Kunt U de studenten niet opwekken eens iets anders te verzinnen dan die telkens terugkeerende optogten? Er zijn nu, sedert in 1835 de eerste moderne maskerade gehouden werd, vijftig jaren verloopen. Tien malen togen in dien tusschentijd de jongelingen uit, en nog altijd teren zij op *De Maskerade* van Beets. Dit wordt niet alleen eentoonig, maar het verraadt eene niet zeer eervolle onvruchtbaarheid. Het zou uw professoraat waardig zijn, zoo U tegen 1890 verandering en verbetering in dien toestand bragt.

Met verlangen zie ik de nieuwe uitgaaf uwer monografie over Brederode te gemoet. Ten behoeve der nieuwe tekstuitgaaf van Bredero's werken is mijn zoon, op verzoek van Kollewijn te Amsterdam, hier aan het kollationeren van den franschen tekst der *Lucelle.* Kunt U mij ook zeggen of het voornemen bestaat het *Leven van Van Mander* in deze nieuwe uitgaaf op te nemen? Nu Henry Hymans te Brussel, zulk eene fraaije uitgaaf van *Van Mander's Schilderboek* bezorgd heeft, nu is het, dunkt mij, een pligt der Noord-Nederlanders de regten van Bredero op *Van Mander's Leven* te handhaven. Bredero's roem zou door het herdrukken van het *Leven* (een dokument zonder wedergade in onze oudere kunstgeschiedenis) niet minder gebaat worden dan door het herdrukken van *Lucelle*, vind ik.

Doch U zult beweren dat ik aan het *Leven van Van Mander* te veel waarde hecht. Dit zij zoo.

Met vriendschappelijke groeten

Uw dienstwillige.

Aan den heer Smit Kleine.

P a r i j s, 5 Julij 1885.

Waarde Heer Smit Kleine.

Ik dank U zeer voor de beleefde toezending uwer beleefde aankondiging van *Personen en Onderwerpen.*

Ook mijne huisgenooten hebben met welgevallen van uwe warme vereering voor Potgieter kennis genomen, wiens vriendschap onder onze liefste hollandsche herinneringen behoort.

De heer Tjeenk Willink zal méér dan tevreden zijn. Uwe recensie beantwoordt geheel aan het oogmerk.

Ik heb de vrijheid genomen uw opstel ter lezing te zenden aan jufvrouw Sophie Potgieter te Amsterdam. Deze liefhebbende zuster treurt over het verlies van haar broeder alsof hij gisteren gestorven ware. Ik weet dat men haar geen uitgezochter genoegen verschaffen kan, dan haar het bewijs te leveren dat ook onder het jonger geslacht er gevonden worden die met eerbied en liefde tot hem opzien.

Nogmaals dank

Uw dienstwillige.

Hierbij de korrektie voor *Nederland.*

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 21 Julij 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Hierbij alvast eenige biografische aanteekeningen omtrent mijzelf. Zij gaan tot het einde van mijn studententijd, 1848[1]. Ik beloof U ze te zullen vervolgen en wederkeerig belooft U mij er alleen het strikt noodige aan te zullen ontleenen. U zoudt, door te mild te zijn, mij benadeelen, voor het geval dat ik te eeniger tijd zelf mijne *Herinneringen* wilde uitgeven.

Ik dank U voor uwe mededeelingen omtrent het *Leven van Van Mander.* Gij, die U interresseert voor alles wat Bredero betreft, zult met genoegen het volgende vernemen.

Gij herinnert U de plaats uit *Lucelle*, 2de Bedrijf, 4de uitkomen, waar Pannetje-vet tot Lecker-beetje zegt:

> ‘Ghij verstaet jou immers wel
> Op de sauszen van een saussijs, of van een moye frikadel, Gefrikasseerd
> enz.’

Toen mijn zoon dezer dagen, ten behoeve van Kollewijn die dit verzocht had, den franschen tekst van *Lucelle* (door Lejars) met Bredero's bewerking vergeleek, heeft hij van die onverstaanbare plaats de aannemelijke verklaring gevonden en aan Kollewijn doen toekomen.

Lejars maakt hier eene lange reeks calembourgs, spelend

1 [Zie het aanhangsel aan het einde van dit deel.] aant.

met de dubbele beteekenis der namen van *dansen* en van *schotels.* Dit begint met ‘fricassée’, en gaat zoo voort. Fricassée, naam van een geregt, is tevens die van een dans. En van die woordspelingen stapelt Lejars er een half dozijn opeen.

Bredero heeft dit niet begrepen, of heeft geen kans gezien die fransche aardigheden in het hollandsch over te brengen. Niettemin behield hij de plaats (instede van haar over te slaan) en verviel daardoor in de U bekende duisterheid, nog verzwaard door drukfouten. Voor de laatsten, dat spreekt, is hij niet verantwoordelijk.

Met Constans' *Chrestomathie* moet gij voorzigtig zijn.

De algemeene inhoud (gevolgd naar mondelinge voordragten van Gaston Paris) is goed. Maar Paris heeft het boek zelf niet kunnen nazien. Verschillende duitsche namen zijn verminkt.

Uw ongunstig oordeel over het nieuwe artikel van Doorenbos vermeerdert mijne nieuwsgierigheid. Verleden jaar lag in den Cercle Saint-Simon alhier, waarvan ik lid ben, de *Nederlandsche Spectator* ter lezing. Thans niet meer. Ik bid U, zend mij het nummer onder kruisband. Per omgaande krijgt gij het in dank terug. Ik ben sedert lang gewoon, zelfs met grofheden mijn voordeel te doen.

Nog eens, U zult van mijne auto-biografische bijzonderheden een matig gebruik maken..... Mijne bedoeling is alleen *U* in de gelegenheid te stellen een oordeel op te maken over de omgeving mijner jeugd en later.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 27 Julij 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Met U ben ik van gevoelen dat er geen termen zijn dupliek te leveren op de aanmerkingen van Doorenbos. Mij persoonlijk is het artikel, dat in dank hierbij terug gaat, tegen gevallen. Ik heb er niets uit geleerd.

Den heer Holkema zal ik in geen geval het vel over de ooren halen. Maar onder den indruk uwer letteren van Zaturdag vraag ik mij: Waarom schrijf ik over Multatuli, en waarom niet over Kneppelhout? Waarom niet over Haverschmidt?

Den laatsten laat ik nu rusten, hoewel ik de *Snikken en Grimlachjes* van Piet Paaltjes een sieraad onzer hedendaagsche letteren vind.

Maar den schrijver der *Studenten-Typen!* Maar Klikspaan!

U moet mij melden of er eene reden bestaat voor uw niet-opnemen van Kneppelhout tot heden.

Heeft hij geweigerd U inlichtingen te verstrekken? Zijt U niet wèl met hem? Bestaat er eene andere oorzaak?

Zoo niet, laat ons dan de volgende afspraak maken: Terwijl U aan Kneppelhout werkt zal ik het aan Multatuli doen; en opdat die twee zwakke gezondheden ons onder het werken niet ontvallen, zal de uitgever tijdig bekend maken dat de twee eerstvolgende afleveringen gewijd zullen zijn, de eene aan Kneppelhout, de andere aan Multatuli. Beiden zullen dan althans vóór hun dood weten dat er aan hen gedacht is.

Dan wel, U zult mij de vrijheid geven over *beiden* te schrijven, en de uitgever zal daarin berusten. Om uwe eerste serie volledig te maken zal dan alleen Opzoomer nog overblijven; en U zijt de aangewezen man om dien te behandelen. Ik ten minste zou geen kans zien over Opzoomer eene beschouwing te leveren die passen zou in uw kader; zuiver historisch, bedoel ik.

Uw *Alberdingk Thijm* heb ik tot heden niet ontvangen. Doch dit moet U niet verontrusten. Het gebeurt meer, dat imprimés van dien omvang hier eerst later besteld worden, wanneer de fakteur den eenen of anderen dag de handen wat ruimer heeft.

Met vriendschappelijke gevoelens

De Uwe.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 7 Augustus 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Indien de uitgever Binger in Bredero's werken *het Leven van Van Mander* wil opnemen, dan ben ik wederkeerig bereid eene inleiding te geven. Evenmin als de andere medewerkers verlang ik daarvoor gehonoreerd te worden.

Ik bewonder uw ijver in het verdedigen der stelling dat Bredero gestorven is aan een gebroken hart. Onder ons gezegd en gebleven, ik geloof dat hij enkel ‘door gebrek aan zuurstof’ gestorven is, zooals te Batavia een leerling der hoogere burgerschool antwoordde toen men

hem vroeg aan welke ziekte zijne moeder overleden was. En men durft beweren dat de hoogere burgerscholen de wetenschap niet bevorderen! Evenwel uw betoog is merkwaardig, en N. heeft uwe teregtwijzing meer dan verdiend.

Met niet minder genoegen dan deze bijdrage van U in *Nederland*, las ik uw sedert ontvangen opstel over Alberdingk Thijm. Toen ik twintig jaren geleden over hem schreef, was Thijm nog niet ten volle de man die hij thans is en door U geschilderd wordt. Altijd heb ik hem hoog gesteld, en met welgevallen zag ik uit uwe studie dat door U in dat gevoelen gedeeld wordt.

De administrateur van het *Nieuws van den Dag* schrijft mij dat de gezondheidstoestand van den uitgever Funke hem niet toelaat aan mijn verzoek te voldoen, en hij niet in staat is omtrent Multatuli mij de inlichtingen te verstrekken waar ik hem om gevraagd heb en die hij alléén, voor zoo ver ik weet, zou kunnen bezorgen.

Dit is eene teleurstelling, want ik had er op gerekend dat de heer Funke mij niet alleen verschillende levensbijzonderheden zou kunnen mededeelen, maar mij ook aan eene bibliografie van Multatuli's werken (wier jongste uitgever hij is als lid der Elsevier-maatschappij) zou kunnen helpen.

Kan de uitgever Holkema, buiten bezwaar mijner schatkist, mij een volledig exemplaar van Multatuli's geschriften bezorgen? Ter leen, bedoel ik. Zoo ja, dan zal ik mij vergenoegen met het door U genoemd honorarium. Dat het kopijregt mijn eigendom blijft schijnt mij toe van zelf te spreken; alsook dat ik vrijheid heb van mijn opstel gebruik te maken voor mijne Bataviasche

courant. Trouwens, dit laatste heeft weinig te beduiden, want het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch Indie* wordt in Holland niet gelezen.

U ziet dat ik van mijne zijde doe wat in mijn vermogen is. Ik zal nu afwachten wat de heer Holkema hierop antwoorden zal.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige dienaar.

Aan Prof. H.P.G. Quack.

P a r i j s, 13 Augustus 1885.

Waarde Vriend,

Wij lazen gisteren met groot genoegen in het *Handelsblad* uwe toespraak als voorzitter van het Nut. Nooit, het is waar, vóór wij die uitmuntende voordragt hoorden houden, hadden wij geweten of vermoed dat de Nieuwenhuizen's vader & zoon, zulke geniale socialisten vóór de letter geweest waren. Zelfs durfden wij vermoeden, dat die brave mannen een weinig door U opgeknapt of geïdealiseerd zijn. Maar des te meer bewonderden wij uw moed, dat gij de nu levende Nutsmannen zoo openhartig op hunne tekortkomingen durfdet wijzen en hun zeggen waar het op staat. Gij zoudt dit zeker niet gedaan hebben, zoo gij U niet bewust waart het orgaan te zijn eener nieuwe strooming in den boezem van het hoofdbestuur. Heuchelijke vooruitgang.

Ongetwijfeld zijt gij even vooruitgangsgezind wat betreft

de door het Nut verspreid wordende litteratuur. Ik kom U dienaangaande een verzoek doen.

Maar eerst moet ik U en en mijzelf gelukwenschen met uw weder optreden als hoogleeraar. Dat is eene goede en belangelooze daad van U, die mijne volle sympathie heeft, en niet de mijne alleen, maar ook die mijner vrouw. Gideon vlast reeds op de voltooijing uwer *Socialisten.* Want uw voornemen is toch niet uw licht enkel voor de Amsterdamsche studenten te laten schijnen?

Maar niet met het nieuw professoraat staat mijne petitie in verband. Enkel met uw vermogen van pressie op het Nut.

Het Nut, heb ik gezien, heeft eene goede hoeveelheid exemplaren van *Adam Bede* aangeschaft; maar de uitgever heeft niet de beleefdheid gehad mijne vrouw te verzoeken het oog te laten gaan over den herdruk harer vertaling, - hetgeen, na vijfentwintig jaren, haar een genoegen zou geweest zijn.

Het kwaad zou echter in de toekomst te verhelpen zijn, zoo gij den uitgever wildet verpligten mij een met wit papier doorschoten exemplaar te zenden. Daarin zouden dan de noodige verbeteringen kunnen aangeteekend worden, en het Nut zou, bij eene eventuële nieuwe oplaag, het opnemen der korrekties den uitgever als voorwaarde kunnen stellen. Als bewijs dat wij, zij het uit de verte, óók iets voor het Nut willen doen, biedt mijne vrouw de gereviseerde vertaling bij voorbaat de Maatschappij ten geschenke aan. Zij en ik, wij hebben voor die vertaling altijd hart gehad; en het zou ons aangenaam zijn dat zij een jonger geslacht zoo netjes mogelijk in handen kwam.

Wij zijn onlangs verhuisd (gij ook, niet waar?) en ons tegenwoordig adres is: *107 rue de l'Université.*

Wil, bid ik U, onze vriendelijke groeten overbrengen aan mevrouw Quack, en geloof mij steeds

De Uwe.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 24 Augustus 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik dank U zeer, zoo ijverig voor mijne belangen gewaakt te hebben, en herken daaraan uw goed hart.

Het blijft dan overeengekomen, dat de heer Holkema *f* 150 betalen zal, te verrekenen na ontvangst der kopij of na het korrigeren der proeven. Te veel zal het niet zijn, want het opstel zal mij vrij wat hoofdbreken kosten.

Maar afstaan van kopijregt, daarvan kan ditmaal niet inkomen. Drie vierde gedeelten van mijn werk zal ik moeten putten uit een onuitgegeven dagboek van Multatuli, welks bezitter enkel uit genegenheid voor Multatuli er in heeft toegestemd, mij inzage te geven, en vrijheid te schenken tot excerperen.

Door het kopijregt af te staan zou ik *in casu* beschikken over andermans eigendom.

Acht de heer Holkema dit een onoverkomelijk bezwaar, het zou mij leed doen. Nergens elders zou mijn opstel zoo goed op zijne plaats zijn als in *Onze Hedendaagsche Letterkundigen.*

Laat ons afspreken dat ik vóór 31 Augustus omtrent

de beslissing van uw uitgever onderrigt zal worden. Reeds sedert einde *Mei* zijn wij over dit onderwerp in correspondentie; en het is een mirakel dat Multatuli, 65 jaren oud en man van den dag, niet tusschentijds overleden is. Er moet nu voortgang gemaakt worden.

Ook moet de heer Holkema bedenken dat, indien anderen en ikzelf ten behoeve der *Hedendaagsche Letterkundigen* biografische en bibliografische bijzonderheden verstrekken, hij die welwillendheid behoort te reciproceren. Hij zegt dat zijne onderneming ‘vrij’ moet blijven, en het hem ongewenscht voorkomt haar ‘aan banden’ te leggen. Maar que diable! ik heb met de onderneming van den heer Holkema niet te maken. Is het hem niet genoeg de vrije beschikking te hebben over mijne kopij voor ééns, hij moet het weten.

Mijn zoon belast mij met zijne eerbiedige groeten voor U, en verzoekt mij U dank te zeggen voor uwe belangstelling.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw Dienstwillige.

Aan den heer F. van Hogendorp, te 's Gravenhage.[1]

P a r i j s, 1 September 1885.

Hooggeachte Heer,

Zelden heeft eene lektuur mij meer verbaasd, dan uwe opmerkingen in het *Vaderland* van 16 Augustus,

1 [Deze brief is door den heer Hogendorp (Damas) zelf afgedrukt in zijne *Haagsche Omtrekken* van 27 Augustus 1887. De kritiek der eerste reeks van Damas' *Omtrekken* werd opgenomen in deel XXV der *Litterarische Fantasien en Kritieken.*]

dat uw jonge vriend Pit mij dezer dagen te lezen gaf.

Hoe nu? ik zou U beschuldigd hebben in den Haag fransche kronieken te dichten?

Maar ikzelf heb, mijn leven lang, niets anders gedaan dan beproeven, door het toelaten van fransche wendingen, mijn hollandsch te vernieuwen!

'Schouderophalend' zou ik van U gezegd hebben: 'meer gemoed is hier niet noodig.' Hoe komt U er aan? Wanneer ik zeg dat in uwe *Omtrekken* niet meer gemoed behoeft door te stralen dan het geval is, dan maak ik U een compliment. Minder gemoed zou te weinig, meer te veel zijn voor het genre. Door U is de juiste maat bewaard.

'Ook kritiek is ijdelheid!' roept U uit; en wanneer U daarmede het hooftiaansche 'twist verkwist' bedoelt, dan sta ik aan uwe zijde.

Maar ik heb noch getwist met U, noch met uw werk. Uw werk heb ik in meer dan één opzigt bewonderd, en er met welgevallen gedeelten uit voorgelezen aan mijne huisgenooten, - iets, dit verzoek ik U te gelooven, wat met moderne hollandsche boeken te mijnent een witte raaf is.

De eenige vrijheid die ik in mijne zienswijze mij veroorloofd heb, is geweest te zeggen dat uwe *Omtrekken* mij geen lust hebben ingeboezemd in den Haag te gaan wonen.

Doch waarom mogt ik die vrijheid niet nemen? Ikzelf ben een geboren Hagenaar. De eerste zeventien jaren van mijn leven heb ik doorgebracht in den Haag. Niets zou op dit oogenblik mij verhinderen, indien ik dit verkoos, mij in den Haag te gaan nederzetten. Ne vous

déplaise, ik ben ten aanzien der agrementen van den Haag een welingelicht en onpartijdig beoordeelaar.

Inderdaad, U moogt mij het regt niet betwisten ten aanzien van dit punt - het eenige waaromtrent ik het niet met U eens ben - eene eigen meening toegedaan te zijn.

Wat betreft dat in mijn persoon de kritiek zich zou hebben ‘opgemaakt’ en tegen U welgewapend ten strijde zou zijn getrokken, dit is eene zuivere fantasmagorie.

Ik heb uw geschrift beoordeeld, om geen andere reden dan omdat uzelf mij een exemplaar hadt doen toekomen, en ik die beleefdheid met eene kontra-beleefdheid heb willen beantwoorden.

Ik herhaal dat uwe schrijfwijs mij dikwijls bekoort. Wanneer ik in uw artikel van Augustus lees: ‘Want dat zijn toch maar de ware groenianen’,[1] dan doet die uitdrukking mij aangenaam aan. Zij is welwillend, zij is ondeugend, zij is origineel, zij is goed hollandsch. En zoo hebt U er telkens.

Werp, bid ik U, het misverstand weg, dat U in mijne aankondiging iets anders heeft doen zien dan eene hulde aan uw talent.

‘Ook kritiek is ijdelheid!’ U kunt niet meenen mij daarmede iets nieuws te leeren. Maar ik vraag: Indien kritiek ijdelheid is, wat heeft men dan van anti-kritiek te denken?

Hoogachtend.

1 [Ik sprak van het vee in de weide. (Damas.)]

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 2 September 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik maak U mijn kompliment wegens uwe meisjes, die, voor zoover het mijn leeftijd past daarover een oordeel te hebben, er zeer bevallig uitzien. Zulke schoone jonge vrouwen het aanzijn te hebben gegeven, zoo onschuldig van voorkomen en vast ook van inborst, zal eenmaal, daar ben ik verzekerd van, bij het opmaken van de lijst uwer goede werken in rekening gebragt worden.

Het vervolg mijner aanteekeningen ontvangt gij zoodra ik gereed ben met Multatuli.

Reeds zond ik aan den heer Holkema, met wien ik het eens geworden ben over het kopijregt, eenige bladzijden van mijn handschrift. Vervolg en slot zijn in de maak.

Wat zoudt U er van denken Multatuli op Hofdijk te doen volgen, Schimmel op Multatuli, mij op Schimmel?

Schimmel is drie jaren mijn oudere; Multatuli zes jaren. Op die wijs zou de chronologie tot haar regt komen.

Ik ben zoo vrij U alvast opmerkzaam te maken dat er van mijne hand drie of vier autobiografische opstellen bestaan.

1° in de *Guldens-Editie* het verhaal *Gitje.* Dit is woordelijk eene herinnering mijner kindsheid in den Haag.

2° insgelijks in de *Guldens-Editie* het fragment *Nog onverzoend.* Kopij konform van mijn leidsch studentenleven.

3° in den bundel *Novellen*, verschenen te Batavia in

1875, het eerste opstel het beste *Les Croisettes.* Dit zijn persoonlijke herinneringen van mijn verblijf in Zwitserland, te Lausanne en te Genève.

4° nogmaals in de *Guldens-Editie* de *Bespiegelingen over den Winter*, opgeteekend toen ik predikant te Haarlem was en 's morgens eenzame ochtendwandelingen deed. Ik ben altijd een vriend van den winter geweest, bij zonneschijn en matige koude.

Misschien zou het goed zijn dat U deze dingen eerst laast, en daarna mij eenige vragen steldet. U en mij zou dit het werk gemakkelijker maken.

Mijn plan is, indien de heer Holkema mij proeven zendt en ik gereed ben met de korrektie, die aan hem of aan den drukker terug te zenden met ‘gezien’ er op. Indien U dit anders ingerigt wenscht, en terugzending aan Uzelf verlangt, dan zult U mij dit wel zeggen. Ik heb verzocht eerbiediging der spelling en leesteekens van het handschrift; niet om mij zelf zoozeer (ik ben te dien aanzien Lams-menist), maar ter wille van verschillende citaten uit Multatuli die het karakter van den tijd en den man moeten behouden.

Met vriendschappelijke groeten

Uw dienstwillige.

Aan Jhr. I.K. Quarles van Ufford.

P a r i j s, 13 September 1885.

Hooggeachte Heer,

Daar U de goedheid hebt belang te stellen in mijn doen en laten, ben ik zoo vrij U mede te deelen dat de

schrijver dezer regelen geen Franschman is, maar een Hollander en daarbij een halve Javaan, anders gezegd een nederlandsch-indisch industrieel. Alleen mijn meerderjarige zoon is, in het belang zijner studien en die van anderen, Franschman geworden, en niet een 'genaturaliseerde', maar een 'gereïntegreerde', krachtens een fransch staatsbesluit van 1791, dat aan alle wettige afstammelingen der uitgeworpenen van 1685 *de bevoegdheid* geeft hunne fransche burgerschapsregten terug te vragen. Het verleenen daarvan wordt hier niet als eene gunst aangemerkt, maar als het afdoen eener oude schuld, waarvan men het als een pligt en eene eer beschouwt zich te kunnen kwijten.

U ziet, dat deze zaak weinig of niets te maken heeft met mijne persoonlijke vaderlandsliefde.

Doch waar dwaal ik heen? Ik wilde U enkel bedanken voor de heusche toezending van het overdrukje uit den *Economist*, mij dezer dagen geworden, en voor de eer die U mij doet door met zooveel onderscheiding en zoo uitvoerig over mijn *Land van Rembrand* te schrijven. Ik wensch den uitgever een paar honderd *zulke* lezers toe, en meer.

Inzonderheid streelt het mijne eigenliefde dat U doet uitkomen hoe ik mijn best heb gedaan in onze geschiedenis der 17de eeuw ook de *kolonien* op te nemen. Werkelijk is mijne hoofdbedoeling geweest het kader der vaderlandsche historie, door het toelaten van zulke te vaak verwaarloosde of te vaak afzonderlijk behandelde onderwerpen, wat ruimer te helpen maken. *Alles* kan een historieschrijver niet weergeven. Doch een beeld onzer 17de eeuw zonder de O.I. Compagnie doet mij

denken aan eene voorstelling van Aballino zonder den Bandiet, wegens verkoudheid van den hoofd-akteur.

Over onze 18de eeuw zou ik, al ware het minder uitvoerig, wel iets kunnen schrijven, geloof ik; doch daarvoor zou ik mij nogmaals eene bibliotheek moeten aanschaffen, en (dit zij gezegd zonder uw vaderlandsch gevoel te kwetsen) daar heb ik geen lust in. Het hollandsch publiek bemint te weinig de letteren, en een hollandsch auteur zonder fortuin is van te kwade konditie. De Hollanders vermoeden zelfs niet dat studie geld kost. Alleen eten, drinken en kleederen kosten geld, denken zij. De letteren laten zij voor de liefhebbers.

'En ik dan', vraagt U, 'die mij voor het aankondigen van uw werk zooveel moeite gaf?' U hebt gelijk, en ik schaam mij.

Met aanbeveling in uwe welwillende herinnering,

Uw dienstwillige dienaar.

Aan Prof. H.P.G. Quack.

P a r i j s, 5 Oktober 1885.

Waarde Vriend,

Gelukgewenscht met uwe intreerede en dank gezegd voor de vriendschappelijke toezending van een volledig exemplaar. De *Gids* onthield ons uw slotwoord totaal, en het *Handelsblad* gaf ons wel uwe opwekking aan de studenten, maar niet uw uitmuntend woord aan de curatoren. Wij waren niet volledig ingelicht, zoo lang wij uw boekje niet bezaten.

Nu, wie U hoorden en lazen, zullen niet kunnen beweren dat de Bank uwe geestdrift uitgedoofd of uw stijl ontmand heeft. Quel feu! Quelle verve!

Waarde vriend, ik verheug mij hartelijk U weder aan de spits der kondukteurs te zien, andermaal te voorschijn getreden uit de onpersoonlijke menigte der passagiers.

Den heer Ameshoff, die den trein bestuurde waarmede koning Willem III naar het Loo vertrok, hebt gij niets te benijden. Gij zult de Ameshoff van Nederland en van het nederlandsche volk worden. Zegen op uw sociale politiek!

Kom ik te Amsterdam, dan sla ik bij niemand liever en bij niemand erkentelijker dan bij U mijne tent op. De egoïstische slak zou zich aan pligtverzuim schuldig maken, zoo zij geen huisvesting kwam vragen, voor geest en gemoed, bij de sympathieke en onzelfzuchtige bij.

Mijne vrouw zeide, U lezend, dat zij zich terug droomde naar Haarlem, waar zij weleer U zoo gaarne hoorde praten. Het is waar, dat gij in uwe wijs van U uit te drukken U verwonderlijk gelijk blijft, al zijn voor de zenuwen van den jongeling de spieren van den man in de plaats gekomen.

En welke spierkracht zult gij bij toeneming behoeven om het monster der onverschilligheid te verslaan!

Gideon verzoekt zijne eerbiedige groeten aan den heer en mevrouw Quack.

De Uwe.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 21 Oktober 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Ik schrijf heden aan den heer Holkema dat, zoo hij niet waarborgen kan mijn opstel over Multatuli te doen verschijnen uiterlijk 1 December, ik het handschrift tijdig terug verzoek.

Dit ultimatum mijnerzijds is eene daad van braafheid. Tegen 1 December kan mijne studie terug komen uit Batavia in het *Algemeen Dagblad;* nederlandsche couranten kunnen haar straffeloos overnemen; en ik wil daarover van Holkema geen aanmerking hooren.

Het spijt mij; maar wat kan ik er aan doen? Aan ijver heeft het mijnerzijds niet ontbroken.

U zegt in uwe letteren van 6 dezer (ik hoop dat mijn antwoord van den 7^{den}, acht zijdjes biografie U wèl geworden is), sprekend over Multatuli's aarzelen omtrent het afstaan van zijn portret: ‘Misschien is dit weder een der geniale streken van Douwes Dekker.’

Die woorden hebben mij doen glimlagchen, omdat ik ze heb toegepast op mijzelf.

Eerst heb ik ter beschikking van Holkema gesteld een portret in krijt, geteekend door Reijnders, leerling van Jozef Israëls; daarna een portret in olieverf, geschilderd door Jozef Israëls zelf. In één woord, ik heb de beleefdheid uitgeput.

Holkema evenwel verlangt dat ik mij *ab ovo* zal doen fotograferen; en ik ben genoodzaakt geweest hem te

schrijven dat ik ‘van die proefneming in elk geval verschoond wensch te blijven.’

Heeft hij het Multatuli even lastig gemaakt als mij, dan verwondert het mij niet, dat Multatuli hem laat praten.

Mij althans zijn de portretten in *Onze Hedendaagsche Letterkundigen* eene ergernis. 't Lijkt wel een knekelhuis. God beware mij, al die afgeleefde mannen, met die afgeleefde dame aan de spits, zijn *dat* de vertegenwoordigers der hollandsche litteratuur in de 2de helft der 19de eeuw? En die verzameling doodshoofden zal ik gaan vermeerderen met mijn doodshoofd? Dank U schrikkelijk. Ik wil of *niet* afgebeeld worden, of zooals ik er uitzag in de dagen van mijn bloei.

Neen waarlijk, gij laat Multatuli geen regt wedervaren; en ik kan uw afkeer voor hem niet overeenbrengen met uwe eeredienst voor Bredero. Deze *was* geniaal, ik erken het, en wij behooren, ondanks zijne zedelijke en litterarische fouten, om zijne genialiteit hem te eeren. Maar Multatuli is ook geniaal; genialer dan Bredero. Deze heeft veel goeds voortgebragt, maar niets wat de vergelijking met *Max Havelaar* of *Wouter Pieterse* kan doorstaan.

Waarom zouden wij verschil maken tusschen de levenden en de dooden? *Que Diable*, de litteratuurgeschiedenis behoort nog iets anders te doen dan te betuigen dat de overledene een goed man was.

Doch genoeg hiervan.

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan Prof. H.P. G Quack.

P a r i j s, 9 November 1885.

Waarde Vriend,

Eenigen tijd geleden hebt gij de onvoorzigtigheid begaan mij te logeren te vragen, en nu komt mijne vrijpostigheid U aan den tand voelen.

Het volgende in vertrouwen.

Ik overweeg zeer ernstig eene konversie mijner industrieele zaak te Batavia in eene maatschappij of maatschappijtje op aandeelen, waarvan de zetel zich in Holland zou bevinden.

Daarvoor is het noodig dat ik eenige dagen te Amsterdam kom doorbrengen, ten einde met dezen en genen te spreken.

Het best zou mij dit gelegen komen in de eerste helft van *December* a.s., maar ik ben aan dat tijdstip niet volstrekt gebonden, en zou mij vóór alles wenschen te regelen naar de konvenientie van mevrouw Quack en de uwe.

Doe mij weten, bid ik U, of omstreeks dien tijd mijne tegenwoordigheid geen andere huiselijke schikkingen in den weg komen, en U niet te zeer in uwe bezigheden storen zou. Bestaat daar gevaar voor, noem dan zelf s.v.p. een anderen tijd.

Eene ligte ongesteldheid van Gideon uitgezonderd, maken wij het bij voortduring best.

Wij hebben uwe hand meenen te herkennen, en in elk geval uw geest, in de buitengewoon gepaste vermaning aan het adres van den *Nieuwen Gids* in de laatste aflevering van den Ouden.

Gisteren hadden wij een der redakteuren van het nieuwe tijdschrift te dejeuneeren: den jongen medicus Frederik van Eeden, geëngageerd met de oudste dochter van Van Vloten.

Tot zijn lof moet ik zeggen dat hij onze plagerijen, die vooral niet malscher waren dan de uwe, zegevierend doorstaan heeft. Hij vertoeft eenige dagen te Parijs met het oog op zijne dissertatie (een onderwerp uit de psychiatrie, geloof ik).

Met onze vriendelijke groeten aan mevrouw Quack, die verzocht wordt wel te willen gelooven dat ik geen 'lastige' logé ben,

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 15 November 1885.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik heb de striemen van uw *Hekeldicht in Proza* meer dan verdiend, - ofschoon, indien vijftig jaren geleden iemand mij voorspeld had dat ik op mijn tegenwoordigen leeftijd dus getuchtigd zou worden - getuchtigd door de zachtste hand van Nederland! - ik het niet geloofd zou hebben.

Maar nog eens, de straf is regtvaardig, en zelfs bij mijne huisgenooten vind ik geen troost. Mijne eigen vrouw stelt U volkomen in het gelijk, prijst uwe kastijding, en juicht in mijne vernedering.

Helaas, mijn leven gaat voorbij als een droom! Iedere

week moet ik twee artikelen schrijven, en liever drie dan twee, jaar in jaar uit. Van de onderwerpen zie ik het einde, maar niet van mijn verpligting. Kon ik U den stapel drukproeven voorleggen die sedert Januarij 1885 door mij gekorrigeerd werden, U zoudt met Frau Buchholz zeggen: 'Ich danke'.

Maar dit zweemt naar eene verontschuldiging, en dat mag niet.

Werkelijk zijn wij 1 April van dit jaar verhuisd, en wonen nu aan de Esplanade des Invalides in plaats van aan den Jardin du Luxembourg. Het is een goed appartement, in zoover beter dan het vorige dat wij minder hoog behoeven te klimmen.

Den geheelen zomer bleven wij te Parijs, óók om Gideon, die 1 Julij j.l. voor goed bij de Nationale Bibliotheek geplaatst werd, en niet, het eerste jaar het beste, dadelijk vakantie vragen kon.

De arme jongen ligt op dit oogenblik in zijn bed, langzaam herstellend van eene griep die eene ziekte dreigde te worden. Ik zend U hierbij zijn kaartje, met zijn nieuwen titel, en hijzelf vraagt verlof U een overdrukje te mogen aanbieden van een artikel zijner hand, zooeven verschenen in het tijdschrift der École des Chartes. Hij vleit zich dat uwe oude liefde voor de *Wachtendonksche Psalmen* er door verlevendigd zal worden.

Toen ik van zijne griep zeide dat zij eene ziekte *dreigde* te worden, had ik er dankbaar moeten bijvoegen dat zij dit gelukkig niet geworden *is*. Zoodra dezen knaap iets scheelt, kakelen zijn vader en zijne moeder inwendig als twee hennen in nood.

Ik bid U, laat door dit briefje U vermurwen, en

zeg ons hoe het U en den heer Bosboom gaat. Heilig beloof ik, nooit weder aan mijne traagheid in het korresponderen te zullen toegeven. Ik ben er te gevoelig voor gestraft.

Vrouw en zoon dragen mij hunne eerbiedige groeten voor U en voor den heer Bosboom op. Wat mij betreft, ik durf mij niet anders teekenen dan

Uw beschaamde.

Aan Prof. H.P.G. Quack.

P a r i j s, 30 November 1885.

Waarde Vriend,

Mijn voornemen is aanstaanden maandag 7 December in den namiddag te Amsterdam te komen, met een ochtendtrein uit Brussel.

Meld mij s.v.p. met één woord of U dit schikt. Is er verhindering, van de zijde van mevrouw Quack of van U, zeg het dan ronduit. Ik kan mijn reisplan gemakkelijk veranderen.

Aan uw vriend Van Hall zond ik reeds eenige bladzijden van mijn opstel over de Moliéristen. In den loop dezer week hoop ik gereed te komen met het vervolg en slot. Kneppelhout's werken heb ik in dank ontvangen.

Met onze vriendelijke groeten

De Uwe.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 6 December 1885.

Hooggeachte Mevrouw,

Onverwachts wordt mijne tegenwoordigheid te Amsterdam vereischt, nog deze week, en ik verheug mij in het vooruitzigt dat dit vliegreisje mij in de gelegenheid stelt U een bezoek te komen brengen.

Aanstaanden *Vrijdag* 11 December zou ik met een ochtendtrein uit Amsterdam kunnen komen, en U een kopje koffij komen vragen.

Doe mij, bid ik U, weten, of dit U en den heer Bosboom gelegen komt, en heb de beleefdheid mij uw antwoord te zenden aan het adres van onzen vriend Quack, Keizersgracht 610. Het komt mij dan zonder fout in handen, want Quack heeft de vriendelijkheid mij zijn huis aan te bieden.

Dank en nogmaals dank voor uw langen, vertrouwelijken, en, ondanks veel smartelijks waarover U schrijft, opwekkenden en bemoedigenden brief.

Met de eerbiedige groeten van ons drieën, tot Vrijdag hoop ik,

Uw gehoorzame.

Aan Mevrouw Cd. Busken Huet en G. Busken Huet, te Parijs.

A m s t e r d a m , Dingsdag.

Lieve Kinderen,

Zooals ik U seinde, heb ik eene uitmuntende reis gehad. Ben door Quack en echtgenoote als een broeder ontvangen. Hun huis is keurig, keurig, keurig. Het is hier het mooiste winterweer van de wereld. Sprak gisteren avond met Quack over *de* zaak, en ga heden, op zijn raad, spreken met Mr. Philips.

Met duizend groeten,
De Uwe.

Aan dezelfden.

A m s t e r d a m , Woensdag.

Lieve Schepselen,

Heb nog niets van U gehoord, maar dat kan ieder oogenblik komen. Gisteren Rijksmuzeum gezien. Algemeene indruk: te weinig licht, evenals in het Trippenhuis. Overigens veel fraais, en veel wat Cuyper tot eer verstrekt.

Heden volgt eene tweede konferentie met Mr. Philips en met de hh. Burdet en Druyvesteyn. Aan Burdet heb ik niet gewonnen, maar ook niet verloren. Quack en zijne vrouw blijven even vriendelijk.

De Uwe.

Aan Mevrouw Cd. Busken Huet.

A m s t e r d a m , Donderdag.

Lieve Vrouw,

Vele, vele malen dank voor uw geestig en vriendelijk briefje van gisteren. Goddank dat alles goed gaat, ook met Gideon. Amsterdam volgt het voorbeeld van Parijs, en hult zich in sneeuw. Eet van avond bij de Naber's. Sprak gisteren nogmaals met Mr. Philips en met den heer Burdet en Druyvesteyn. Zij zullen de zaak overwegen. At gisteravond bij Quack met Mr. Den Tex en echtgenoot en Gerard van Hamel en echtgenoot. Morgen meer.

Dag, lieve vrouw; dag, mijn zoon.

PS. Molière's en verdere drukproeven kunnen te Parijs blijven.

Aan dezelfde.

A m s t e r d a m , Vrijdagochtend.

Lieve Vrouw,

Zoo aanstonds ga ik mevrouw Bosboom zien, per trein van 9.50. Gisteren avond dineerde ik regt genoegelijk bij de Naber's. Gij en Gideon werdt in liefde herdacht.

Tob niet over mij. Ik heb hier een leven als God in Frankrijk. Quack laat U danken voor uwe belangstelling

in zijn vogeltje. Maar helaas, Piet is dood! Piet is dood! Nu, Piet telde *zeventien* jaren.
Groet Gideon van
Uw man.

Aan dezelfde.

Gisteren, uit Den Haag hier terugkomend, vond ik met blijdschap uw vriendelijke briefkaart. De Bosboom's zijn betrekkelijk wel. Ben met open armen ontvangen. Gaf aan Heintje, *uit uw naam*, die mooije gerande oudhollandsche driegulden. Dat was immers goed? Vertrek *heden* naar Nunspeet, *morgen* hier terug, *Maandag* naar Brussel, *Dingsdag* thuis!!
Mille choses à Gédéon.
Uw eigen man.
Zaterdagochtend.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 17 December 1885.

Waarde Heer Ten Brink,

Mijn zoon grijpt met beide handen de gelegenheid van uw vriendelijk briefje van 10 dezer aan, om bij mijne thuiskomst (ik ben voor zaken eenige dagen naar Amsterdam moeten gaan) mij te verzoeken U nevensgaand overdrukje te doen toekomen. Hij beleeft veel genoegen aan zijne kleine ontdekking. Niet enkel hier en in Holland, maar ook in Duitschland trekt zij de

aandacht. Van uw kollega Cosijn ontving hij een belangstellend schrijven. Evenzoo van uw kollega Gallée.

Multatuli is afgedrukt en zal, heeft de uitgever mij verzekerd, eerstdaags verschijnen. Ook het portret is gereed. Ik zag te Amsterdam eene proef. Nu hoop ik maar dat gij over mijn werk tevreden zult zijn. Uw *Vosmaer* en uw *Hofdijk* heb ik met onverminderd genoegen gelezen. De biografische gedeelten zijn uitmuntend. Het zal U tegenvallen dat ik juist van Multatuli's biografie zoo weinig weet te vertellen, en mij bijna volstrekt opsluit in het beoordeelen zijner werken.

Sully Prudhomme's optreden in den *Nieuwen Gids* weet ik alleen te verklaren uit persoonlijke bekendheid met één of meer der redacteuren. Sommigen dier jongelui zijn regt beminnelijk. Onze neef Dr. Ch. van Deventer, de jonge arts Fred. Van Eeden, staan, wat karakter en kundigheden betreft, hoog bij ons aangeschreven. Met hun werk dweep ik vooralsnog niet, en de *Lantaarn* heeft tot heden meer geest, vind ik, dan de *Nieuwe Gids.* Maar wat zal ik U zeggen? Gij en ik, en de ouderen in het algemeen, wij *voldoen* die jongelieden blijkbaar niet. Zij zoeken iets anders en iets meer. Het beste wat wij kunnen is, een onderzoek naar onze eigen leemten in te stellen, en op onzen ouden dag aan onze zelfverbetering te gaan werken. Op die wijs zullen zij ons niet te eenemaal ontsnappen, en bestaat er kans dat zij ons hunne genegenheid blijven schenken.

Doch dit onderwerp laàt zich niet met één woord afdoen en - ik heb het na mijne afwezigheid, hoe kort ook, erg druk.

Met vriendschappelijke gevoelens

De Uwe.

Aan den heer H.G. van der Waals.

P a r i j s, 16 Januarij 1886.

Waarde Heer Van der Waals,

Zend mij (doch vertel aan niemand dat ik hierin toegestemd heb) uw handschrift ter lezing. Dan zal ik zien.

Voldoet mij uw werk, dan zal ik het aanbevelen aan den heer Smit Kleine, redakteur van *Nederland.*

Gij moet de vuurproef der publiciteit doorstaan. Dit is het eenige middel.

Mijn vrouw en mijn zoon danken U voor uwe vriendschappelijke herinnering.

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 23 Januarij 1886.

Hooggeachte Mevrouw,

Neen waarlijk, ik heb niet verzuimd uw wensch kenbaar te maken aan Quack. Dadelijk na mijne terugkomst uit Den Haag te Amsterdam, onlangs, bragt ik de boodschap over. Maar ik onderstel dat Quack, door ziekte van den sekretaris der Bank, dien hij tijdelijk vervangen moest, de redaktie-vergadering van 1 Januarij niet heeft kunnen bijwonen. In die van 1 Februarij zal hij het voorstel zeker ter tafel brengen. Uw verlangen is zoo

eervol voor den *Gids*, dat die heeren zich ongetwijfeld beijveren zullen U uit te noodigen.

U zijt te goed, mevrouw, leed te gevoelen wanneer men in het openbaar mij aanvalt. Doch ditmaal, ik zweer het U, ben ik zoo onschuldig als een pasgeboren kind. Ik heb niet beweerd of beoordeeld, maar alleen het oordeel van anderen afkeurend overgebragt.

En nu is mevrouw B. veroordeeld. Dit zal uwe Heintje genoegen doen. Hoe aardig schrijft U over die verkooping naast U, ten huize van wijlen den heer H.! Die heer behoort tot de vroegste herinneringen mijner jeugd: hij was de huis-chirurg mijner ouders, en allen stelden wij in hem, wanneer wij gaten in ons hoofd gevallen waren, het volst vertrouwen. Daarna is zijne vermaardheid nog zeer toegenomen.

Met veel genoegen bragt ik een dagje te Nunspeet door. Mijne schoonzuster, wier persoonlijke kennis ik nog maken moest, vind ik eene charmante vrouw. Ik zag te Nunspeet ook mijne zuster Putman Cramer uit Nieuw-York, thans te Velp, wier aangezigt ik in geen achttien jaren aanschouwd had. Mijn broeder was redelijk kalm, en zeer verheugd mij te zien. Welke zorgen baart de toekomst uwer arme zuster U!

Mijne vrouw en mijn zoon bieden den heer Bosboom en U hunne eerbiedige groeten aan. Ik, ik dank U voor uw vriendelijk schrijven. Ga voort, bid ik U, slechts mijn inkt te verdenken, en nooit mijn hart. Zij maken eene karikatuur van mij, die hollandsche courantiers, wanneer zij beweren dat ik, zooals U het geestig noemt, met peper in den zak loop.

Uw gehoorzame.

Met deze zelfde post schrijf ik aan Quack.

Aan den heer H.G. van der Waals.

P a r i j s, 27 Januarij 1886.

Waarde Heer Van der Waals,

Uw talent doet mij denken aan het talent van Lambertus de Visser, overleden in 1855, van wien wij die fraaije hollandsche vertaling van *Jocelyn* bezitten.

Maar uwe kundigheden zijn, door uwe gemeenzame bekendheid met het middeneeuwsch fransch, overvloediger.

Zoo gij partij trokt van zoo vele in Nederland onbekende middeneeuwsche fransche teksten aan den eenen, - en aan den anderen kant van uwe heerschappij over de hollandsche taal en het hollandsche vers, dan zoudt U de letteren van uw land wezenlijk kunnen verrijken.

In Bartsch' *Chrestomathie de l'Ancien Français*, bij voorbeeld, zult U tal van proeven vinden die aansporen kunnen tot kennismaking met het geheel.

Het middeneeuwsch fransch is eene rijke mijn, door de hollandsche dichters tot heden verwaarloosd.

Mijn oordeel over uwe vertelling *Lize* is, dat het U aan oefening ontbreekt. U moet beginnen met aan eene vreemde letterkunde, overvloeijend van proeven in hetzelfde genre, modellen te ontleenen. Dit vormt. Eerst daarna zal voor U het oogenblik gekomen zijn ook als oorspronkelijk dichter op te treden.

Van het dooden in U van ‘le démon de la poésie’ behoort geen spraak te zijn. Ik althans weiger de verantwoordelijkheid voor dien manslag.

Liever spoor ik U aan, voort te gaan op den aange-

duiden weg. Elk schrijver, elk dichter, moet zich eene oorspronkelijkheid *veroveren*, en dit doel wordt niet bereikt door zich te onthouden, maar door aanhoudende inspanning.

Mevrouw Huet en mijn zoon belasten mij voor U met hunne vriendelijke groeten. Vergeef het mij, indien mijn briefje U teleurstelt. Gij zijt overtuigd dat ik het wél met U meen.

Uw dienstwillige.

Aan denzelfden.

P a r i j s, 31 Januarij 1886.

Waarde Heer Van der Waals,

Ik heb niet aan *Blancheflor* gedacht, maar aan *Aucassin et Nicolette*, bij Bartsch bladz. 285/86, waar gij de beste uitgaven genoemd en breede fragmenten medegedeeld vindt.

Bestudeer de taal van *Reinaert*, van *Beatrijs*, van Maerlant's *Strofische Gedichten*, van Moll's *Kerkliederen*, van het *Antwerpsch Liedt-Boeck* van 1544; bestudeer, vooral niet minder, Van Vloten's *Middennederlandsche Prozastukken*, Matthijssen's *Regtsboek van den Briel*, Penon's uitgaaf van den roman *Apollonius van Thyro*, Matthes' uitgaaf der *Vier Heemskinderen*, - en wanneer gij uit dat proza en die verzen een oordeelkundig vokabulair zult zamengesteld hebben, begeef U dan aan het overbrengen van *Aucassin et Nicolette.*

Geen Hollander heeft nog ooit aan deze taak zijne krachten beproefd.

In elk geval, zend het handschrift van uw *Lize* ter lezing aan Mr. Vosmaer. Zeer mogelijk ben ik een onbevoegd recensent. Van het technisch gedeelte der poëzie heb ik nooit studie gemaakt. Mr. Vosmaer wél. Bovendien heeft diens *Amazone* blijkbaar indruk op U gemaakt, zoodat gij eene gereede aanleiding hebt U tot hem te wenden. Mogelijk biedt hij U eene plaats in den *Spectator* aan. Dan waart gij in eens geholpen.

De verantwoordelijkheid voor uw volharden of niet volharden, ik herhaal het, werp ik volstrekt van mij af.

Gij hebt mijne meening gevraagd over een bepaald gedicht. Die meening heb ik U medegedeeld. Over uwe dichterlijke roeping in het algemeen heb ik geen oordeel en het zou mij smarten indien gij om mijnentwil afzaagt van de poëzie.

Met vriendschappelijke gevoelens,

Uw dienstwillige.

Uw handschrift gaat hierbij in dank terug.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 8 Februarij 1886.

Waarde Heer Ten Brink,

U vraagt mij of ik getrouwd ben in 1858? Neen, in Oktober 1859. Maar zoo U goede vrienden wenscht te blijven met mevrouw Huet, bepaal U dan tot die mededeeling, zonder meer. Mijne vrouw en ik, wij beschouwen

ons huiselijk leven als een heiligdom, waarvan wij Horatius nazeggen: ‘Odi profanum vulgus et arceo’.

Teregt vermoedt gij dat mijn bundel *Overdrukjes*, Haarlem 1858, dezelfde is die later, onder een anderen titel, in de *Guldens-editie* verscheen.

Onder den naam van Thrasybulus is verschenen *Groen en Rijp*, Haarlem 1854, A.C. Kruseman. In dien bundel zijn (geloof ik) mijne meeste bijdragen voor den *Leidschen Studenten-almanak* vereenigd. Tenzij sommige te vinden mogten zijn in den bundel *Voorjaarsrente* in 1853 uitgegeven door A. Van der Hoop Juniorszoon bij Engels te Leiden. Dit laatste zoudt U gemakkelijk kunnen nazien. Sommige dier verzen (1848, 1849) zijn van mij, helaas!

Uw dienstwillige.

Aan den heer A. Pit, te Parijs.

Waarde Pit,

Gisteren, tijdens uw aangenaam bezoek, had ik geen gelegenheid U te spreken over het volgende.

Reeds in 1880 is te Rome verschenen bijgaand werk van den archivaris Bertolotti, hetwelk overvloeit van vonkelnieuwe bijzonderheden omtrent hollandsche kunstenaars der 16de en 17de eeuw in Italie, met name te Rome-zelf.

In het blad *Il Buonarotti* verscheen, in 1885, een aanhangsel dat ik insgelijks hier bijvoeg. Ook dáárin wordt allerlei nieuws gevonden.

Mij komt het voor dat gij een vaderlandslievend en

voor uzelf aangenaam werk verrigten zoudt, indien gij ten behoeve van het tijdschrift *Oud-Holland*, dat groote verdiensten heeft maar zich te zeer in den kring der hollandsch-provinciale en hollandsch-stedelijke herinneringen opsluit, een artikel over deze werken van Bertolotti zamensteldet.

'Cela vous poserait', en tegelijk zoudt gij den hollandschen lezer, die Bertolotti niet kent, eene aangename lektuur voorleggen.

Ik meen mij te herinneren van U vernomen te hebben dat gij *Oud-Holland* niet ontvangt. Daarom ben ik zoo vrij, de afleveringen in mijn bezit U ter inzage te zenden. U zult er uit zien dat de inhoud bijna zuiver archeologisch is. Een artikel over Bertolotti's ontdekkingen ('ontdekkingen' is geen te sterk woord) zou er volkomen op zijne plaats zijn.

Met de vriendelijke groeten van mijne vrouw en van mijn zoon,

De Uwe.

Zondagmiddag, 14/2 1886.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 27 Februarij 1886.

Waarde Heer Ten Brink,

Mijne brochure van 1862 was gerigt *tegen* mevrouw Bosboom, die ik toen persoonlijk niet kende.

Mijne brochure van 1865, *aan* mevrouw Bosboom, was de eerste vrucht mijner kennismaking met haar - die

tot heden voortduurt en waaraan ik een goed aantal vriendelijke brieven verpligt ben.

Want tusschen die twee jaartallen lag mijn opstel *over* mevrouw Bosboom in *den Gids* van 1864, herdrukt in het 2de deeltje mijner *Fantasien.* De edelmoedige vrouw weigerde niet dit opstel te beschouwen als een haar aangeboden vredespijp. Potgieter had als tusschenpersoon gediend. Op *zijn* aansporen schreef ik dat Gids-artikel.

En ziedaar hoe ik, van 1862 op 1865, verkeerd ben van mevrouw Bosboom's bestrijder in mevrouw Bosboom's vereerder.

Strekt het mij tot lof, ooit *tegen* mevrouw Bosboom geschreven te hebben? Ik ben er niet van overtuigd, en ik geloof dat gij mij eene dienst bewijzen zult door er zoo min mogelijk van te zeggen. Mijne overige geschriften geven U waarlijk reeds werk genoeg - meer dan ik verdien.

Van Holkema is zéér stipt in het toezenden uwer afleveringen. Uw Schimmel, uw De Veer, uw Keller, allen heb ik ontvangen en met onverdeeld genoegen gelezen. Ik ben voornemens, wanneer uw werk voltooid zal zijn, eene circulaire te rigten aan de gezamenlijke door U behandelde letterkundigen, en hun voor te stellen met vereenigde krachten een standbeeld voor U op te rigten. Op het voetstuk: 'U i t e r k e n t e l i j k h e i d v o o r o v e r w a a r d e r i n g.'

Met vriendschappelijke gevoelens

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.

P a r i j s, 15 Maart 1886.

Hooggeachte Mevrouw,

Teregt onderstelt U dat wij deelnemen in het droevig uiteinde eener zoo lievenswaardige vrouw; en wel is het smartelijk dat uwe beminde zuster onder de bevoorregten moet geteld worden, omdat zij weggenomen werd. U en uw echtgenoot moet maar denken dat die laatste maanden één lange ziekte geweest zijn en de ontslapene reeds had opgehouden te leven toen die vreeselijke bezoeking aanving haar te treffen. *Dat* was de dag van haar dood, helaas.

Dezen eigen morgen verraste ons *Eigen Haard* met eene gravure naar eene aquarel van den heer Bosboom. Dat was eene aangename herinnering - het zien van die kerk te Hattem. De artisten hier zeggen van Bosboom's kerken en binnenhuizen: ‘Quel cachet! Quelle note personnelle!’ En zij knorren dat de schepper van al dat fraaije hen zoo zelden in de gelegenheid stelt hem te bewonderen.

Te Leipzig is verschenen het eerste deel der vertaling van mijn *Land van Rembrand* door jufvrouw Marie Mohr, nagezien en uitgegeven door Freiherr Von der Ropp, hoogleeraar te Giessen.

In het diepst geheim deel ik U mede dat deze Freiherr, ondanks zijn adellijken titel, mij toeschijnt een schoolvos in folio te zijn.

Tegenover het publiek echter ben ik zeer erkentelijk. Jufvrouw Mohr heeft zich veel moeite gegeven; de heer

Von der Ropp nog méér; en ik weet bij ondervinding welk verdrietig werk het vertalen van zulke boeken is.

Ontvang met den heer Bosboom de eerbiedige en deelnemende groeten van mijne vrouw en van mijn zoon, en wil mij gelooven, mevrouw, die zooveel beter dan ik de kracht van het ‘Sursum Corda!’ kent,

Uw gehoorzame.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 21 Maart 1886.

Waarde Heer Ten Brink,

De personen in Nederland, die beproefd hebben U tegen mij op te zetten, verdienen uwe minachting.

Fantasio's schertsen met de uitgaaf uwer romantische werken, bedoelde niets anders dan U lagchend te wreken van de charlatanerie eens industrieels.

Uw glimlach doet mij méér genoegen, dan de boosaardigheid van anderen in staat is mij leed te doen.

Bladz. 5-8 gaan in dank hierbij terug. Weder hebben mijne korrekties niets te beduiden. Ik waardeer en eerbiedig uw arbeid, en ben gevoelig voor de vriendschap en persoonlijke genegenheid die er telkens in doorstraalt.

Alexandre Vinet zeide indertijd: ‘L'esprit n'a point de coeur, mais le coeur, souvent, a de l'esprit’.

Dit is op U van toepassing. Uw hart maakt U geestig, en gij zijt, zeldzame uitzondering, vernuftig zonder gal.

Indien uw opstel voortgaat zooals het begint, dan zal ik

het niet met U eens zijn dat gij regt hebt over eigen onvoldaanheid te klagen. Ik vind integendeel dat gij Uzelf ditmaal overtreft, en ik loochen dat gij die gunstige meening aan mijne gestreelde eigenliefde toe te schrijven hebt.

Met vriendschappelijke gevoelens,

Uw dienstwillige.

Aan Mevrouw de Douairière Kneppelhout.

P a r i j s, 18 April 1886.

Hooggeachte Mevrouw,

Ik grijp de gelegenheid van uw vereerend schrijven aan, om, gelijk ik in het openbaar hulde bragt aan den auteur, ook als vriend van uw betreurden echtgenoot, U mijne deelneming te betuigen.

Het berigt van Kneppelhout's dood trof mij zeer en toen de redactie van den *Gids* mij verzocht hem in haar tijdschrift te herdenken, nam ik het dadelijk aan. Had het van mij afgehangen, ik zou met mijn opstel reeds vroeger gereed gekomen zijn.

Hoewel ik schreef en schrijven moest voor het publiek, doet uwe goedkeuring mij meer genoegen dan eenige andere had kunnen doen.

Altijd heb ik den indruk ontvangen dat Kneppelhout U beminde met eene ridderlijke liefde, en hij wederkeerig de roem van uw leven was.

Des te beter besef ik hoeveel U thans in hem missen moet en dat het U aangenaam moet zijn te bespeuren dat hij ook door anderen op prijs gesteld werd.

Zeer beveel ik mij in uwe welwillende herinnering en noem mij met de meeste onderscheiding,

Hooggeachte mevrouw,

Uw gehoorzame.

Aan Prof. Jan ten Brink.

P a r i j s, 21 April 1886.

Waarde Heer Ten Brink,

U vermeldt niet Colani's *Revue de Théologie*, waarvoor ik overzigten geleverd heb van Scholten's *Leer der Hervormde kerk*, en een opstel *Le Théâtre Religieux*, naar aanleiding van Karl Hase's boek over hetzelfde onderwerp.

Deze Revue van Colani is te Leiden gemakkelijk te vinden. Kuenen en anderen, bezitten haar. Ook in de Bibliothèque Wallonne, geloof ik, bevindt zich een exemplaar. Mijne bijdragen verschenen omstreeks 1860.

Nog ben ik geweest de verzamelaar van den bundel *Causeries Parisiennes*, verschenen in 1864 bij A.C. Kruseman te Haarlem, en waarvan Potgieter eene aankondiging schreef voor den *Gids*.

Indien, tengevolge van onduidelijk schrift, het op de proef bijgeschrevene U niet voldoet, dan ben ik bereid eene nadere proef te helpen korrigeren.

Steeds verbaas ik mij dat gij voor het bibliografisch gedeelte van uwe *Hedendaagsche Letterkundigen* U zooveel moeite geeft. Uwe naauwkeurigheid is bewonderenswaardig. Zelfs vermoed ik, dat daaronder uwerzijds eenige malice schuilt. Gij schijnt met de woorden van mevrouw Bosboom (aan

het slot van *Een Leidsch Student in 1593*) uwe auteurs tot het publiek te laten zeggen: ‘Waarin wij ook hebben gefaald, wij houden ons overtuigd dat niemand ons ten laste zal leggen dat wij *op het punt der kwantiteit* te kort geschoten zijn.’

Met welgevallen zag ik uit de couranten dat de uitvaart der lieve en waardige vrouw waardig gevierd is, en ook gij bij haar graf het woord gevoerd hebt. Tot weinige weken vóór haar dood was ik met haar in korrespondentie. Het laatst zag ik haar in December van het vorig jaar, en vond haar druk bezig met het korrigeren der drukproeven voor de nieuwe komplete uitgaaf harer werken.

Verbeeld U dat zij voor al dien arbeid der herziening slechts *f* 500 ontvangen *zou*, en waarschijnlijk niet ontvangen *heeft*, want de uitgever was even arm als zij.

Met vriendschappelijke gevoelens, en nogmaals dank,

Uw dienstwillige.

EINDE DER BRIEVEN.

Aanhangsel.

[De hier volgende autobiografische aanteekeningen zijn die waarvan sprake is in den brief aan Prof. Jan ten Brink van 21 Julij 1885. Zij werden niet verder uitgewerkt dan tot het jaar 1848.]

I

In het zesde geslacht stam ik af van Gédéon Huet, gereformeerd predikant in Frankrijk, die in 1685 zijn vaderland verlaten moest en, na een rampspoedig verblijf in den Paltz, waaruit hij in 1688 door den oorlog verdreven werd, in 1689 te Dordrecht aankwam. Dáár en in den Haag is hij langer dan vijf-en-twintig jaren Walsch prediker geweest. Hij was een land-, een tijdgenoot en een vereerder van Bayle, wiens gevoelens op het stuk der tolerantie ook de zijne waren.

De zoon, de kleinzoon, en twee achterkleinzonen van Gédéon Huet zijn Walsche predikanten geweest. Van de laatsten was de een mijn overgrootvader van vaders-,

de ander mijn overgrootvader van moederszijde. De vader mijner moeder (die ook Huet heette) was Walsch predikant. De vader van mijn vader evenzoo. Walsch predikant waren ook de oudste broeder van mijn vader en de oudste broeder mijner moeder. Walsch predikant was ook mijn oudoom Teissèdre L'Ange.

Naar gij ziet, struikelt men in mijne familie over de Walsche predikanten. Ik bleef de overlevering niet lang getrouw, maar toch wel in zoover dat het fransch van jongsaf mijne tweede moedertaal geweest is.

Voor zoover ik weet heeft mijn geslacht in vroeger tijd niet één marine-officier voortgebragt, niet één officier bij het leger, niet één ingénieur van den waterstaat, niet één koopman, niet één industriëel, niet één advokaat, niet één staatsman, niet één letterkundige. Allen waren theologen, van vader op zoon. De verscheidenheid is eerst later gekomen.

Mijn vader werd door zijne broeders en zusters Busken genoemd. Het was de naam zijner moeder, Jacoba Busken, weleer de jonge vriendin van Elisabeth Wolff. Hij ontving dien naam te Vlissingen, zijne geboorteplaats, als doopnaam.

Ik ben geboren 28 December 1826 in Den Haag, waar mijn vader hoofdambtenaar bij het ministerie van Financien was. Talrijk gezin: tien broeders en zusters, ik N°. 4. Ik heet niet Coenraad maar Conrad. Zoo ben ik gedoopt; zoo ingeschreven bij den burgerlijken stand. Allen gedoopt in de Walsche kerk (vader ouderling); allen of al de oudsten ter katechisatie bij Walsche predikanten: Chantepie, Revel, Dompierre de Chaufepié. De katechisatien van Ds. Secrétan werden gemeden,

omdat mijne ouders wel kerksch, maar niet van het réveil waren.

Vroegste school: die van den onderwijzer Rogge, bijgestaan door 'Meester Ardenne.' Deze, jong gestorven, was een uitmuntend praktiesch paedagoog, oogappel der leerlingen. De school van den heer Rogge was de eerste haagsche school wier speelplaats tevens eene vrij volledige gymnastiekschool aanbood. Meester Ardenne muntte ook als gymnasticus uit.

De school was gelegen aan de Paviljoensgracht, toen nog niet gedempt; tegenover het gedeelte waar thans het standbeeld van Spinoza staat. Al heb ik in die buurt mijne eerste gymnastische buitelingen gemaakt, ik mag niet beweren in de leer van Spinoza opgevoed te zijn.

De amsterdamsche hoogleeraar Naber, die met mij de school van den heer Rogge bezocht, zou nadere bijzonderheden kunnen geven.

Haagsche vrienden mijner kinder- en jongensjaren waren, behalve hij, het tegenwoordig lid in den Raad van Indie, Mr. T.H. der Kinderen, en de tegenwoordige schiedamsche medicus Dr. Del Baere. De laatste, een weinig ouder dan ik, was een meester in alle spelen en uitspanningen. Hij knikkerde zonder wedergade, liep, sprong, keilde, zwom, reed schaatsen, temde een jongen bulhond, en was een geducht athleet. Somtijds beminden, somtijds vreesden, altijd bewonderden wij hem.

Op mijn 12de jaar ben ik leerling der latijnsche school geworden, in de klasse van den ouden heer Lusanet de la Sablonière. Deze filoloog is de laatste vaderlandsche docent geweest, gis ik, die eene korte broek, lage schoenen, en een vest met panden droeg, alles deftig zwart.

Kort daarna werd de latijnsche school een gymnasium met eene afdeeling A (oude talen) en eene afdeeling B (nieuwe talen). Ik dierf bijna geheel het onderwijs van Dr. Beijnen, maar werd schadeloos gesteld door dat van Dr. Van Osenbruggen, Dr. Schey en Dr. Bax. Middelmatig in het latijn en grieksch, maakte ik vorderingen in de mathesis onder Dr. Sillevold en in het fransch en de nieuwere geschiedenis onder den heer Mioulet. Deze was mij zeer genegen. Beiden waren wij in de walsche gemeente, en hij indertijd een jongere vriend van mijn oom D.T. Huet, den Walschen predikant te Rotterdam.

Aangename herinneringen zijn mij uit de eerste schooljaren bijgebleven van reisjes naar den Briel, woonplaats mijner grootmoeder Huet, geboren Jacoba Busken. Meest ondernam ik die togten in gezelschap van mijn jongeren broeder Charles, te Paramaribo overleden als direkteur der Surinaamsche Bank. Onze grootmoeder was eene levenslustige vrouw, in het geheel niet pedant (hoewel zij als jong meisje te Vlissingen, wegens hare vorderingen in het grieksch en het latijn, door de curatoren van het gymnasium met een prijs begiftigd was), eene aangename praatster, goed lachs, en van wie ik thans, wanneer ik denk aan haar ernst en haar luim, mij zeer goed kan voorstellen dat Elisabeth Wolff door haar bekoord is. Toen zij mijn grootvader huwde was zij eene mooije jonge vrouw.

De kring mijner zusters en broeders, pas verbroken door den dood toen de oudste vijfentwintig jaren telde en mijne ouders hunne zilveren bruiloft gevierd hadden, is gedurende de eerste twintig jaren van mijn leven de éénige kring geweest waarin ik mij bewogen heb. Wij

waren zoo talrijk! Wij hielden zooveel van elkander! Wij hadden niemand noodig!

In April 1844 ben ik student te Leiden geworden, nadat ik in den zomer van 1843 het haagsch gymnasium verlaten had. Tusschentijds ging ik, omdat er op dat oogenblik te Leiden een onvervulde leerstoel voor het oostersch was (door den dood van Weijers), privaatlessen in het hebreeuwsch nemen te Delft. Die mij daarbij voorthielp was de hoogleeraar Taco Roorda, vriend van mijn oom P.J.L. Huet te Amsterdam. Mijn eigenlijke leermeester was de bekwame Dr. Meursinghe, wiens zwakke gezondheid hem te vroeg aan de Delftsche Akademie ontrukte.

De reis naar Delft deed ik te voet of met de trekschuit, toen nog in de vaart. In mijne tusschenuren te Delft vond ik A.B. Cohen Stuart terug, met wien ik in Den Haag op de banken van het gymnasium gezeten had, en die naderhand te Batavia zich zulk een naam gemaakt heeft door zijne grondige kennis van het javaansch. Hij studeerde toen te Delft voor indisch ambtenaar.

Te Leiden was ik een hartstogtelijk zwemmer, een hartstogtelijk schaatserijder, en een hartstogtelijk biljardspeler. Schaatserijden doet men alleen in den winter. Om prettig te zwemmen moet het zomer zijn. Biljardspelen is van alle seizoenen. Er is niets anders voor noodig dan eene nacht en dag openstaande studentensocieteit.

Bake heb ik kollege hooren geven over Cicero, Peerlkamp over de geschiedenis der romeinsche keizers, Rutgers over Jesaja, Verdam over hoofdstukken uit de mathesis, Schrank over de vaderlandsche historie en de welspre-

kendheid, Stuffken over de logica en de metafysica. Ook bragt ik die heeren theevisites. Toen ik redakteur van den *Studenten-Almanak* was geworden, heb ik de eer gehad te worden voorgesteld aan Jacob Geel.

Voor de theologie volgde ik de kolleges van Van Hengel, Kist, Van Oordt en Scholten. Over mijne verpligtingen aan Scholten behoef ik niet uit te weiden.

Onder de studenten in de theologie voelde ik mij het meest aangetrokken door Hooijkaas Herderschee, thans en sedert jaren predikant te Nijmegen, door Van Bell, hoogleeraar te Groningen, door Kuenen, die naar ligchaam en geest boven ons allen uitstak, door mijn stadgenoot en schoolkameraad J.J. van den Broek, en door B. Verwey.

Een mijner beste vrienden buiten dien kring was Jan van Oordt, spoedig naar de Kaap vertrokken, maar dien ik met welgevallen mij herinner vrij wat jaren later, toen hij eene poos bij het Gymnasium in Den Haag werkzaam was, daar en te Haarlem teruggevonden te hebben.

Mijne andere akademievrienden zijn voor het meerendeel daarna bekende personen geworden: Mr. J.G. Rochussen, Mr. J.N. Lambrechtsen, Mr. J. Donkers, Mr. C. Vosmaer, Dr. J. Piepers, Mr. H. Piepers, Mr. J. Jochems, Mr. Clant, Mr. T.H. der Kinderen, en de oudste van allen: Dr. Del Baere. Ik was ook bevriend met Mr. J. Kappeyne van de Coppello, die zijne studien echter reeds bijna voltooid had toen ik aankwam. Ik kende hem uit Den Haag, als vriend en raadsman mijner oudere broeders.

Van de dooden vermeld ik met weemoed: Mr. J. de

Laat de Kanter, Mr. Th. Lambrechtsen, Mr. de Jonge Jr., en in de eerste plaats twee broeders: Dr. Hummel den filoloog en Dr. Hummel den medicus. Ik moet er Dr. Arnold van Gennep bijvoegen, die, hoewel eenige jaren ouder dan ik, mij gaarne lijden mogt.

Door Van Gennep ben ik in kennis gekomen met den heer en mevrouw J. Kneppelhout, met Alexander Verheull, met de familie Pruys van der Hoeven. Insgelijks door Van Gennep ben ik lid geworden van de indertijd door Nicolaas Beets opgerigte Rederijkerskamer. Ik was de jongste in dit gezelschap, gewijd aan het reciteren der romantische poësie van den dag in het hollandsch, het fransch, het duitsch en het engelsch. Leden waren toen: drie broeders Loudon, de jong gestorven P. Stratenus, mr. Janssen, mr. de Bruyn Kops, mr. Op den Hooff, de kaapsche Reitz. De veteraan Cunaeus hospiteerde. Ik herinner mij dat de latere gouverneur-generaal James Loudon uitmuntte in het voordragen van stukken uit *Jose.*

Onder mijne goede leidsche heugenissen behoort het lidmaatschap van *Belgicis Litteris Sacrum:* eerelid en getrouw bezoeker de tegenwoordige hoogleeraar M. de Vries. Op het haagsche gymnasium werd door den rector Bax zeer goed onderwijs in de nederlandsche letterkunde der 17de eeuw gegeven. Maar de midden-eeuwen telden toen nog niet mede, en eerst als lid van Belgicis geraakte ik in kennis met Stoke, Maerlant, *Reinaert den Vos*, en, uit de *Horae Belgicae* van Hoffmann von Fallersleben, met *Karel en Elegast* en *Floris en Blancefloer.* Gaandewegs kwamen daar de midden-nederlandsche teksten bij, toen slag op slag uitgegeven door Jonckbloet en de Vries.

In mijn studententijd was ik luidruchtig, vrolijk, en

ligtzinnig. Prof. Kist plag te zeggen dat er een ‘los haartje’ in mij zat. Prof. Van Hengel noemde mij ‘onbeschaamd’. Prof. Van Oordt vroeg ‘of ik er den gek mee stak?’ Prof. Peerlkamp schudde het hoofd over mijne onkunde ten aanzien der romeinsche keizers uit den vervaltijd.

Mijne beperkte middelen, en mijn theologant zijn, vormden met mijn levenslust eene scherpe tegenstelling, en ik zette mij daarover heen door aan het oordeel der wereld mij niet te storen. Mijn stelregel was dat ‘men’ een denkbeeldig wezen is; alleen kinderen lieten door dien zwarten man zich bang maken. ‘De menschen’, zeide ik, bestonden niet, en ‘wat zij er van zeggen zouden’ had geen waarde. Ik erkende geen andere meerderheid dan die van het genie. ‘Avoir de l'esprit’ vond ik de hoogste aanbeveling. Met ‘esprit’, vond ik, had men, om door de wereld te komen, niemands hulp noodig. Mijn oudoom Teissèdre L'Ange, die lid van het Instituut was, zeide: ‘Aardigheden, jongeheer, eet daar eens van!’ Doch dit bragt mij niet van mijn stuk.

Liefde voor wetenschap heb ik meest van al leeren opvatten door de lessen van Prof. Scholten. En tegelijk onverschilligheid omtrent het voorwerp der wetenschap. Scholten's methode sloot het vernuft niet uit, maar in. Een filoloog, een medicus, een mathematicus, een jurist, kon evenveel van hem leeren als een theologant. Hij vormde U, ‘une bonne caboche’, als de Franschen zeggen. Trouwens, zijn eigen ‘caboche’ was van prima kwaliteit.

Van mijn lust tot schrijven is in dien tijd alleen gebleken door kleine bijdragen voor dcn *Studenten-Almanak:* medewerker Jan van Oordt. Mijne neiging was toen

niet, een schrijver, maar een redenaar te worden; bovenal een kanselredenaar, en een kanselredenaar in het fransch. Toen ik in den zomer van 1848 het tot kandidaat in de theologie gebragt had, mogt ik kiezen tusschen twee dingen: eene dissertatie schrijven en promoveren, of naar Zwitserland trekken om te Lausanne of te Genève mij te gaan oefenen in het fransch spreken. Ik gaf de voorkeur aan Zwitserland.

EINDE VAN HET TWEEDE EN LAATSTE DEEL.